

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे.

विषय **वाठकु**

दा. क्र. 29९3२

भ्रमाचा भाषळा

प्र. के. अथे.

IRBK-6121931

असाचा भोपळा

चार अंकी संगीत नाटक

म. प्र. सं. टाणे, वाचनालय शाखा.
क्र. नं. २३९७ को दि. १३/१/०३
दि. १३/१/०३ को.

आचार्य प्र. के. अत्रे

13 JAN 2003

IRBK-0121931

परचुरे प्रकाशन

: प्रकाशक :

सौ, शुभदा विष्णू परचुरे

२०३ ४, मेहता भवन

३११, राजा राममोहन रॉय मार्ग

गिरगाव, मुंबई-४

शिरीष पै

सौ. मीना देशपांडे

डीलक्स आवृत्ती

१३ ऑगस्ट १९८६

: मुखपृष्ठ :

श्याम जोशी

अजित शैशिकान्त देव

सुलभ मुद्रणालय

२९१ शनिवार पेठ, पुणे ३०

मूल्य पंधरा रुपये

माझ्या
आईस
अर्पण

: पात्रे :

[प्रवेशाच्या अनुक्रमाने]

कचेश्वर
विद्यागौरी
निरंजन
किशा
नागनाथ
नेत्रा
नीरा
भुलेश्वर
चित्रा
अरविंद
चंडिराम

याशिवाय आणखी इतर

अंक १ : कचेश्वराचा वाडा. सकाळी नऊ साडेनऊचा सुमार.

अंक २ : १. स्टेशनजवळचा रस्ता. दिवस तोच. साडेबाराचा सुमार.
२. कचेश्वराचे घर. दिवस तोच. पाऊणचा सुमार.
३. एक घर. एकाचा सुमार.

अंक ३ : १. कचेश्वराच्या वाड्यापुढचे फाटक. त्याच दिवशी रात्री दहा वाजता.
२. रस्ता. दुसऱ्या दिवशी सकाळी.
३. कचेश्वराचे घर. त्याच दिवशी दुपारी.

अंक ४ : १. कचेश्वराचे घर. दोनतीन दिवसानंतर.
२. गावाबाहेरची एक जागा. तोच दिवस.
३. कचेश्वराचे घर. त्याच दिवशी थोड्या वेळाने.

नाटकांतील घटना व वस्तुस्थिती निव्वळ काल्पनिक आहे.

प्रथमच

सांगावयाचे ते असे की, प्रस्तुतचे हे नाटक सत्यसृष्टीतले नसून निव्वळ काल्पनिक आहे. सत्याचा अभाव उत्पन्न करणाऱ्या काही गोष्टी व उल्लेख यात आले असले तरी एकंदर सर्वच परिस्थिती, घटना व प्रसंग केवळ कल्पनेच्या जगातच आढळतील असे आहेत. तरी वस्तुस्थितीच्या निष्कर्षावर हे नाटक घासून पहाण्याचा विदूषकी उद्योग निष्कारण कोणीही करू नये. पाश्चात्य वाङ्मयात Burlesque किंवा Farcical Comedy ज्याला संबोधण्यात येते असे हे प्रहसनात्मक स्वरूपाचे नाटक आहे. अशा नाटकाचे अतिशयोक्तिपूर्ण विनोदावरच अधिष्ठान असते. कवींना जो निरंकुशत्वाचा परवाना असतो तो अशा तऱ्हेची नाटके लिहिताना नाटककाराने काही अंशी मिळवणे अवश्य असते; नाही तर वेषान्तराच्या किंवा छद्मी कपटाच्या आधारावर उभा केलेला अद्भुत घटनांचा इमला पत्यांच्या बंगल्यासारखा सहज उडून जावयाचा. अर्थात अशक्यतेच्या पराकोटीपर्यंत अतिशयोक्तीची मजल नेऊन विनोद निष्पत्ति होणे शक्य नसते हे या निरंकुशत्वावर एक बंधन असतेच. या नाटकातील पात्रे ही खऱ्याखऱ्या व्यक्तींची स्वभावचित्रे नसून त्यांची व्यंग चित्रे आहेत. ज्या भावनेचा किंवा विचारांचा कथानकाच्या प्रवाहावर किंवा गतीवर गंभीर परिणाम होऊ शकल अशा विचारांना व भावनांना या तऱ्हेच्या नाटकात थारा देऊन चालत नाही. प्रस्तुत नाटक लिहिताना सुप्रसिद्ध फ्रेंच नाटककार मोलिअर याच्या लेखनतंत्राचा मी बराच उपयोग केलेला आहे. त्याचप्रमाणे चंडिराम ही भूमिका निर्माण करताना मी त्याच्याच एका भूमिकेचा आधार घेतलेला आहे. मात्र हे ऋण काही थोड्या कल्पनांच्या व घटनांच्या पुरतेच आहे. बाकीचा सर्व कथाभाग स्वतंत्र आहे.

‘साष्टांग नमस्कार’ नाटकातील वाङ्मयात्मक स्वरूपाच्या विनोदापेक्षा प्रस्तुत नाटकातील विनोद भिन्न स्वरूपाचा आहे. तो सामान्य प्रेक्षकांनाही कळेल अशाच अपेक्षेने योजिलेला आहे.

सदर नाटक अत्यंत थोडा वेळ असतानाही मोठ्या हौसेने व उत्साहाने बसविल्याबद्दल बालमोहन नाटक मंडळीचे मालक दामोदर रामचंद्र जोशी यांचा व त्यांच्या मंडळीतील नटांचा मी आभारी आहे.

या नाटकातील ‘उपास मज लागला’ ही सुंदर विनोदी कविता कु. मालती किलोस्कर, बी. ए; हिने रचलेली आहे. ‘घराबाहेर’ पडल्यानंतर इतक्या लवकर रसिक प्रेक्षकांच्या भेटीला येण्याचा हा अपूर्व योग केवळ त्यांच्याच मजवरील अनिर्वचनीय प्रेमामुळे येत आहे.

११ फेब्रुवारी १९३५ }
कर्नाटक हाऊस, मुंबई }

प्रल्हाद केशव अत्रे

आवृत्ती दुसरी

तेरा वर्षांनी या नाटकाची दुसरी आवृत्ती प्रसिद्ध होते आहे. या काळात या नाटकाचे महाराष्ट्रात शेकडो प्रयोग झालेले आहेत. रंगतीच्या दृष्टीने हास्यरस निर्माण करणारे एवढे यशस्वी नाटक मराठी दुसरे नाही असे म्हटले तर त्यात प्रौढीचा दोष येऊ नये. या नाटकाची मराठी आणि हिंदी चित्रपटीय रूपांतरेही रूपेरी पडद्यावर प्रकाशित झालेली आहेत.

१७ मार्च १९४८
नवयुग कार्यालय, मुंबई

प्रल्हाद केशव अत्रे

आवृत्ती तिसरी

मूळ आवृत्तीमधला बराचसा मजकूर या आवृत्तीत कमी केला आहे. ह्या नाटकाचे हिंदी भाषान्तर प्रा. सौ. विजया मुळे ह्यांनी 'मायाबाजार' ह्या नावाने कंले असून पाटणा येथील नाट्यस्पर्धेत गेल्या वर्षी त्याला पहिले बक्षिस मिळालेले आहे.

२३ एप्रिल १९५४

प्रल्हाद केशव अत्रे

१

म. श्र. सं. ठाणे, वाचनालय शाखा.
क्र. सं. २१९३७ नों. दि. १.३.६१
दि. ११.३.६१ क्र.

कचेश्वरांचा वाडा. वाड्याच्या तळमजल्यावरील एक प्रशस्त दालन. पडदा उघडताच कचेश्वर व त्यांची पत्नी विद्यागौरी समोरील दरवाजातून रागारागाने बोलत आत येतात. कचेश्वरांचे वय सुमारे पंचेचाळीस वर्षांचे असून विद्यागौरी ही वीस एकवीस वर्षांची आहे. कचेश्वरांची ती तिसरी पत्नी आहे.

कचेश्वर : छे, छे, छे ! तू आता अगदी बोलूच नकोस ! ते शक्य नाही ! मी जे ठरविलं ते ठरविलं ! त्यामध्ये आता काडीचाही फरक होणे शक्य नाही.

विद्यागौरी : अहो पण मी म्हणते—

कचेश्वर : तू काहीही म्हणू नकोस ! आणि काही सांगू नकोस !

विद्यागौरी : अहो, पण माझं ऐकाल तर खरं—

कचेश्वर : बायकांचं मी काही ऐकत नसतो ! जे ठरलं ते ठरलं !

विद्यागौरी : काय—ठरलं काय ?

कचेश्वर : ठरलं काय ? ठरलं हेच की, या दोन्ही पोरींची लग्नं या महिन्याच्या आत उडवून टाकायची ! छे, अविवाहित मुली घरात ठेवायची हल्ली सोयच उरली नाही मुळी ! पैशाची मला इतकी भीती वाटत नाही इतकी या पोरींची भीती वाटते ! पैसा सुरक्षित ठेवण्याच्या जशा बँका निघाल्या आहेत, तशा पोरी सहीसलामत ठेवण्याच्या बँका जर निघतील तर आमच्यासारख्या मुलींच्या बापावर केवढे उपकार होतील !

विद्यागौरी : तुम्हीच करा हा असला उद्योग, म्हणजे लोकांच्यावर तरी तुमचे उपकार होतील !

कचेश्वर : छान ! अविवाहित पोरींची पेटी मी या वाड्यात उघडली म्हणजे दोन दिवसांच्या आतच मला दिवाळं काढवं लागेल ! अग, घरात असलेल्या लग्नाच्या या दोन हुंड्या पटवता पटवता तर मला माझी पत गमाविण्याची पाळी आली आहे.

विद्यागौरी : पण मी म्हणते एवढा हा त्राग करायला झालंय काय ?

कचेश्वर : काय झालंय ! आता काय व्हायचं राहिलं आहे ? मागं शाळेला किंवा फिरायला या आपल्या मुली जात असत, तेव्हा रस्त्याच्या कडेनं ताबूत पहायला आल्याइतकी लोकांची गर्दी जमत असे ! म्हणून शाळाबिळा बंद करून घरातून बाहेर पडायची मी त्यांना बंदी केली, पण अलिकडे मी पाहातो आहे तो उनाडटप्पू तरुणांचे रिकामटेकडे तांडे सकाळ संध्याकाळ या वाड्याभोवती प्रदक्षिणा घालू लागले आहेत.

विद्यागौरी : तुमच्या घराला प्रदक्षिणा घालायला तुमचं घर काही काशीविश्वेश्वराचं देऊळ लागून राहिलं नाही ! समोरच्या मारुतीला लोक आपले येतात ! तुमचं आपलं काही तरी भलतंच !

कचेश्वर : आजपर्यंत कुत्रंसुद्धा हुंकून पाहात नव्हतं या मारुतीकडे आणि आताच गेल्या महिन्यापासून या मारुतीचा उरूस का भरायला लागला ! मारुतीचंच दर्शन घ्यायचं तर गावातले इतर मारुती काय रामाकडे रवाना झाले आहेत अयोध्येला ! आणि मारुतीच्या दर्शनाला येणारे हे उडाणटप्पू लोक मारुतीकडे पाठ करून आपल्या वाड्याच्या खिडक्यांकडे डोळे लावून कशाला बसतात ?

विद्यागौरी : तुमच्या वाड्याचं सौंदर्य बघत असतील. दुसर काय ?

कचेश्वर : तर तर ! आमचा वाडा म्हणजे अगदी ताजमहाल किंवा गोलघुमटच लागून राहिला आहे की नाही ! आमच्या वाड्याचं सौंदर्य बघण्यापेक्षा आमच्या वाड्यामधलं सौंदर्य न्याहाळण्यासाठी ही रोज घरासमोर जत्रा भरत असते समजलीस ? एवढ्यासाठी घरांतल्या दरोबस्त खिडक्या बंद करून टाकल्या आहेत ! संसारी माणसाच्या घराला खिडक्याजाळ्यांचा काहीएक उपयोग नाही ! म्हणजे घरांतले लोक बाहेर बघतात आणि बाहेरचे लोक आत डोकावतात.

विद्यागौरी : सोन्यासारख्या घराची अशी अमंगळ अंधारकोठडी बनविलीत ! काही वाटतं आहे का मनाला ? इतर लोकांना जगात मुलीबाळी काही आहेत की नाहीत ? का तुम्हीच तेवढे पोरीचं बाप लागून गेलात मुलखावेगळे ! म्हणे घराचा उंबरठा ओलांडायचा नाही की खिडकीतून बाहेर डोकावयाचे नाही ! मग पोरींनी हिंडायचं तरी कुठं ? गच्चीवर जाऊन शतपावली करायची का कौलारावर जाऊन हवा खायची ?

कचेश्वर : गच्चीवर ! गच्चीवर तर मुळीच जाता कामा नये त्यांनी ! नाही तर एखादा उपद्रव्यापी प्राणी विमानातून तिथं यायचा आणि वरचेवर त्यांना पसार करायचा !

विद्यागौरी : तर तर ! माझ्या मुली म्हणजे काही पत्र्यावर वाळत घातलेल्या पापड-कुरड्या नाहीत ! की वाटेल त्या कावळ्यानं खुशाल चोचीत धरून त्यांना वरचेवर पसार करावं !

कचेश्वर : ते तू मला सांगू नकोस ! किती केलंस तरी तू त्यांची सावत्र आई आहेस ! पण मी तर त्यांचा सव्खा बाप आहे ना ! आपला हा सणंग काय किमतीचा आहे हे मला जितकं माहीत आहे तितकं तुला ठाऊक आहे का ?

विद्यागौरी : हे पहा, मी त्यांची सावत्र आई असले तरी माझ्या मुलीसंबंधी असलं भलतं सलतं मी तुम्हाला देखील बोलून घायची नाही !

कचेश्वर : असं काय ! मग मी तुला असं विचारतो की, त्या दिवशी तो मिकारडा अरविंद या घरात कसा शिरला ? वरं, आला तर आला आणि दात विचकून निलाजरेपणानं मेलं म्हणतो कसा, 'माझं तुमच्या थोरल्या मुलींवर-नेत्रावर प्रेम आहे.' मी म्हणालो, 'माझ्या सोट्याचं देखील तुझ्या टाळक्यावर फार प्रेम आहे ते दाखवू का ?' त्याबरोबर तो मागच्या पावलीच पसार झाला. तो गेला नाही तोच तो दुसरा गाढव निरंजन आला. तोही तितकाच निलाजरा ! म्हणतो काय की, 'मला तुमच्या धाकट्या मुलीशी लग्न करायची इच्छा आहे !' मी म्हटलं, 'मलाही माझ्या हाताचं तुझ्या गालफडाशी लग्न लावण्याची इच्छा आहे !' आता सांग, हे रस्त्यावरचे उपरे लोक आपल्या घरात बेधडक शिरायला लागले आहेत ते काही या पोरींकडून उत्तेजन मिळाल्याशिवाय ? खाजवल्याशिवाय का कुठं खरूज येते ? एवढ्यासाठी मला घराचा दरवाजा बंद करून दिंडीशी भय्या बसवावा लागला !

[भय्याचा वेष घेतलेला निरंजन टपाल घेऊन येतो.]

कचेश्वर : दरवाजा छोडकरं यहाँ क्योँ आया, भय्या !

निरंजन : टपाल लेकर आया साहब ! वो पोस्टमन अंदर आना चाहता था ! लेकिन मैंने उसको बाहर हकाल दिया !

कचेश्वर : (टपाल बघत) हा बघ पत्रांचा केवढा गडा आला आहे तो पोस्टातून ! आपल्या पोरींच्या प्रेमासाठी तळमळणाऱ्या उमेदवारांचे अर्ज असतील हे सारे ! विलायतची डाक आल्यासारखी येत असतात प्रेमपत्रं ही रोज अशी ! काही दिवसांनी मला आपल्या घरातच एक लहानसं पोस्ट ऑफिस उघडावं लागेल.

विद्यागौरी : कावीळ झालेल्या माणसाला सारंच पिवळं दिसतं, तसं आहे तुमचं ! साऱ्या मुलुखाचे तुम्ही संशयी ! तुम्हाला एक देखील सरळ दिसायचं नाही !

माझ्या नावाची आलेली हळदीकुंकवाची कांडे देखील तुम्ही कधी माझ्या हाती ल गू देत नाही !

कचेश्वर : अभीतक तुम यहां क्यों खड़ा है भय्या ? चले जाव दरवाजेपर ! नहीं तो कोई आदमी अंदर घुस आयेगा !

निरंजन : आप फिकीर मत करिये साब, कोई अंदर नहीं आयेगा !

कचेश्वर : नहीं आयेगा काय ? परवाचे दिवशी दुपारी एक माणूस सरळ आत शिरला आणि खुशाल आपला वर चालला होता ! मी जिन्यात अडवला म्हणून बरं झालं ! म्हणतो काय मला तो, की माझा पतंग अडकलाय वर गच्चीवर ! तेव्हा मी त्याची मानगूट पकडली आणि त्याला वावडीसारखा बाहेर भिरकावून दिला ! तू बसला असशील त्या वेंळी घोरत कुठं तरी ! ऐसा गाफिल रहता है तूम ! किसीकू अंदर मत आने दो !

निरंजन : अच्छा साब ! अगर मेरा बाप का बाप भी घुस आय तो मैं उसे अंदर नहीं आने दूंगा !

[जातो.]

कचेश्वर : म्हणून म्हणतो की इतका सारा उपद्रव्याप करण्यापेक्षा या पोरींच्या लग्नाची खटपट एकदाची नाहीशी करून टाकली म्हणजे झालं. त्यातून माझी प्रकृति ही अशी ! कधी काय होईल याचा नेम आहे का ?

विद्यागौरी : काही झालं नाही तुमच्या प्रकृतीला ! अगदी आहात तसे आहात ! उठल्याबसल्या प्रकृतीचा बाऊ करण्याची तुम्हाला जन्मापासून खोड जडली आहे ! येईल त्याला प्रकृति दाखवायची आणि देईल त्याचं औषध घ्यायचं ! काढे काय नू गोळ्या काय नू भस्म काय अन् मात्रा काय ? भलभलती औषध खाऊन नसते रोग मात्र अंगाला जडायचे झालं !

कचेश्वर : छान, औषधं खाऊन म्हणे रोग जडतात ! हे तर तुझं शहाणपण ! रोज मी एवढी औषधं घेतो म्हणून तुझं सौभाग्य शाबूत राहिलं आहे समजलीस ! नुसत्या अन्नानं का कुणी जिवंत राहतं ? दोन वेळ जेवणापेक्षा दोन वेळ माणसं औषधं खातील तर जगात रोग औषधाला देखील शिल्लक राह्यचे नाहीत !

विद्यागौरी : पुरे झालं तुमचं ! तुमच्या या काढ्यांनी, अरिष्टांनी आणि भस्मांनी घराला काष्ठौषधींच्या कारखान्याची कळा आली आहे ! जिथं पाहावं तिथं बाटल्या, बरण्या आणि मडकी ! माझ्या संसाराचा नुसता दवाखाना करून टाकला आहेत तुम्ही ! सकाळ संध्याकाळ पाहावं तेव्हा आपले नुसते काढे पिताहेत ! आता आंधोळीलाच तेवढा काढा घ्यायचा राह्यला आहे झालं !

कचेश्वर : पुरे झालं ! काढा म्हणजे पृथ्वीवरचं अमृत आहे अमृत ! आज चाळीस वर्षे हा देह नुसत्या काढ्यावरच जगला आहे ! सकाळी चहा घ्यायच्या ऐवजी रोज जर तू कपभर काढा घेशील तर अकल तरी येईल तुला थोडीशी !

विद्यागौरी : त्या बाबतीत तुम्हाला तरी काही काढ्याचा उपयोग झाल्यासारखा दिसत नाही ! अंगाला काढ्याची आणि तोंडाला गुडगुडीची अशी घाण येत आहे तुमच्या, की अगदी जवळ येऊ नये असं वाटतं !

कचेश्वर : माझ्याजवळ न येण्याची सवत्र मात्र छान शोधून काढली आहेस !

विद्यागौरी : आणि रात्री निजायच्या वेळी ते करंजेल तेल अंगाला चोपडायचं ! कोण येईल तुमच्याजवळ ?

कचेश्वर : माझी प्रकृति काय आहे हे मला ठाऊक आहे ! तुला हंसायला काय होतंय ! आता कालच पाहा, निजायच्या पूर्वी मी ते बलभीम चूर्ण घेतलं नाह तर संबंध रात्रभर मी खोकत होतो !

विद्यागौरी : काही खोकत नव्हता ! चांगले डाराडूर घोरत पडला होता कुंभकरणा-सारखे ! तुम्हाला ठाऊक की मला ठाऊक ? तुमच्या घोरण्यामुळं मला मात्र रात्रभर डोळ्याला डोळा लागला नाही !

कचेश्वर : खोकल्याची दास लागून माझा प्राण गेल्याशिवाय तू नाही कबूल करायचीस ! अरे राम, आलीच ही उबळ !

विद्यागौरी : गुडगुडी ओढा आणखी म्हणजे खोकला थांबेल !

कचेश्वर : (खोकतो) छे, प्राण जायची वेळ आली ! तूं बघतेस काय नुसती शुंभासाखी ! त्या किशाला हाक मार-किशा-ए-किशा-
[किशा येतो]

किशा, गाढवा, अरे आता माझा प्राण गेला म्हणजे का तू काढा आणणार आहंस माझ्या प्रेतावर शिंपडायला ? जा-जा-जा-लौकर, काढा घेऊन ये आणि ते चाटण आणि मधाची बाटली आण ! आणि त्या तांबड्या पेटीतली गोळ्यांची बाटली आणायला विसरूं नकोस ! आणि हे बघ, त्या डॉक्टरला इकडं पाठवून दे ! असा पहातोस काय दगडासारखा ! ते परवापासून ठेवट्टेले नवीन डॉक्टर नाहीत का—

किशा : हा हा ! म्हणजे ते काळा चष्मा घालून भुतावानी घरामंदी फिरत्याती ते डॉक्टर—

कचेश्वर : फाजीलपणा करू नकोस ! जा, त्यांना बोलावलय म्हणून सांग ? इतका वेळ काय करीत बसलाय हा डॉक्टर तिकडे कोणास ठाऊक ?

किशा : ते बाटलीमंदी धरून ठेवट्टेलं कसलसं पानी तपासोत बसल्याती !
[जातो.]

विद्यागौरी : दोन दिवस झाले, डॉक्टर कोण आणलाय घरात ? आधीच या औषधापायी पैशाचा चाललाय चुराडा आणि त्यात हा डॉक्टर आणखी उरवळ्याचा पुरवठा कशाला ?

कचेश्वर : सतरापंधरा डॉक्टरांची बिलं इथंन् तिथं भरण्यापेक्षा एक संबंध डॉक्टरच घरात ठेवलेला काय वाईट ? तसा काही माझा या विलायती औषधांवर विश्वास नाही; पण देशी औषधे पाहिली म्हणजे तुम्हा मंडळीचे डोळे पांढरे होतात ना ? म्हणून ठेवलाय याला ! फुकटाला तर काही महाग नाही हा डॉक्टर !

विद्यागौरी : म्हणजे काय ? पगार घेतल्याशिवाय का राह्यलाय तो ?

कचेश्वर : पगार ठेवलाय त्याच्या बापानं ! बाहेर माशा मारीत बसला होता त्याला दोन वेळ अन्न तरी खायला मिळेल इथं ! पगार मागायला लागला तर देईन हाकून ! पसंत नाही काम म्हणून !

[आतून भय्या म्हणजे निरंजन कोणाशी तरी भांडतो आहे असा आवाज येतो.]

निरंजन : अरे चले जाव ! अंदर नहीं आना ! लेकिन जादा बकवा करेगा तो तुमारा मुँह मैं फोड डालूंगा !

दुसरा आवाज : अरे क्यों, पागल हो तुम ! मैं तारवाला सरकारी आदमी हूँ !

कचेश्वर : या भय्यानं काय चालवलाय हा दंगा बाहेर ? अरे ए भय्या, भांडतोस कोणाशी तिकडे एवढ्या मोठ्यानं ?

विद्यागौरी : तुमच्या हुकमाची अंमलबजावणी करीत असेल तो, दुसरं काय ?

[निरंजन व तारवाला येतो.]

निरंजन : अरे देखो साहब, ए आदमी सीधे अंदर घुसता है ! मैं बोलता हूँ निकाल जाव बाहर, तो बोलते है के मैं तारवाला हूँ ।

कचेश्वर : चूप बस बेवकूफ ! हा तारवाला आहे, नाही तर काय टांगेवाला आहे ?

तारवाला : साहेब, अर्धा तास विनाकारण खोटी केली था तुमच्या माणसानं ! अगदी पागल आहे हा इसम ! आणखी शिवीगाळ करतोय उलट !

निरंजन : इस्से बूरी गाली देएंगा तुमकू ! साहब, ये झूटा आदमी है. मैं बोला तार बताव तो हमकू खाली कागद बताता है ! तार ऐसी रहती है ?

कचेश्वर : चल जा बाहेर आपल्या कामाला !

[भय्या वेडेवाकडे तोंड करीत जातो.]

कोणाची तार आली आहे ही ! (कचेश्वर तारेच्या पुस्तकात सही करून तार घेतो. तारवाला निघून जातो. तार वचून आनंदाने) काय ? बाराच्या गाडीनं येणार आत्ता ? फारच छान ! अरे किशा ! ए किशा ! किशा !

विद्यागौरी : कोणाची आली आहे तार एवढी ?

कचेश्वर : कुठं मेला हा किशा ! आयत्या वेळी एक गडी जागेवर सापडेल तर शपथ ! मला तार आली तशी याला तार आली आहे की काय कुणास ठाऊक !

[किशा येतो.]

किशा ! अरे त्या नागनाथाला हाक मार इकडे ! जा लवकर—अरे नको, तो नागनाथच इकडे आला !

[किशा जातो आणि नागनाथ येतो.]

विद्यागौरी : पण मी म्हणते तार कुणाची आहे एवढी ?

कचेश्वर : नागनाथ, बाराच्या गाडीला स्टेशनावर जा आपली शिग्राम घेऊन ! जाफराबादचं जाहागिरदार येणार आहेत आपल्याकडे. फार बडे गृहस्थ आहेत ते, समजलास ! मीच येणार होतो स्टेशनवर त्यांना आणायला; पण तोपर्यंत माझं हे सारं आन्विक उरकायचं नाही ! त्यांचं नीट आगत—स्वागत करून त्यांना इथं घेऊन ये ! छान बरदास्त ठेव त्यांची !

नागनाथ : ठीक आहे.

विद्यागौरी : हे कोण जाफराबादचे जहागिरदार ?

कचेश्वर : आणि हे पहा नागनाथ ! दरवाज्यावरच्या माडीवर किशाला बैठक टाकायला सांग आणि खुर्व्याही मांडायला सांग हे पहा, पाहुण्यांचं सामान काय आलं असेल ते पलीकडच्या सोप्यात ठेवा. जा !

[नागनाथ जातो.]

विद्यागौरी : मी काय विचारलं ते ऐकू आलं नाही वाटतं ? म्हटलं हे जाफराबादचे जहागिरदार कोण काढले आहेत ? आणि आपल्याकडे कशाला येणार आहेत हे पाहुणे ?

कचेश्वर : जाफराबादचे जहागिरदार कोण ! आणि आपल्याकडे कशाला येणार आहेत ? ओळख पाहू कशाला येणार आहेत ते ! बाकी तुला काय ओळखता येणार आहे दगड ! सांगतोच तुला सारं म्हटलं पुढल्या आठवड्यात ते आपले जावई होणार आहेत जावई ! आपल्या नेत्राचं नशीब थोर म्हणून तिला असला नवरा मिळाला. मग मघाशी तुला काय सांगत होतो ?

विद्यागौरी : काय वेड तर लागलं नाही तुम्हाला ! कुठला कोण मसणातला जहागिरदार काढला आहे आणि तो म्हणे आपला जावई होणार आहे ! नाव देखील ऐकलं नाही कधी की तोंडसुद्धा पाहिलं नाही त्या माणसाचं ! तुम्ही तरी पाहिला आहे का त्याला ?

कचेश्वर : मी त्याला पाहिलं नाही आणि मला त्यांना पाहण्याची जरूरीही पण नाही ! डोळे मिटून खुशाल पोरगी पदरात टाकावी असलं हे स्थळ आहे ! एकदा लग्न लागलं म्हणजे पुष्कळ प्रसंग येतील त्यांना पाहण्याचे !

विद्यागौरी : हे पहा, मी तुम्हाला साफ सांगते, तुम्ही या भानगडीत पडू नका; मी ह लग्न होऊ देणार नाही !

कचेश्वर : आणि मी देखील तुला निखून सांगतो की, तूही या भानगडीत तोंड घालू नकोस ! हेच लग्न होणार !

विद्यागौरी : दोन्ही मुलींची लग्नं मी ठरवणार ! सावत्र असल्या तरी त्या माझ्या मुली आहेत ! मी त्यांचं काय वाटेल ते करीन !

कचेश्वर : दोन्ही मुलींची लग्नं मी ठरवणार ! आणि एकीचं तर मी ठरवळं देखील ! मी त्यांचा बाप आहे ! मी त्यांचं काय वाटेल ते करीन !

विद्यागौरी : मी त्यांना आडात टाकीन नाही तर विहिरीत फेकीन !—

कचेश्वर : मी त्यांचा गळा कापीन नाही तर जीव घेईन !—

विद्यागौरी : तुम्ही कोण मला सांगणार ?

कचेश्वर : तू कोण मला विचारणार ?

विद्यागौरी : हे पहा, तुम्ही जर आपला हेका चालवलात तर मी विष खाईन !

कचेश्वर : आणि तू जर आपला हड्ड चालवलास तर मी अफू खाईन !

[नेत्रा आणि नीरा या दोन्ही बाजूंनी एकदम येतात.]

नीरा : (विद्यागौरीस) हं, हे घे विष !

नेत्रा : (कचेश्वरपंतास) हं, आणि ही घ्या अफू— !

विद्यागौरी : (नीरेस) कारटे—

कचेश्वर (नेत्रेस) पोरटे—

नीरा : घे हे विष, उशीर करू नकोस, नाही तर मी घेते !

नेत्रा : घ्या ही अफू, नाही तर मी घेते—

विद्यागौरी : माझ्या झोळण्यातली बाटली आणलीस होय ही ?

[हिसकावून घेते.]

कचेश्वर : माझ्या फडताळातील अफू आणलीस होय ग ही ?

[हिसकावून घेतो.]

नीरा : रोज रोज तुमची भांडणं—वीट आला आम्हाला या घरात राह्यचा !

नेत्रा : तुमच्या भांडणांनी आमचं डोकं उठलं ! अभ्यासही करू देत नाहीत, आणि धड लग्नही करून टाकत नाहीत !

विद्यागौरी : (नीरेस) आता फाजीलपणानं बोललीस तर डाग देईन तोंडाला !

कचेश्वर : (नेत्रेस) चारगटपणा करशील तर मुस्कटात भडकावीन चांगली !

नीरा : तुमच्या आरडाओरडीनं आळी जमा झालीय रस्त्यावर !

नेत्रा : शेजारचे लोक फिदीफिदी हसताहेत तुमची भांडणं ऐकून !

कचेश्वर : खिडक्या उघडून बाहेर बघायला सांगितलं कुणी तुम्हाला ? माझा हुकूम मोडता ?

विद्यागौरी : आणि अभ्यास सोडून इथं यायला कोणी सांगितलंय तुम्हाला ? ऐकत नाही ?

कचेश्वर : लोकांच्या बापाचं काय जातं आहे ? आम्ही नवरा बायको आहोत ! आम्ही भांडू नाही तर वाटेल ते करू !

विद्यागौरी : आम्ही एकमेकांचा जीव घेऊ !

कचेश्वर : नाही तर आम्ही एकमेकांचा गळा दाबू !

विद्यागौरी : आम्ही एकमेकांचे लचके तोडू !

कचेश्वर : नाही तर आम्ही एकमेकांचं खून करू !

विद्यागौरी : चल, चालती हो, आम्ही भांडणार ! भांडणाशिवाय संसाराला मुळी गोडीच येत नाही !

कचेश्वर : चल जा घरात ! भांडण हा नवराबायकोचा जन्मसिद्ध हक्कच आहे मुळी !

विद्यागौरी : नाही तर काय आम्ही एकमेकांच्या गळ्यात गळा घालून फाजीलपणा करीत बसू इथं ?

कचेश्वर : म्हणजे पहा तर खरं ! चला व्हा आत ! खबरदार पुन्हा बाहेर आलात तर !

विद्यागौरी : आम्ही भांडलो तर लोकांच्या पोटात का दुखतं ? चला व्हा चालत्या !

नेत्रा : { (एकदम) भांडा ! भांडा ! ! भांडा ! ! ! खुशाल भांडा !

नीरा : [दोघी दोन्ही वाजूनी निघून जातात.]

कचेश्वर : असल्या कृतघ्न कारट्यांना यापुढे घरात ठेवण्यात काय अर्थ आहे ? म्हणूनच त्यांची विल्हेवाट लावण्याच्या मी नादात आहे.

विद्यागौरी : तुम्ही खूप विल्हेवाट लावाल पण असल्या अडाणी आणि आडदांड पोरींना शिकवल्याशिवाय पतकरणार आहे कोण ?

कचेश्वर : तुझ्या फाजील लाडामुळे या पोरी इतक्या शेफारून गेल्या आहेत !

विद्यागौरी : तुम्ही त्यांच्या शिक्षणाची जी आबाळ केलीत त्यांचे हे परिणाम भोवताहेत !

कचेश्वर : माझे आई, बस झालं हे शिक्षण ! उद्यापासून त्या पंडित भुलेश्वराची शिकवणी देखील बंद ! तो आता आला की मीच त्याला संगतो !

विद्यागौरी : आता मात्र शर्थ झाली ! आपल्या मुलींमध्ये जर काही थोडासा शहाणपणा आला असेल तर तो पंडितजींच्या शिकवणीमुळेच ! मी तर त्यांना घरात घरात कायमचं ठेवून घेण्याचं ठरवलं आहे ! आणि तुम्ही त्यांना काढून टाकण्याची भाषा करता आहात ! हा कोण उडाणटप्पू डॉक्टर तुम्ही आणून ठेवलात त्याबद्दल मी तुम्हाला अक्षरानं तरी बोलले ? मग मी नेमलेल्या माणसाला तुम्हाला तरी कढण्याचा काय अधिकार आहे ? पंडितजींची योग्यता तुम्हाला काय कळणार ? पंडितजी म्हणजे ज्ञानाचे महासागर आहेत महासागर !

कचेश्वर : पंडितजी जर ज्ञानाचा महासागर तर आपला किशा म्हणजे अकलेचा हिमालयच म्हटला पाहिजे ! असले ज्ञानाचे महासागर दहा रुपये महिन्याप्रमाणे

गल्लोगल्ली विकत मिळतात ! शिकवणीच्या मास्तरावर माझा मुळीच विश्वास नाही !
मुलांना शिकवायला ठेवलेले मास्तर हातातल्या घड्याळाकडे पाहात शिकवितात;
आणि मुलींना शिकवायला ठेवलेले मास्तर मुलींच्या चेहेऱ्याकडे पाहात
शिकवतात !

विद्यागौरी : पंडितजी काही तुम्ही म्हणता असले मास्तर नाहीत ! इतके दिवस
ते आपल्या मुलींना शिकवत आहेत, पण त्यांच्यापैकी नेत्रा कोणती आणि नीरा
कोणती हे देखील त्यांना सांगता यायचे नाही !

कचेश्वर : म्हणूनच तर मी म्हणतो की, असल्या बावळट माणसाची शिकवणी
ठेवण्याची आपल्याला बिलकूल जरूरी नाही !

[पंडित भुलेश्वर रागात प्रवेश करतो.]

भुलेश्वर : आणि इथं तरी कुणाला जरूरी आहे ? बस झाली ही शिकवणी ?

कचेश्वर : बस झाली का ? मग मी तरी हिला हेच सांगत होतो !

विद्यागौरी : म्हणजे ! अहो, काय—म्हणता काय तुम्ही हे पंडितजी !

भुलेश्वर : म्हणतो काय ? आता यापुढे म्हणायची काही सोयच राहिली नाही !
खूप शोभा झाली आमची आज ! तो—तो... नरपशू—कोण दरवाजावर
नवीन ठेवला आहे तो—

विद्यागौरी : म्हणजे तो भय्या— ? काय केलं त्यानं ?

भुलेश्वर : काय केलं म्हणून काय विचारता ? दरवाजात पाऊल टाकताच त्यानं
हातातल्या सोऱ्याच चांगलीच पंचारती केली आमची ! डोक्याचा नारळही
नैवेद्याला फोडत होता आणखी ! पण पायाच्या पराक्रमामुळे कसा तरी
बचावलो ! यापुढे या घरात पाऊलही टाकणार नाही मी ! हा चाललो !

विद्यागौरी : थांबा, थांबा, पंडितजी क्षमा करा ! असे रागावू नका ! (कचेश्वरास)
पाहिलेत तुम्ही नेमलेल्या माणसाचे प्रताप ! बरं तर बरं ! नाही तर आपल्या
दरवाजात आज ब्रह्महत्या घडत होती. असला कसला हो मेला चांडाळ भय्या !

भुलेश्वर : विद्वान् माणसांचा असा धडधडीत अपमान ! गुरुजनांची अशी
अप्रतिष्ठा ! छे, माझ्या अंगाचा अगदी संताप झालाय ! असं वाटतं की व्यावा
तोच सोटा—पण नको ! ब्राह्मण असल्यामुळे माझा नाइलाज झालाय ! क्षत्रिय
असतो तर अगदी निर्भय्या करून टाकली असती आज ही पृथ्वी !

कचेश्वर : अरे—अरे—अरे, हा ज्ञानाचा महासागर तोंडाला फेस येईपर्यंत
घुसळलेला दिसतोय आमच्या भय्यानं ! पण पंडितजी, तुम्ही सांगता तितकं काही
लागलेलं दिसत नाही तुम्हाला !

भुलेश्वर : आता माझ्या कवटीचे चार तुकडे आणून तुमच्या हातात ठेवल्या-
शिवाय तुम्हाला माझं म्हणणं पटायचं नाही ! माझी बत्तीशी अगदी सपशेल बाहेर
आली तरी तुम्ही म्हणायचे की हा हसतो आहे म्हणून ! पण मला करायचंय

काय तुमच्या वाटण्याशी ! हा मी चाललो ! दाखवा मला तुमच्या वाड्याचा—
मागचा दरवाजा !

विद्यागौरी : मी तुम्हाला साफ सांगते की, दरवाजावरचा हा चावरा कुत्रा तुम्ही
आत्ताच्या आत्ता हाकलून द्या पाहू ! असला आडदांड राक्षस करायचाय काय
आपल्याला ? आज पंडितजींना त्यानं मारलं, मघाशी त्यानं त्या तारवाल्याला
अडकवलं, उद्या आपल्या घरात एखाद्याचा खून करायचा ! दुष्ट कसाई मेला !

कचेश्वर : भय्याची काही चूक नाही त्यात ! यांना आपलं तोंड उघडायला काय
झालं होतं ?

भुलेश्वर : अहो, भय्यानं सोटा उगारताच माझी सपशेल दातखिळी बसली !
आणि तोंड उघडायला पाहिजे होतं म्हणून काय सांगता ! मी जर जास्त कमी
बोललो असतो तर त्यानं माझे बत्तीस दात उलगडून माझ्या हातात ठेवले
असते ! उलट तोच मला इतके बोलला—

विद्यागौरी : काय बोलला !

भुलेश्वर : अत्यंत वाईट—वाईट बोलला !

कचेश्वर : अहो, पण बोलला तरी काय ?

भुलेश्वर : अत्यंत अश्लील—अश्लील बोलला ! काय बोलला ते मला यांच्या
देखत सांगता यायचं नाही ! इतकं अश्लील बोलला ! त्याच्या त्या हिंदी भाषेत
त्यानं नाही नाही त्या मला शिव्या दिल्या. हिंदी भाषेत दिलेल्या शिव्या जिवाला
किती झोबतात ते तुम्हाला सांगून कळायचं नाही. छे, छे, हिंदी ही राष्ट्रभाषा
व्हावी या मताच्या विरुद्ध झालो आहे मी आजपासून !

कचेश्वर : मग, काय म्हणणं तरी काय आहे तुमचं ?

भुलेश्वर : अहो, म्हणायचंय काय ? म्हणायचं एवढंच की झाली एवढी शोभा
बस झाली ! तुमच्या मुली जाणे आणि ती शिकवणी जाणे ! मला आपली रजा
द्या कशी ! (पाठ चोळीत) आ, पाठीचा मणकान् मणका ठणकतो आहे कसा !

विद्यागौरी : खरंच ! इतका मार बसल्यानंतर पाठ ठणकेल नाही तर काय होईल ?

कचेश्वर : पंडितजी, तुम्ही सांगता हा प्रकार आता झाला नसता तरी
आजपासून मी तुम्हाला रजा द्यावयाचंच ठरवलं होतं ! तुमच्या शिकवणीमुळं
माझ्या मुलीच्या अकलेचा आतापर्यंत जो बोजवारा झाला आहे तो पुरे आहे !
यापुढे तुम्ही आपल्या ज्ञानाचा उपयोग गावातील इतर लोकांची मुलेबाळे
विघडवण्याकडे करावा हेच योग्य !

भुलेश्वर : अपमान—अपमान आहे हा माझ्या ज्ञानाचा आणि विद्वत्तेचा !
काकासाहेब, तुमच्या भय्याच्या मारानं माझ्या देहाला जितक्या यातना झाल्या
नसतील तितक्या दारुण यातना तुमच्या बोलण्यानं माझ्या हृदयाला होत आहेत !

या विषयावर मला तुमच्याशी वादविवाद करावयाला पाहिजे. शिक्षण म्हणजे काय—शिक्षणाचं ध्येय म्हणजे काय—शिक्षणातील मूलतत्त्व कोणती—

कचेश्वर : बस करा तुमचं हे पांडित्य ! अरे किशा, त्या नागनाथाला म्हणावं यांचे काय पैसे झाले असतील ते चुकते करा ! फिरून यांचा संबंध नको !

विद्यागौरी : पंडितजी, तुम्ही यांचं मुळीच ऐकू नका. तुम्ही आपलं आता शिकवायला जा कसे. मघापासून त्या पोरी तुमची वाट पहात बसल्या असतील.

कचेश्वर : किती मूर्ख आहेस तू ! तुला समजत कसं नाही काही, की एवढ्या मोठ्या विद्वान माणसाचा या ठिकाणी अपमान झालेला असता तो एक क्षणभर देखील इथं कसा राहील !

भुलेश्वर : नाही-तसं काही नाही-तितका काही अपमान झाला नाही माझा !

कचेश्वर : छे, छे, अपमान झाला नाही असं कसं म्हणता तुम्ही ? तुमच्या अपमानाला काही सीमा राहिली आहे का ? डोक्यावर सोटा मारायचा म्हणजे काय ! अरेरे, पंडितजी, पाहू तुम्हाला कुठं लागलं ?

भुलेश्वर : नाही- नाही—तितकसं मला काही लागलं नाही-उगीच थोडसं खरचटलं असेल झालं !

कचेश्वर : पाठीचा मणकान् मणका ढिला करायचा म्हणजे काय ! कोण माणूस आहे का हैवान आहे !

भुलेश्वर : नाही हो, तुम्ही काय लावून घेता आहात एवढं मनाला ! म्हणजे तुम्हाला मी आता सांगितलं ते अगदी शब्दशः थोडंच खरं आहे ? अहो ही आपली एक सांगायची रीत असते ! त्या भय्याची काय माय व्याली आहे मला मारायचा !

कचेश्वर : अहो असं कसं म्हणता ! भय्यानं तुम्हाला मारलेले तडाखे इथपर्यंत आम्हाला ऐकू आले ना, चांगले ! काय चेष्टा आहे की काय ?

भुलेश्वर : अगदी साफ साफ खोटं ! मी मघाशी सांगितलं त्यातलं एक अक्षर देखील खरं नाही ! अहो, मी आलो तेव्हा भय्या घोरत पडला होता देवडीवर मीच त्याला उलट दोन चिमटे घेऊन आलो !

कचेश्वर : आणि इतकंही करून वर अश्लील शिव्या द्यायच्या ! आणि त्या चांगल्या मराठीत द्यायच्या सोडून हिंदीत द्यायच्या ! मातृभाषेचा अपमान आहे हा !

भुलेश्वर : अहो, आता काय सांगावं ? त्याचं काय तोंड लागलं आहे मला शिव्या द्यायचं ! तो एक शिवी ढईल तर मी लाख मोजीन की ! त्यालाच एकट्याला शिव्या देता येतात आणि आमचा शब्दकोश काय रिकामा पडला आहे काय ? मी पंडित आहे ! शिव्या देण्याच्या कामात हार नाही जायचा कोणाला ! त्यानं जर मला हिंदीत शिव्या दिल्या असत्या तर मी त्याला

संस्कृतमध्ये शिव्या दिल्या असल्या ! मग मात्र अमरकोशात नाही नाहीत ते शब्द मी वापरले असते !

कचेश्वर : मी जर तुमच्या जागी असतो तर असल्या शिकवणीवर लाथ मारून चालता झालो असतो !

भुलेश्वर : छेः, छेः, विनाकारण असा त्रागा करून कसं चालेल ! या जगात माणसानं फार विचारपूर्वक वागायला पाहिजे ! असल्या बारक्यासारक्या गोष्टींकडे कोण लक्ष देत बसतो ?

विद्यागौरी : पुरे झाली बरं का ही थट्टा ! पंडितजी, तुम्ही आपले आत शिकवायला जा पाहू कसे !

कचेश्वर : पंडितजी, आजपासून शिकवणी बंद. मुकाट्यानं बाहेरचा रस्ता सुधारा !

विद्यागौरी : या घराची मालकीण मी आहे ! पंडितजी, तुम्ही त्यांचं ऐकू नका !

कचेश्वर : या घराचा मालक मी आहे ! तुम्ही तिचं ऐकू नका पंडितजी !

भुलेश्वर : हे पाहा, या घराच्या मालकीचा निर्णय तुम्ही आपापसात ठरवीपर्यंत मी माझी शिकवणी उरकून घेतो.

[दाराकडे घाईने जातो.]

कचेश्वर : पंडितजी, आजपासून शिकवणीचे पैसे मिळायचे नाहीत ! फुकट शिकवायचं असेल तर शिकवा. फार झालं तर एक कपभर काढा देत जाईन रोज माझ्यातला, तुम्हाला अक्कल येईपर्यंत—म्हणजे जन्मभरच !

भुलेश्वर : छे, छे, अहो, ज्ञानदानाच्या आनंदापुढे त्या दीड दमडीच्या धनाची काय किंमत ! दुसऱ्याला विनामूल्य ज्ञान देण्यासारखं पुण्य नाही या जगात ! शिकवणीचा पैसा घेणे म्हणजे हराम आहे !

[आत जातो.]

कचेश्वर : काय बेवकूफ माणूस आहे हा ! लोचट-लाळघोट्या—

विद्यागौरी : अहो, काय हे ! एवढ्या मोठ्या विद्वान् माणसाला शिव्या देतां ! त्यांना ऐकू गेल्या म्हणजे मग ?

कचेश्वर : गेल्या तर गेल्या ! हल्लींच्या काळी विद्वान् माणसांना शिव्यांचा काहीच विधिनिषेध वाटत नाही. हे असले विद्वान् जगात भरलेले आहेत म्हणूनच विद्वत्ता आज कवडीमोलाची झाली आहे ! असल्या बेअकली लोकांना डोक्यावर घेऊन नाचणारी तुझ्यासारखी मूर्ख माणसं आहेत म्हणूनच त्यांची या दुनियेत चलती चाललेली आहे, दुसरं काय ?

विद्यागौरी : जेव्हां तेव्हां तुम्ही माझ्या माणसांना घालून पाडून बोलता आणि मला मूर्ख ठरवता ! तुमच्या अकलैचा कुतुबमिनार मोठा आता आभाळालाच लागलेला आहे की नाही ! कुठला कोण मेला खिंडारातला जहागिरदार काढला

आहे कोणास ठाऊक ! ना त्याला शेंडा ना बुडखा ! ना पत्ता ना मत्ता !
 आण त्याला म्हणे आपली मुलगी द्यायला काढली आहे ! मुली म्हणजे काय
 सत्यनारायणाचा प्रसाद आहे काय, वाटेल त्या माणसाच्या हातावर ठेवायला !
 पैसा खर्च करण्याच्या बाबतीत इतके चिवट मारवाडी आहात की, सोंगच्यांच्या
 खेळातलं दान देताना देखील हातातून कधी कवडी सुटायची नाही ! असे
 कवडीचुंबक ! आणि पोरीची वासलात लावतांना हे कर्णाचं औदार्य कोठून
 आणलंत ?

कचेश्वर : पैशाची गोष्ट निराळी आणि पोरीची गोष्ट निराळी ! पैशात इतका अर्थ
 भरला आहे म्हणून तर त्याला अर्थ म्हणतात ! पोरीत काय अर्थ आहे ?
 साऱ्या अनर्थांचे मूळ त्या ! घरात पैसा वाढायला लागला की स्वर्ग दोन बोटं
 राहतो ! पण घरात पोरी वाढायला लागल्या की बापाला साक्षात् स्वर्ग डोळ्या-
 पुढं दिवू लागतो ! माझ्या दृष्टीनं लग्नाला आलेल्या मुलींना कवडीची देखील
 किंमत नाही !

विद्यागौरी : लग्नाला आलेल्या मुलींनाच काय पण स्वतःच्या लग्नाच्या बायकोला
 देखील तुमच्या दृष्टीनं एका कवडीचीहि किंमत नसणारच !

कचेश्वर : नाही, निदान लग्नाच्या बायकोला तरी एका कवडीची किंमत द्यायला
 माझी हरकत नाही. मघाशी तू मला कवडीचुंबक म्हणून पदवी दिली नाहीस
 का ? अग, तू कवडी आहेस म्हणून तर मी चुंबक आहे !

विद्यागौरी : पुरे झाला हा फाजीलपणा तुमचा ! तीन वेळा लग्न झाली तरी अजून
 फाजीलपणा काही उतरला नाही तुमचा ! शोभतं का असलं बोलणं या वयाला !

कचेश्वर : अगं, वाढत्या वयाबरोबर फाजीलपणादेखील वाढत जातो. म्हातारे
 लोक तर अगदी इरसाल रंगेल असतात-तोंडानं ! वात्रटपणाचा मक्ता काय
 तरुणांनीच तेवढा घेतला आहे ? आणि तुम्ही बायका काय कमी चावट असता !
 चारचौघीजणी जमलात म्हणजे काय वाटेल त्या गोष्टी बोलत असता ! मी ऐकलं
 आहे चोरून ते !

विद्यागौरी : फिहून मी तुम्हाला सांगते की, तुम्ही या लग्नाच्या भानगडीत पडू
 नका ! येऊ दे तर खरं इथं मेला, कोण तो जाफराबादचा येणार आहे तो !
 त्याच्या चांगल्या झिज्या ओढते आणि बाभाडेच काढते रक्तबंबाळ होईपर्यंत
 मेल्याचे !

कचेश्वर : तोपर्यंत तुझा हा पंडित भुलेश्वर शिल्लक तरी राहिल का ? जाफराबादच्या
 जहागिरदारांच्या वाटेला तर तू जा ! म्हणजे तुला कळेल या तुझ्या अरण्य-
 पंडिताच्या आयुष्याला मी कसा वणवा लावतो आहे ते !

विद्यागौरी : मोगलाईच लागली आहे की नाही ! मी पाहून ठेवलं आहे, जिथं तिथं
 तुम्ही माझा शब्द मोडता आणि पाणउतारा करता ! माझं एक-एक म्हणणं

देखील ऐकलं नाहीत कधी तुम्ही आजपर्यंत. बायकोची एखादी इच्छा पुरवलीत तर कावळा शिवेल ना तिच्या पिंडाला ! इतर नवरे आपल्या बायकोचा एक शब्द देखील खाली पडू देत नाहीत !

कचेश्वर : तुझा शब्द वरचेवर झेलण्यासाठी मला माझ्या हाताचं तस्त करूनच तुझ्या मागोमाग हिंडायला पाहिजे !

विद्यागौरी : लोक आपल्या बायकोचे किती, किती लाड पुरवतात !

कचेश्वर : हो, हे म्हणणं सगळं ठीक आहे ! पण तुझं हे पहिलं लग्न असलं तर माझं हे तिसरं लग्न आहे ना ! बायकोचे लाडं पुरविण्याची ही आमची तिसरी पाळी आहे, समजलीस ? तिसऱ्या वेळी नाटक पाहाणारा माणूस टाळ्या तरी किती वाजविणार ?

विद्यागौरी : तुम्ही माझ्या आयुष्याचा अगदी सत्यानाश करून टाकला आहे.

फुटकाच का ! नशिवात प्याला ?

मुळी ना सुखाचा । मुखी थेंब आला !

नच हौस आता । कसली मनाला,

पुरा या जगाचा । जिवा वीट आला !

मला समाधान मानण्यासारखी एकही गोष्ट नाही या घरात-कधी मला बरोबर घेऊन फिरायला जातील का हिंडायला जातील !

कचेश्वर : स्वतःच्या बायकोला बरोबर घेऊन हिंडायला मी काही मूर्ख नाही. म्हणजे, आज नुसते घरातच हसू होते आहे, ते सान्या गावात व्हावयाचे.

विद्यागौरी : माझ्यामुळे तुमचे हसू होते काय ? ठीक आहे. मग मी माहेरीच चालती होते कशी !

कचेश्वर : (बोटे मोजून) सतराशे एकसष्ट !

विद्यागौरी : सतराशे एकसष्ट काय ?

कचेश्वर : किती वेळा माहेरी जाण्याच्या तू धमक्या दिल्यास ते मोजतो आहे ! आजपर्यंत सतराशे साठ वेळा सांगितले असतील तू, की मी माहेरी जाणार म्हणून ? ही सतराशे एकसष्टावी वेळ !

विद्यागौरी : तुम्हाला खरं वाटत नाही काय माझं म्हणणं ? बरं आहे तर ! मग आजच तुम्हाला माझ्या म्हणण्याची प्रचीती दाखविते ! ही अरशीच्या अरशी मी माहेरी चालती होते !

कचेश्वर : एवढे आमचे भाग्य कुठून असणार ?

विद्यागौरी : काय म्हणालात ?

कचेश्वर : तुला नाही स्वतःशीच बोललो !

विद्यागौरी : स्वतःशी बोलायला काय हे नाटक आहे काय ? जातेच मी माहेरी !

माणसाची किंमत ते गेल्याशिवाय कळायची नाही !

कचेश्वर : या रीतीने तरी मला तुझी किंमत एकदाची कळू दे. बरं पण हे बघ, माहेरी गेल्यावर पत्रबिन्न पाठवीत जा !

विद्यागौरी : पत्र कशाला ? तारच पाठविते चांगली-मी गेल्याची ! म्हणजे अस्थि गोळा करायला तरी यावं लागेल !

कचेश्वर : नाही-मी स्वतः येणार नाही ! मी नागनाथालाच पाठवून देईन ! बरं पण, अस्थि गंगेत टाकायच्या की गोदावरीत टाकायच्या तेवढं आपले सांगून ठेव !

विद्यागौरी : तुम्ही कशाला माझी हाडं पाण्यात फेकून द्यायला ! एखाद्या साखरेच्या कारखान्याला ती विकून त्यावर चार पैसे मिळवाल ! शक्य नाही मी आता या घरात राहणं !

कचेश्वर : अरे किशा, तिकडे नागनाथाला सांग, म्हणावं तुझ्या बाई फार दिवसानं माहेरी जायला निघाल्या आहेत. म्हणावं, त्यांची आत्ताच्या आत्ता सारी व्यवस्था करा !

विद्यागौरी : (वेडावून) हो-जा ! चार माणसं जमा करा ! आणि सारी व्यवस्था करा-शेवटची !

कचेश्वर : आणि म्हणावं आगगाडीचं तिकीटहि काढून आणा लवकर !

विद्यागौरी : आगगाडीच्या तिकीटापेक्षा म्युनिसिपाल्टीचा पास आणा काढून म्हणावं !

कचेश्वर : मग आता उशीर का ? शुभस्य शीघ्रम् !

विद्यागौरी : मग मी जाऊ तर-पाहा ! फिरून एकदा विचारते-जाऊ ?

कचेश्वर : आता मी तरी काय बोलू ? दुःखानं माझं अंतःकरण भरून आल्यामुळं मला एका शब्द देखील बोलवत नाही ! एवढा निश्चय केल्यानंतर आता जायलाच पाहिजे तुला ! आता काही उपाय आहे का त्याला ?

विद्यागौरी : (एकदम त्वेषाने) माझं अडलं आहे खेटर माहेरी जायला ! (वेडावून) म्हणे त्याला आता काही उपाय आहे का ?

कचेश्वर : (घाबरून) का, फिरला वाटतं निश्चय ?

विद्यागौरी : या जन्मात कधी माहेरी जाणार नाही मी ! तुम्हां माझ्या माहेरी जाण्यासाठी टपूनच वसला आहात जसे ! म्हणजे मग इकडे दोन्ही पोरिंच्या संसाराचं वाटोळं करायला आपले खुशाल मोकळे ! मी पहात होते आपली गंमत ! मी जाते म्हणाले तर आपले म्हणतात जा म्हणून ! एका शब्दानं देखील मला जाऊ नकोस म्हणून सांगितलं नाहीस !

कचेश्वर : पण तू माहेरी गेलीस म्हणून त्यात बिघडलं काय ? दुखची केल्याशिवाय झाड वाढत नाही, आणि बायको माहेरी गेल्याशिवाय प्रेम वाढत नाही !

विद्यागौरी : तुम्ही जा म्हणून सांगितलं तरी जावयाची नाही या घरातून, समजलात !

जाऊ द्या; मला तरी काय करायचं विनाकारण बडबडून ? तुमच्या संसारात मला काडीचं देखील सुख व्हायचं नाही हेच खरं ! दोन बायका उगाच नाही मेल्या ! तिसरीच्याही मरणाची फार दिवस नको वाट पाहायला ! म्हणतांत ना, माकणीचा बैल अन् तिजवराची बाईल !

[रागारागाने विघ्न जाते.]

X कचेश्वर : कुठून झुक मारली आणि या तिसऱ्या लग्नाच्या फंदात पडलो, असं झालं आहे मला ! लग्न करणं हे देखील एक व्यसनच आहे ! एकदा जडलं म्हणजे काही केल्या सुटत नाही ! उपाशी पोटी पाणी पिऊ नये आणि उतार वयात बायको करू नये हेच खरं ! हिच्या बडबडीनं डोकं उठलं माझं ! रोज हा असा प्रकार चालतो; मग माझी प्रकृति का नाही बिघडायची ? इतका वेळ झाला तरी हा किशा अजून काढा आणतो आहे ! कुठं-गेळ्या तरी हा कुठं-कुणाची कबर बांधायला ! सगळी माणसं कशी अगदी एकाहून एक वरचढ मिळाली आहेत ! किशा-ए किशा-

[किशा काही सामान घेऊन येतो.]

गदद्या, माझा काढा कुठं आहे ? का पिऊन टाकलास तू ?

किशा : काढा अजून आटतुंया !

कचेश्वर : सकाळपासून ओरडून ओरडून माझं शेरभर रक्त आटलं तरी अजून तुझा पावशेर काढा आटतोय काय ? आणि हे रे काय आणलंस, बैला ! तुला चाटण आणि मधाची बाटली आणायला सांगितली होती ! तर हे मलम आणि ही एरंडेल तेलाची बाटली कशाला आणलीस ? ओतू का तुझ्या नरड्यात ही, म्हणजे करशील घरभर नाच ! आणि मूर्खा, तुला गोळ्या कशाच्या आणायला सांगितल्या होत्या ! कफसंजीवनीच्या गोळ्या आणायच्या सोडून या काम-वर्धिनीच्या गोळ्या कशाला आणल्यास ?

किशा : वाईच गफलत झाल्यागत दिसतिया ! आता त्या तुमच्या फडताळात बाटल्यांचा बाजार भरलाय अक्शी ! त्यातून आनू तरी कनची बाटली हुडकूनशान ?

कचेश्वर : चल निघ, बेवकूफ ! फिरून घेऊन ये त्या साऱ्या जिनसा ! आता पुन्हा चूक करशील तर काढेचिराइताची पेंढी कौबीन तुझ्या घशात ! छेः, माझ्या डोक्याचा अगदी संताप झाला ! (स्वतःची नाडी तपाशीत) ऍः ! माझी नाडी कुठं आहे ? का बेपत्ता झाली ? किशा, ए किशा, त्या डॉक्टरना बोलाव ताबडतोब ! तो इतका वेळ कोणाचा पंचनामा करीत बसला आहे कोणास ठाऊक ! आणि किशा, माझी गुडगुडी घेऊन ये ती ! किशा-थांब, पळतोस काय घराला आग लागल्यासारखा असा ! नीट ऐकून घे सारं ! त्या नेत्राला

पाठवून दे इकडे-म्हणावं मी ताबडतोब बोलविलं आहे ! जा ! (किशा जातो)
या पोरीला तिच्या लग्नासंबंधी थोडसं सांगून ठेवायलाच पाहिजे. नाही तर
ऐन वेळी ती पोरेटी गोंधळ करायची आणि जहागिरदारसाहेबांचा अपमान
व्हायचा ! म्हणजे मग सगळाच जमवून आणलेला घाट फिसकटायचा !

[चित्रा येते.]

चित्रा : काका— इश ! मला का तुम्ही हाक मारलीत

कचेश्वर : कोण चित्रा ? (त्रासून) तुला कोणी बोलावलं इकडे ? हा त्या किशाचा
उद्योग असेल ! त्याला नेत्राला हाका मारायला सांगितलं तर त्यानं या चित्राला
पाठवून दिली ! चित्तरच आहे लेकाचा !

चित्रा : नाही हो काका, त्यानं किनई मला सांगितलं की काढोपंतानं तुला आताचे
आता बोलावलं आहे !

कचेश्वर : कोण काढोपंत !

चित्रा : तुम्हांला किनई किशा काढोपंत म्हणतो बरं का काका !

कचेश्वर : अरे चोरा, मला काढोपंत म्हणतोस काय ! थांब, त्याचाच काढा
आटवतो चांगला !

चित्रा : आणि तो स्वयंपाकघरात गडीमाणसापुढं तुमची रोज नकल करतो. आणि
माझ्याशी देखील तो कधी कधी वात्रटपणा करतो बरं का काका !:

कचेश्वर : तू एक गाढव आणि तो सात गाढव ! चल जा ! तुला सांगून ठेवलं
आहे ना मागंच, की इकडे यायचं नाही माझ्या दिवाणखान्यात ! वेडपट कुठली !

चित्रा : हे हो काय काका असं करता ? खरंच, काका, किनई तुम्ही मला फार
फार आवडता !

कचेश्वर : जातेस की नाही आधी ? लोचट कुठली !

चित्रा : मग पुन्हा कव्हा येऊ मेटायला ?

कचेश्वर : आता जा म्हणतो ना ! (डॉक्टरचे सोंग घेतलेला अरविंद येतो.)
डॉक्टर, या कार्टीचं डोकं तपासा हो !

चित्रा : नाही हो डॉक्टर ! माझं डोकं नका तपासू ! माझी जीभच तपासा ! माझ्या
जिभेला किनई कालपासून मुळी चवच नाही ! हं, तपासा माझी ! (डॉक्टरांच्या
तोंडाजवळ तोंड नेऊन जीभ बाहेर काढते.)

अरविंद : हं—हं—हं—हं— दूर ! दूर ! रोग्यांनी डॉक्टरांशी इतकी लगट करू नये !
कोण ही ?

कचेश्वर : अहो, ही आमची पुतणी चित्रा ? लहानपणापासून हा अशी वेडसर
आहे ! सगळे इलाज करून थकलोत हिच्या बाबतीत ! हिच्या लग्नाची फार
पंचाईत होऊन पडली आहे ! हे असलं वेडं भूत कोण पत्करणार ! (थांबून)
डॉक्टर, मला एक युक्ती सुचली आहे. सांगू ? तुम्हीच हिला पदरात घेऊन

टाका म्हणजे झालं ! म्हणजे खटपट मिटली ! (अरविंद एकदम डोळे मिटून मागील खुर्चीवर बसतो. घाबरून) काय झालं हो ?

अरविंद : छातीमध्ये जबरदस्त धक्का बसला माझ्या; आणि हृदय जवळ जवळ बंद पडल्यासारखं वाटतंय ! काकासाहेब, या पोरीला आधी इथून पिटाळा. तर मला बरं वाटेल !

चित्रा : (अरविंदाच्या जवळ जाऊन लाडिकपणे) डॉक्टर, कसं वाटतंय तुम्हाला !

अरविंद : अरे बापरे, मेलो ! (डोळे मिटतो.) अहो, काढा तिला बाहेर !

[कचेश्वर चित्राचा दंड धरून तिला खोलीबाहेर घालवतो]

चित्रा : (जाता जाता अरविंदकडे पाहून व लाजून) डॉक्टर, इश !

[जाते.]

अरविंद : (डोळे उघडून व सुस्कारा टाकून) काकासाहेब, तुम्ही माझी छाती तपासा पाहू !

कचेश्वर : छान ! म्हणजे माझी नाडी तपासायला मी तुम्हांला बोलावलं आणि तुम्हीच मला छाती तपासायला सांगता आहात !

अरविंद : नाही, लहानपणापासून मला थोडासा छातीचा विकार आहे !

कचेश्वर : अलीकडच्या तरुण मंडळींना छातीचे रोग फार जडतात ! माझी छाती बघा ! तीन लग्नं केली तरी माझी छाती आहे तशी मजबूत आहे अजून !

अरविंद : नाही, तुम्ही म्हणजे दांडग्याच छातीचे ! त्याशिवाय का तीन लग्नं होतात !

कचेश्वर : अलीकडे या पोरींच्या आणि आमच्या कुटुंबाच्या कटकटीने मी जेरीस आलो आहे अगदी ! सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत हा औषधांचा मारा चालविला आहे. म्हणून मी असा दिसतो आहे ! तुम्हांला तरी मी एवढ्यासाठी ठेवलं आहे !

अरविंद : तुम्हां ही देशी औषधं घेण्याचं सोडून द्याल—

कचेश्वर : हे पहा भलतंच बोलून मला चिडवू नका ! आधीच माझं डोकं सतावलं आहे ! तुम्हांला सकाळ संध्याकाळ काढा पाजल्याशिवाय देशी वैद्यकीचं महत्त्व कळायचं नाही. तुम्हाला मी नाडी पाहायला बोलावलं होतं, उपदेश करायला नाही ! बघा पाहू माझी नाडी; मघाशी माझ्या हातालाच लागत नव्हती ! आता तरी आली का पहा !

अरविंद : (कचेश्वराची नाडी तपाशीत) छेः; कुठं पत्ता नाही तुमच्या नाडीचा; आणि कसा अपेल ? काकासाहेब, तुम्हाला माझं एक सांगणं आहे. तुम्ही एकसारखा डोक्याचा संताप करून घेत जाऊ नका ! म्हणजे त्याचा अर्थ असा की, घरातल्या मंडळींच्या—म्हणजे विशेषतः तरुण मंडळींच्या इच्छेला विरोध करीत जाऊ नका !

कचेश्वर : नाडी तपासा-नाडी तपासा-भलता फाजीलपणा करू नका ! माझ्या प्रकृतीविषयी बोलत जा ! घरच्या भानगडीविषयी सल्ला नको आहे मला तुमचा ! म्हणे तरुण मंडळींच्या इच्छेला विरोध करू नका ! मग काय त्यांच्या हातात कोलीत पेटवून देऊ ? या घरात माझ्या एकट्याच्याच इच्छेप्रमाणे साऱ्या गोष्टी होणार ! मग बेहत्तर आहे माझी नाडी बंद पडली तरी !

[नेत्रा येते.]

नेत्रा : काय बाबा ?

कचेश्वर : नेत्रा, इकडे ये अशी. इथं बैस. डॉक्टर; तुमचं काम चालू द्या. नेत्रा, मघाशी मी तुझ्यावर रागावलो म्हणून भिऊ नकोस ! मी तुला एक अत्यंत आनंदाची बातमी सांगणार आहे.

नेत्रा : कसली बाबा ?

कचेश्वर : मी तुझं लग्न ठरवलं आहे ! अशी घाबरून पाहू नकोस ! अगदी तुला आवडेल अशाच माणसाशी ! का-कशी हंसलीस ! (डॉक्टरास) काय हो, तुम्ही का दचकलात !

अरविंद : नाही, नाडी हाताला लागल्यासारखी वाटली !

कचेश्वर : आजपर्यंत तुझ्या मनाविरुद्ध वागत आलो याबद्दल मला फार वाईट वाटतं !

नेत्रा : (स्वगत) खास, यांनी माझं अरविंदाशीच लग्न ठरवलेलं दिसतं आहे ! (उघड) असं काय बोलता बाबा ?

कचेश्वर : पण आता यापुढं अगदी तुझ्या मनाप्रमाणं वागायचं ठरविलं आहे मी !

अरविंद : (स्वगत) म्हणजे या म्हातान्याला खरंच पश्चात्ताप झाला आहे की काय ? मग माझं भाग्यच उलगडलं म्हणायचं ! अहाहा, नेत्राला कल्पना असेल का की तिचा लाडका अरविंद तिच्यापासून एका हातावरच या ठिकाणी बसला आहे म्हणून ?

कचेश्वर : आता यापुढे की नाही आमची नेत्रा म्हणेल तसं करायचं ! ? का खूष झालीस की नाही ?

नेत्रा : बाबा, तुम्ही मला अतिशय आवडता ?

कचेश्वर : बरं का नेत्रा, आणि आज तर तुला मी अगदी आश्चर्यचकित करून सोडायचं ठरविलं आहे ! आज किनई तुझी आणि तुझ्या या आवडत्या माणसाची गाठच घालून देणार आहे मी प्रत्यक्ष !

अरविंद : (स्वगत) खास, मला या म्हातान्यानं ओळखलं ! आता हा बहुतेक आमचे हात हातात घालून आशीर्वाद देणार ! अहाहा, मला कल्पना नव्हती की माझ्या या कपटनाटकाची अखेर पहिल्या अंकातच इतक्या आनंददायक तऱ्हेनं होईल म्हणून !

नेत्रा : इश ! बाबा म्हणजे आपली उगीच एखाद्याची थट्टा करतात !

कचेश्वर : हे बघ, आता उगीच सोंग नकोस आणूस ! तुम्ही पोरी म्हणजे भारी लबाड असता ! लग्नाचं नाव काढलं म्हणजे कशा साखरेच्या उकळ्या फुटतात तुमच्या पोटात ! पण बाहेरून जसं काही-अं-हं ! का, कसं ओळखलं तुमचं गुपित ! (कचेश्वर हसतो, तशी नेत्रा हसते.) अग लबाडे—

नेत्रा : (रडका चेहरा करून) आता बाबा, मी तुमच्याशी बोलायची नाही बरं का—

कचेश्वर : आता तिकडची स्वारी आली की मग माझ्याशी बोलायला तरी फुरसत मिळेल का ? हाः हाः हाः ! (मोठमोठ्याने हसतो. तसा अरविंदहि हसतो) काय हो, तुम्हाला काय हसायला झालं ?

अरविंद : (स्वगत) काय बिलंदर आहे लेकाचा ! ताकास तूर लागून देत नाही अगदी. (उघड) नाडी सापडली की तुमची ! (मोठ्याने हसतो तसा कचेश्वरहि हसतो.)

कचेश्वर : मग आता बोल नेत्रा, तुझं काय म्हणणं आहे या बाबतीत ?

नेत्रा : बाबा, तुमच्या इच्छेबाहेर मी कधी तरी असते का ? नाही, तुम्हीच सांगा, असते का ? तुम्ही सांगाल त्याच्याशी डोळे मिटून लग्न करायला नको का ?

कचेश्वर : नेत्रा वाटेल त्या माणसाशी तुला डोळे मिटून लग्न करायला मी लावीन, असं का तुला वाटतं ? तुला पसंत पडेल असंच माणूस आहे हे ! हवं असेल तर आता दाखवतो तुला !

नेत्रा : (स्वगत) अरविंदाना यांनी आतल्या खोलीत तर आणून बसवले नसेल ना ? (उघड) छे; बाबा, मला त्यांना मुळीच पाहण्याची इच्छा नाही ! विना-कारण तसदी कशाला ?

कचेश्वर : छेः, छेः, तसदी कसली-त्यात ? अगदी माझ्याजवळच आहे इथं ते माणूस म्हणेनास !

अरविंद : (स्वगत) आता तर काय अगदी स्पष्टच झालं सगळं ! परमेश्वरा, तूच हा भाग्याचा दिवस दाखवलास !

कचेश्वर : काय ग, दाखवूं का ते माणूस तुला ! दाखवूं का ? हं, लाजायबिजायचं नाही ! डॉक्टर, तोंड वासून वर काय बघतां ? नाडी तपासा नीट !

अरविंद : (स्वगत) काय बेमालूम नाटक करतो आहे हा म्हातार ! (उघड) अहाहा, काकासाहेब, धन्य धन्य आहात तुम्ही !

कचेश्वर : का, जोरानं धावायला लागली का नाडी ? वा छान ! आता सोडा पाहू माझा हात !

अरविंद : आणि हा घ्या माझा हात !

कचेश्वर : तुम्हाला कोणी सांगितलंय मधे हात घालायला ! (खिशातला एक फोटो झटकून काढून) नेत्रा, हे बघ तुझं माणूस !

[तिच्यापुढं फोटो करतो.]

अरविंद : (स्वगत) म्हणजे, हा कुणाचा फोटो ?

नेत्रा : (प्रथम फोटो पाहाण्यास लाजते, पण फोटो पाहाताच एकदम उठते.) म्हणजे, हे कोण ?

कचेश्वर : का, आता का लाजतेस ? आवडलं का आम्ही पसंत केलेलं माणूस ? यांच्याशीच मी तुझं लग्न ठरवलं आहे ! हेच ते जाफराबादचे जहागिरदार !

अरविंद : कोण-जाफराबादचे जहागिरदार !

कचेश्वर : तुम्हाला सांगितलं ना मधे बोलू नका म्हणून ! नेत्रा अग आता तू जहागिरदारीण होणार ! आहेस कुठं ? दागदागिने, कपडेलत्ते, गडीमाणसं, गाडीघोडा-काय विचारू नकोस ! अगदी चंगळ आहे तुझी. आतां बाराच्या गाडीनं जहागिरदारसाहेब येणार आहेत इथं ! नागनाथ आतां स्टेशनवर निघाला देखील असेल ! अग, दोन दिवसांच्या आत तुझ्या लग्नाचा बार उडवून टाकतो ! अशी पाहातेस काय भांबावून ? बाकी, इतका श्रीमंत नवरा मिळाल्यावर कोणती पोरगी भांबावून जाणार नाही ! चल जा, आतां थांबू नकोस ! असा झकास पोषाख आणि नट्टापट्टा करून येशील म्हणतेस चहा द्यायच्या वेळी, की तुला पाहातांच जहागिरदारसाहेबांनी लोळणच घेतली पाहिजे तुझ्या पायाशी ! मात्र तुझ्या हातातला कढत कढत चहा त्यांच्या डोक्यावर सांडू नकोस अं !

[मोठ्याने हंसतो.]

अरविंद : (स्वगत) या वेळी माझ्याच टाळक्यावर कुणी कढत चहा ओतला तर बरं होईल !

नेत्रा : बाबा, मी तुम्हाला साफ सांगते, मी प्राण गेला तरी या जहागिरदाराशी लग्न करणार नाही !

कचेश्वर : काय म्हणतेस ? तू त्यांच्याशी लग्न करणार नाहीस ? बेशरम, उर्मट, माझ्या तोंडावर असं सांगतेस ! माझा अपमान करतेस ! मग आतांपर्यंत हे मानभावीपणाचं सोंग कशाला केलंस ?

नेत्रा : मला वाटलं की, अरविंदासंबंधी बोलतां आहात म्हणून !

अरविंद : मला देखील तसंच वाटलं !

कचेश्वर : अहो, मधे बोलू नका तुम्ही ! तुमचा काय संबंध आहे इथं ? कोण तो अरविंदा—ज्याच्या कमरेवर लाथ मारून मी हाकून दिला तो ! त्यांच्याशी तुला लग्न करायचंय काय ? मग प्राण गेला तरी मी त्यांच्याशी तुझं लग्न होऊ देणार नाही !

नेत्रा : लग्न करीन तर मी अरविंदाशीच करीन !

अरविंद : शाबास ! (कचेश्वरास) नाही, तुम्हाला नाही बोललो ! मी आपलं परमेश्वराच्या लीलेचं कौतुक करतो आहे स्वतःशीच !

कचेश्वर : येऊ दे तर खरा तो अरविंद्या इथं ! त्याची तंगडीच मोडतो ! मी त्याचं थोबाडच रंगवितों ! आत्ता जर तो या ठिकाणी असता तर मी त्याला खलबऱ्यात घालून विड्यासारखा कुटला असता ! हलकट, दरिद्री, भिकारडा कुठला !

अरविंद : थांबा थांबा, काकासाहेब, संतापू नका ! तुमच्या नाडीकडे बघा. बेपत्ता होईल ना ती !

कचेश्वर : बेहत्तर आहे माझी नाडी देशोधडीला गेली तरी ! माझ्या अंगाची अगदी आग आग झाली आहे !

अरविंद : नाही पण, उगाच दुसऱ्या माणसाला त्याच्या पाठीमागे शिव्या देण्यात काय अर्थ आहे ?

कचेश्वर : तुम्ही कोण मला सांगणार ? मी देणार शिव्या त्याला ! पाठीमागेच काय, पण तो इथं प्रत्यक्ष हजर असता तरी मी त्याच्या तोंडावर लाख शिव्या मोजल्या असत्या—आणि वर त्याची खेटरांनी पूजा बांधली असती ! त्यालाच काय पण तुम्हाला देखील मी लाख शिव्या देईन ! मला कोणाची भीति आहे !

अरविंद : झालं, आता काय तुमच्या त्या नाडीचा निकालच लागला असेल बहुतेक ! अरे किशा, तो काढा तरी घेऊन ये लौकर !

[किशा एका हातात काढ्याचे व दुसऱ्या हातात एनिमाचे भांडे घेऊन प्रवेश करतो.

किशा : हं, ह्यो घ्या तुमचा काढा !

कचेश्वर : काढा ओतून टाक मोरीत !

किशा : अन् ही तुमची गुडगुडी !

कचेश्वर : हरामखोरा, अरे हे काय आणलंस ?

किशा : म्हंजी, ही तुमची इलायती गुडगुडी नव्हे का ?

कचेश्वर : काय बेवकूफ गड्ढा आहे हा ! उचल—उचल ते घाणेरडं भांडं इथून ! आणि हो चालता ! चल आटप लवकर, नाहीतर घालीन पाठीत लाथ ! आणि मला काढोपंत म्हणतोस काय रे ? आणि माझ्या नकला करतोस ? फोडू का तुझं टाळकं ! चल हो चालता ! (किशा पळून जातो.) आज माझ्या डोक्याच्या अगदी चिंधड्या चिंधड्या उडणार ! आता तिकडे पाहुणे येणार आणि इकडे हा असा गोंधळ ! पुढल्या माडीत किशानं काय व्यवस्था केली आहे कोणास ठाऊक ? मला प्रत्यक्षच जाऊन पाहायला पाहिजे ! नाही तर त्याला खुर्ची नेऊन ठेवायला सांगितली आहे त्याच्याऐवजी तिथं हा कमोद नेऊन ठेवायचा

झालं ! नेत्रा, फिरून मी तुला बजावतो. एका तासाच्या आत मी सांगतो त्या-
प्रमाणे तू तयार होऊन बसली नाहीस तर निकाल लावून टाकीन मी तुझा !

नेत्रा : खुशाल लावा ! माझे तुकडे केलेत तरी मी ऐकणार नाही तुमचं !

कचेश्वर : कसं ऐकत नाहीस माझं ते पाहतो. तू नाही तुझा बाप ऐकेल !

[त्वेषाने जातो.]

अरविंद : मी जरा बोलू का थोडंसं ! वडिलांच्या इच्छेप्रमाणे वागण्यातच आपलं
कल्याण आहे !

नेत्रा : तुम्हाला कोणी विचारलंय ? तुम्ही नका करू चोंबडेपणा मधे !

अरविंद : तुम्हाला बरं वाटत नाहीसं दिसतं !

नेत्रा : मला काय धाड झाली आहे बरं न वाटायला ? पण तुम्हाला तरी ठीक
वाटतंय ना ?

अरविंद : थांबा, मी जरा तुमची नाडी तपासतो.

नेत्रा : तुम्ही बाबांची प्रकृति बिघडवता आहात तेवढी पुरे आहे. माझ्या नका
वाटेला जाऊ !

अरविंद : तुम्ही हा जो अरविंद म्हणून कोण म्हणालात ना मघाशी, तो-स्पष्ट
सांगतो, रागावू नका-अगदी हलकट माणूस आहे तो !

नेत्रा : स्वतःवरून दुसऱ्याची पारख करता वाटतं ?

अरविंद : मला ठाऊक आहे अगदी, फार पाजी माणूस आहे तो !

नेत्रा : आता जास्त फाजीलपणा कराल तर बाबांचा हा उरलेला काढा ओतीन
तुमच्या घशात ?

अरविंद : ते काही नाही, मला तुमची नाडी तपासायलाच पाहिजे.

[जवळ जातो.]

नेत्रा : दूर व्हा तुम्ही ! माझ्या अंगाला हात लावाल तर ओरडेन बरं का मी !

अरविंद : तुमची प्रकृति फारच बिघडलेली दिसते.

नेत्रा : माझ्या प्रकृतीपेक्षा तुमची दृष्टीच जास्त बिघडलेली दिसते.

अरविंद : तुमच्या चेहेऱ्यावरून मला तुमचं लक्षण काही ठीक दिसत नाही !

नेत्रा : आणि मलाही तुमच्या वागण्यावरून तुमचं लक्षण काही धड दिसत नाही !

अरविंद : पाहाणारच मी तुमची नाडी. (नेत्राचा एकदम हात धरतो.)

नेत्रा : (हात झटकून) हलकट माणसा ! बाबा-थांबा, तुमचं सारं बिंग मी आता
आता बाहेर काढते !

अरविंद : तू माझं बिंग बाहेर काढण्यापूर्वी मीच माझ्या हातानं सारं बिंग बाहेर
काढतो ! (डोळ्यावरचा चष्मा बाजूला काढतो.)

नेत्रा : कोण अरविंद !

अरविंद : मोठ्याने बोलू नकोस ! नाही तर मग मात्र आपलं हे विंग खरंच बाहेर फुटायचं !

नेत्रा : अहाहा, अरविंद, आता मात्र हा हात जन्मभर हातात घालून माझी नाडी तपाशीत बसलात तरी हरकत नाही !

अरविंद : आता तुझी नाडी तपासण्याची काय जरूर आहे ? यापुढं माझीच नाडी तुझ्या हातात राहणार आहे ! नेत्रा, त्या दिवशी तुझ्या वडिलांनी माझा अपमान करून मला घरातून हाकून दिलं— त्या दिवसापासून मी तुला भेटण्याचा प्रयत्न करीत आहे— त्याला आज यश आलं !

नेत्रा : मी तुम्हाला तुमच्या या पोषाखात— आणि काळ्या चष्म्यामुळे मुळीच ओळखलं नाही ! काय कारस्थानी आहात पण तुम्ही ! छान युक्ति काढलीत इथं यायची ?

अरविंद : मग काय करू तर ? तुझ्या वडिलांचे औषधांचं वेड म'झ्या पथ्यावर पडलं ! शिवाय त्यांच्या देशी वैद्यकीच्या अभिमानाने ते मला त्रिंलायती वैद्यकीवर एक अक्षर देखील बोलू देत नाहीत ! नाही तर आमचा हा भ्रमाचा भोपळा पहिल्याच दिवशी फुटला असता ! डॉक्टरचं काय पण कंपाऊंडरचं देखील सोंग घेण्याइतकं मला औषधांचं ज्ञान नाही ! नाडी आंगठ्याच्या खाली पहातात का करंगळीच्या बाजूला पाहातात हे देखील अजून मला माहित नाही !

नेत्रा : पण मला आश्चर्य वाटतं ते हे की, मी तुम्हाला ओळखलं कसं नाही ?

अरविंद : मला इथं येऊन तर दोनच दिवस झाले ! आणि हा वाडा एवढा मोठा आहे की, एक महिनाभर जरी इथं कोणी राहिलं तरी एकमेकाचं दर्शन होणं शक्य नाही ! याशिवाय माझा हा पोषाख-तू तर मला विजारीत कधीच पाहिले नाहीस ! पण सगळ्यात उपयोगी पडला म्हणजे हा काळा चष्मा ! स्वतःची दृष्टी झाकून दुसऱ्याचे चेहरे न्याहाळायला हा काळा चष्मा फार सोयीस्कर पडतो !

नेत्रा : कुठं मिळवलं हे ज्ञान ?

अरविंद : कॉलेजमध्ये ! तिथं आम्ही खूप गंमत करायचे !

[नागनाथ येतो.]

नागनाथ : अं, काय रे हे ? अरे, गंमत कतली करीत बसला आहात तुम्ही इथं ? तो जाफराबादचा टोणगा तिकडे स्टेशनावर उतरला देखील असेल. आणि तुम्ही इथं हंसत खिदळत काय बसला आहात ? तुम्हाला कल्पना आहे तुमच्या संकटाची ?

अरविंद : नागनाथ, आमचं सर्वस्व आता तुझ्याच हाती आहे. या संकटातून तुझ्यावाचून आमचं कोण रक्षण करणार ?

नागनाथ : असं म्हटलं म्हणजे झालं ! मला कोंबा संकटाच्या तोंडात-आणि तुम्ही इकडे करीत बसा मजा ! आणि अरविंद, नमस्कार आहे तुला ! तुझ्या-सारखा गाढव माणूस नसेल कोणी ! तुला सांगितलं होतं ना की इतक्यात हे रहस्य फोडायचं नाही म्हणून !

नेत्रा : म्हणजे नागनाथांना माहीत होतं वाटतं हे कारस्थान ?

अरविंद : अग, त्याचंच तर हे कारस्थान ?

नेत्रा : तरी मला वाटलं ! म्हटलं, तुम्हाला कुठून आली एवढी अक्ल !

नागनाथ : आणि असं असूनही स्वतःची अक्ल चालविण्याची याला हौस भारी ! म्हणजे प्रत्यक्ष तुम्हाला देखील हे सोंग कळता कामा नये अशी मी याला ताकीद दिली होती ! पण ही स्वारी काय ! पहिल्या अंकाच्या शेवटीच तोंडावरचा रंग पुसून मोकळी ! तुम्हा तरुण लोकांना मुळी दमच नाही !

अरविंद : अरे बाबा, चुकलो ! आता का उगाच टोचून बोलतो आहेस ! प्रेमाच्या राज्यात खोटी सोंगं फार दिवस चालत नाहीत हेच खरं !

नेत्रा : नागनाथ, तुमचे केवढे उपकार आहेत आमच्यावर !

नागनाथ : हे पाहा, उपकार शेवटी मानायचे असतात, सुरुवातीला नाही ! तिकडे दरवाजाशी शत्रू येऊन ठेपला आहे तुमचा. त्याचा आधी निकाल लावू आणि मग एकमेकांचे आभार मानीत बसू !

नेत्रा : नागनाथ, या संकटातून--

नागनाथ : तुम्ही काही काळजी करू नका ! त्या जाफराबादी रेड्याचा असा धुव्वा उडवून टाकतो की तो जीव घेऊन चौखूर पळत सुटला पाहिजे ! असं सुंदर कारस्थान रचलयं म्हणावं हे ! पाचपंचवीस मंडळी आहेत चांगली माझ्या मदतीला ! भिता काय ? वाटेल ती सोंगं करीन, लटपटी करीन-- पण तुमचा दोघांचा विवाह घडवून आणल्याशिवाय मी कधीही राहाणार नाही ! तुम्ही अगदी निर्धास्त असा. हं, अरविंद, आता वेळ गमावू नकोस, चल माझ्या-बरोबर. आपल्याला ताबडतोब आता स्टेशनवर गेलं पाहिजे. काय काय करायचं आता ते तुला वाटत सांगतो.

अरविंद : तू हो पुढं, हा मी आलोच !

नागनाथ : अजून आणखी राहिलं आहे का बोलायचं ? हे पाहा मेहेरबान, तुमची ती प्रेमाची लांबलचक व्याख्यानं आता पुरे बरं का ! या कपटनाटकात लांब लांब भाषणांना मुळी स्थानच नाही ! हं, आटप लौकर !

[जातो.]

नेत्रा : डॉक्टर !

अरविंद : माझी थट्टा करतेस काय ?

नेत्रा : नाही, मी तुम्हाला डॉक्टरच म्हणणार ! माझ्या हृदयातील व्याधि बरी करणं हे आता सर्वस्वी तुमच्याच हाती नाही का ?

अरविंद : नेत्रा, समज आपल्या दुर्दैवानं नागनाथानं रचलेलं हे नाटक अयशस्वी ठरलं तर ! तुझ्या निश्चयात बदल तर नाही ना होणार ?

नेत्रा : अरविंद, हे विचारायला का पाहिजे ? माझ्या प्रेमात कालत्रयीहि बदल होणार नाही. मात्र तुम्ही आपला हा वेष बदलला आहे तसं प्रेम बदलू नका म्हणजे झालं ! नाही तर बोलून चालून तुम्ही पुरुष ! तुमच्या प्रेमाचा झरा कधी आटेल याचा नेम नाही !

अरविंद : तर तर ! माझं प्रेम आटायला काही तो तुझ्या वडिलांचा काढा नाही !

नेत्रा : अहाहा ! अरविंद—

अरविंद : नेत्रा—माझ्या प्राणा—

हांसराचंद्रमा,

उधळित मधुर स्मितचंद्रिका । वाटे.

नयनिं या तारका,

वेधित्ती जीव हा सारखा;

फुलतसे वदनिं मनोहर काय मोगरा !

[दोघे एकमेकांचे हात धरून उभे राहातात तोच चित्रा येते.]

चित्रा : डॉक्टर, माझी जीभ बघता ना—

अरविंद : (एकदम बाजूला होऊन) अरे बापरे, ही आली महिषासुरमर्दिनी ! जातो मी ! दुर्दैवं ही अशी येतात !

[घाईघाईने निघून जातो. नेत्राच्या पुढे जीभ काढून दाखवते. नेत्रा तिच्या अंगावर धावून जाते. इतक्यात पडदा पडतो.]

स्टेशनजवळचा रस्ता. जाफराबादचा जहागिरदार चंडिराम अत्यंत क्षुब्ध मुद्रेने प्रवेश करतो. त्याच्यामागून आरडाओरड, हंशा, ' हुय्यो ' असा गलका ऐकू येतो. त्या हुल्लडीला उद्देशून अपशब्द उच्चारित व फिरफिरून त्वेषाने पाहात तो येतो.

चंडिराम : हरामखोर-गळेकापू-पाजी-हलकट-बदमाष-डाकू-डांबीस-भामटे एक पाऊल तर पुढे टाका-म्हणजे एकेकाची थोबाडंच रंगवितो चांगली ! कंबर मोडतो-हाडंन् हाडं पिचवून टाकतो ! (आतून जोराचा हंशा) हः-हः-हः ! हः-हः-हः ! काय, वेड लागलय काय हंसायला ? का नागवं नाचतंय कुणी इथं ! दात फोडून टाकीन पुन्हा हंसलात तर ! बत्तिशी बाहेर काढीन एकेकाची ! काय, चेष्टा लागली आहे काय ! कोणाशी गाठ आहे समजलात तुमची ? म्हटलं जाफराबादचा जहागिरदार आहे मी-जाफराबादचा जहागिरदार ! (आतून हुय्यो व हंशा) अजूनही वेशरमपणानं हंसताहेत ! माणसं आहेत का जनावरं आहेत ही ! माझी बंदूक घरी राहिली आहे म्हणून ! नाही तर एकेकाला इथल्या इथं गोळी घालून ठार केलं असतं !

[मागून घाईघाईने नागनाथ प्रवेश करतो.]

नागनाथ : तुम्ही व्हा जरा बाजूला ! (लोकांना उद्देशून) ए, काय फाजिलपणा चालविला आहे तुम्ही लोकांनी हा ! चला, होता का नाही चालते ! एवढ्या मोठ्या माणसाची भर रस्त्यावर थडामस्करी करता, तुम्हाला लाजा कशा वाटत

नाहीत? ठाऊक आहे तुम्हाला कोण आहेत हे? हे-हे- (हलक्या आवाजात)
कुठले जहागिरदार आहात म्हणालात तुम्ही!

चंडीराम : जाफराबादचे !

नागनाथ : हो, जाफराबादचे जहागिरदार आहेत हे ! समजलात ? अरे पन्नास
लाखांची तर यांची जहागिरी आहे !

चंडीराम : छे, छे, इतकी नाही !

नागनाथ : अहो, आहे हो, पन्नास लाखांची जहागिरी आहे तुमची ! थोडेथोडेके
नाही, पाच हजार घोडेस्वार आणि दहा हजार पायदळ आहे यांच्याजवळ ! आहात
कुठं ! हत्ती काय अन् शेळ्या काय न् खेचर काय न् उंट काय-काही विचारू नका !

चंडीराम : छे, छे, भलतं काय सांगता !

नागनाथ : जरा गप्प बसा हो तुम्ही ! त्यांच्या मनात आलं तर ते एकेकाला
काळ्या पाण्यावर पाठवतील ! ठाऊक आहे ?

चंडीराम : अगदी नक्की !

नागनाथ : एकेकाला हत्तीच्या पायाखाली देतील !

चंडीराम : प्रश्नच नाही !

नागनाथ : फासावर चढवतील !

चंडीराम : बेशक !

नागनाथ : यांच्याकडे बघून हंसायला काय यांच्या डोक्यावर बैलासारखी शिंगं
उगवली आहेत का मानेवर वशिंड उठलं आहे यांच्या ?

चंडीराम : आता पहा म्हणजे झालं !

नागनाथ : यांचे कान गाढवासारखे लांब आहेत का यांच्या हनुवटीला बोकडा-
सारखी दाढी लोंबते आहे ?

चंडीराम : सांगा-सांगा म्हणावं आता !

नागनाथ : का उंटाप्रमाणं यांचं अंग सतरा ठिकाणी वाकडं झालं आहे !

चंडीराम : दातखिळी बसली त्यांची ! आता काय बोलताहेत ते !

नागनाथ : अरे, यांच्या चेहेऱ्याकडे नुसती नजर टाका ! दोन्ही गालांवरून
सौंदर्य नुसतं सांडत आहे खाली रस्त्यावर !

चंडीराम : तरी मी आज सकाळी दाढी केलेली नाही.

नागनाथ : असल्या थोर माणसांचे पाय आपल्या गावाला लागले हे तुमचं
भाग्य समजा ! माझी तर परमेश्वराजवळ अशा प्रार्थना आहे की अशा थोर
पुण्यवंत प्राण्यांना आणखी दोन पाय उगवावेत आणि त्या सर्व पायांची धूळ
आमच्या गावाला लागावी !

चंडीराम : पक्की खोड मोडलीत गुलामांची ! स्टेशनावर उतरल्यापासून या
लोकांनी हा असा पाजीपणा चालविला आहे. मी पुष्कळ शहरं पाहिली असतील

आजपर्यंत, पण इतके हलकट लोक मी दुसरीकडे कुठं पाहिले नसतील ! म्हणजे दिल्लीचे सोदे आणि पुण्याचे भामटे यांना वस्त्रगाळ करून या गावातले लोक निर्माण केले आहेत की काय परमेश्वरानं कुणास ठाऊक ! तुम्हीच काय ते सभ्य गृहस्थ भेटलात मला पाहिल्या प्रथम इथं !

नागनाथ : आपल्याला इतका त्रास झाल्याबद्दल मला अंतःकरणापासून वाईट वाटतं ! आता कृपा करून ते सगळं विसरून जा ! या गावच्या नागरिकांतर्फे मी आपलं प्रेमपूर्वक स्वागत करतो.

[हातातल्या एका पुड्यातून एक पिवळ्या फुलांचा हार काढून तो चंडिरामाच्या गळ्यात घालतो. अरविंद येतो.]

अरविंद : ओ हो हो ! कोण, जाफराबादचे जहागिरदारसाहेब ! वा वा वा ! अलभ्य लाभ, अलभ्य लाभ ! म्हणजे तुम्हाला दुखून पाहिलं तेव्हा माझा विश्वासच बसेना डोळ्यांवर ! आलात केव्हा-उतरलात कुठे-राहाणार किती दिवस-जाणार कवी ? प्रकृतिविकृति ठीक आहे ना ? प्रवासाचा शीण झालेला दिसतो आहे बराच.

चंडीराम : हः हः, काही विशेष नाही ! प्रवासात तितकं चालायचंच (नागनाथास) हा कोण माणूस आहे बुवा ?

नागनाथ : (एकीकडे) मला तरी काय माहीत ? तुमच्या ओळखीचा दिसतो आहे.

अरविंद : माईसाहेबांची प्रकृति वगैरे ठीक ?

चंडीराम : कोण माईसाहेब ?

अरविंद : तुमच्या-त्या-आपल्या माईसाहेब हो-म्हणजे मला वाटतं आई-

चंडीराम : आमची आई लहानपणीच वारली !

अरविंद : मलाच उचट सांगता काय ! मी म्हणतो त्या तुमच्या-त्या हो-

चंडीराम : मावशी-

अरविंद : बरोबर ! मावशी ! आम्ही त्यांना माईसाहेब म्हणत असू ! तुम्ही त्यांना म्हणायचे—

चंडीराम : अक्कासाहेब !

अरविंद : बरोबर ! अक्कासाहेब ! अक्कासाहेबांसारखी सालस व प्रेमळ बाई हजारात सापडायची नाही.

चंडीराम : अक्कासाहेब प्रेमळ ! अनु सालस ! साऱ्या गावची ढालगज ती ! चोवीस तास तिचं तोंड चाललेलं असतं ! मला नको नकोसं करून टाकलं आहे तिनं !

अरविंद : लाख बोललात द्या टाळी ! आम्हाला काय हे माहीत नाही ? पण म्हटलं, थोरामोठ्यांविषयी आपण बोला कशाला ? आता आपण बोललात म्हणून ठीक.

त्यां आल्या की नेहमी म्हणायचे आम्ही, की आला अक्काबाईचा फेरा म्हणून !
(दोघेहि हसतात.) बरं पण, आपल्या मामांचं कसं काय चाललं आहे हल्ली ?
चंडिराम : कोण मामा ?-म्हणजे आमच्या थोरल्या मामाविषयी म्हणता काय ?
अरविंद : हो, आपले मोठे मामा हो ते ! त्यांना शिकारीचा भारी नाद असायचा !
नेहमी हरणं मारायचे ते !
चंडिराम : आमच्या मामांना शिकारीचा नाद ! कुणी सांगितलं तुम्हाला हे ?
म्हणे हरणं मारायचे ते ! माशा मारायचा देखील त्यांना कंटाळा ! उभ्या
हयातीत थापाशिवाय त्यांनी काहीच मारलं नाही !
अरविंद : त्यातलीच एक थाप आम्हालाही त्यांनी मारलेली दिसते !
चंडिराम : शिकार कसली करत आहेत ते ! घराचा उंबरठा ओलांडतील तर शपथ !
अरविंद : पक्के घरकोंबडे ते ! म्हणून तर त्यांची प्रकृति अशी !
चंडिराम : नाही-त्यांची प्रकृति तशी फार उत्तम—
अरविंद : म्हणजे मूळचं त्यांचं हाड फार चांगलं—
चंडिराम : पण व्यसनापायी त्यांनी आपल्या प्रकृतीची माती केली !
अरविंद : म्हणजे ? फारच प्यायचे ते !
चंडिराम : छे: छे:, तसला मुळीच नाद नव्हता त्यांना—
अरविंद : नव्हता ना ? मी तर तेच म्हणायचा ! पण लोक आपले काही तरीच
बोलायचे !
चंडिराम : गांजा ! अष्टौप्रहर आपला गांजा !
अरविंद : मी तर त्यांना सांगून दमलो. जाऊ द्या झालं ! हल्ली प्रकृति कशी काय
आहे त्यांची ?
चंडिराम : त्यांना वारल्याला आता एक वर्ष होईल !
अरविंद : काय म्हणता ? वारले मामा ? (सुस्कारा टाकून) हं प्रभूची मर्जी ?
तुम्ही आम्हाला बोटभर चिष्टीनं देखील कळवलं नाही हाच का तुमचा आमचा
घरोबा ? मामांची मूर्ति अगदी माझ्या डोळ्यासमोर आहे ! त्यांची ती लांब
शुभ्र दाढी—
चंडिराम : म्हणजे, मामांनी केव्हां दाढी ठेवली होती ?
अरविंद : अलिकडे त्यांनी ती काढून टाकली होती; पण लहानपणी—
चंडिराम : लहानपणी दाढी होती त्यांना ?
अरविंद : त्यांच्या लहानपणी नाही हो—आमच्या लहानपणी !
चंडिराम : (नागनाथास) या गृहस्थाला आमच्या घरची अगदी खडानू खडा
माहिती दिसते आहे सारी ! आणि मी मघापासून प्रयत्न करतो आहे, पण काही
केल्या याचं नाव आठवत नाही !
नागनाथ : कित्येक वेळा होतं असं !

अरविंद : मला प्रथम थोडी शंका होती—म्हटलं, तुम्ही मला ओळखता किंवा नाही ! हो तुम्ही पडलात मोठी माणसं ! आमच्यासारख्या गरीबाची तुम्ही कशाला ओळख ठेवताय !

चंडिराम : छे, छे, तुमच्या बाबतीत असं कसं होईल माझ्या हातून ! मी तुम्हाला अगदी पाहिल्याबरोबरच ओळखलं ! तसं म्हटलं तर आपल्याला भेटून किती वर्षे झाली पहा—

अरविंद : किती वर्षे कोठली ? गेल्याच वर्षी नव्हतो का आम्ही आलो जाफराबादला ? चांगला महिनाभर मुक्काम होता आमचा तिथं !

चंडिराम : अरे हो, खरंच की ! (स्वगत) छे, अजून काही ध्यानात येत नाही याचं नाव !

अरविंद : एखाद्या राजाची व्यवस्था ठेविली नसेल अशी तुम्ही आमची बरदास्त ठेविली होती ! तुमची गडीमाणसं नू गाड्याघोडे अगदी अष्टौप्रहर आमच्या तैनातीत असायची ! आणि रोज संध्याकाळ तुमच्या त्या पंचपक्वान्नाच्या मेजवान्या ! त्यामुळे तर आम्ही अगदी जेरीस आलो.

चंडिराम : मग ते दिल्लीच्या नायकिणीचं मी गाणं करवलं होतं त्या वेळी तुम्ही असालच !

अरविंद : असाल म्हणजे ! त्यावेळी तर मी तुमच्या मांडीला मांडी लावून बसलो होतो ना शेजारी ? तुम्ही तर त्या दिवशी अगदी बहारच उडवून दिली !

चंडिराम : म्हणजे, तो प्रकार अजून तुमच्या लक्षात राहिला आहे वाटतं ! त्या दिवशी चुकलंच ते ! भांगेच्या तारेत फारच मूर्खपणा झाला त्या दिवशी माझ्या हातून !

अरविंद आमची तर हंसता हंसता पोटं दुखून आली ! तुम्ही त्या वाईच्या—

चंडिराम : नका-नका, मेंहेरबानी करून तुम्ही त्या प्रसंगाची आठवण करून नका ! मला लाजेनं अगदी मेल्यासारखं होतं !

अरविंद : बरं तुमच्या त्या भानगडीचं काय झालं—मिटलं का ते ?

चंडिराम : म्हणजे त्या मुलीची—अरेच्या, म्हणजे तुमच्या कानापर्यंत आली का ती ?

अरविंद असं काय करता ? त्या वेळी मी तिथंच नव्हतो का ! मी तर त्या मुलीच्या बापाची—

चंडिराम : बाप नाही भाऊ !

अरविंद : त्या भावाची समजूत घातली !

चंडिराम : जाऊ द्या ! त्या गोष्टीचं आता नाव काढू नका ! वीस हजाराला चट्टा बसला मला त्या भानगडीत !

अरविंद : मी होतो म्हणून थोडक्यात आवरलं ! अरे, पण किती मूर्ख मी !

सरदारसाहेब, तुम्ही प्रवासानं कधीच दमलेले आणि मी रस्त्यातच तुम्हाला बोलत काय उमं केलं ? चला, आधी आमच्या घरी चला—

चंडिराम : हे पहा—मी इथं दुसऱ्या एकाचा पाहुणा आहे—तिकडं मला गेलंच पाहिजे.

अरविंद : मला वाटलंच तुम्ही अशी थाप द्याल म्हणून ! पण मी तुमची काही एक सबब ऐकणार नाही ! मी हात धरून ओढून नेईन तुम्हाला घरी— !

चंडिराम : आता तुम्ही असा आग्रहच धरलात म्हणजे माझा नाइलाज आहे !

अरविंद : पाहिजे तर मी तुमच्या त्या गृहस्थाकडे निरोप पाठविण्याची व्यवस्था करतो.

नागनाथ : आता तुमचे हे मित्रच भेटल्यानंतर मला निर्धास्तपणे जायला काहीच हरकत नाही. मग, मी घेऊ तर आपली रजा ?

चंडिराम : आणखी थोडीशी तुम्हाला तसदी द्यावी लागत आहे याबद्दल क्षमा करा. तिकडं स्टेशनवर माझं सामान पडलं आहे ते तेवढं कृपा करून पाठवून द्या. नाही तर मीच येतो तुमच्याबरोबर ! (अरविंदास) तुम्ही इथं उभे रहा ! मी हा आलोच सामान घेऊन !

नागनाथ : (अरविंदास) सरदारसाहेबांची नीट काळजी घ्या हं ! या गावचे लोक महाबदमाष आहेत.

अरविंद : त्याबद्दल तुम्ही निर्धास्त असा ! (नागनाथ व चंडिराम जातात.) इतका महामूर्ख माणूस मी जन्मात कधी पाहिला नव्हता ! आणि—असल्या गाढवाच्या गळ्यात माझ्या नेत्रेसारखं रत्न पडणार काय !

खरा सुधा मधुरा ! विफला
सुरबाला तशि ती अंधाला !
कनकपात्र ते अनुचित श्वाना,
क्षीर मधुर का होय सूकरा ?

[जातो.]

[२]

कचेश्वराचे घर; किशा पुढे धांवतो व मागून विद्यागौरी येते.

विद्यागौरी : चल चालता हो मेल्या—

किशा : पन बाईसाहेब—

विद्यागौरी : अगदी अक्षर बोलू नकोस ! बाहेर हो आधी—

किशा : मी पाया पडतो—

विद्यागौरी : तुझं तोंड पाहायचं नाही मला ! आत्ताचे आत्ता काळं कर !

[कचेश्वर येतो.]

कचेश्वर : काय दंगा चालला आहे हा !

विद्या : तुम्हाला काय कराचंय ! तुमचा तिकडे काढा निवत असेल, जा !

कचेश्वर : अग, पण भांडतेस का त्या किशाशी ?

विद्या : मी आज त्याला नोकरीवरून काढून टाकला आहे. (किशास) चल, चालत होतोस की नाही ?

कचेश्वर : अग, पण त्यानं केलं तरी काय ?

विद्या : म्हणजे ! त्याला उगीच काढून टाकायला मला वेड लागलं नाही तुमच्यासारखं !

कचेश्वर : मला लागू दे वेड—पण यानं अपराध तरी काय केला एवढा ?

किशा : मी बी मघापासून त्येस्नी ह्येच इच्यारतोया !

विद्या : बोलू नकोस जास्ती ! फाजील कुठला ! आज सहा महिने झाले, याला मी धुळाक्षरं अन् बाराखड्या शिकवते आहे ! पथ मेल्याला एक अक्षर येईल तर शपथ ? जा, अगदी उभा राहू नकोस तू इथं ?

कचेश्वर : एवढंच ना ? म्हटलं यानं आगवीग लावली आहे काय ?

विद्या : हो, आगच लागली आहे ! अंगाचा अगदी भडका झाला आहे माझ्या ! परवा त्याला ' क ' ची बाराखडी लिहायला सांगितली होती, तर यानं ' फ ' ची बाराखडी लिहून ठेवली ! असा मेला ' ढ ' ! एवढा एरंडासारखा वाढला आहे ! याला दोन अक्षरं देखील वाचता येऊ नयेत !

कचेश्वर : पण मी म्हणतो की, तू का विनाकारण रक्त आटवतेस ? किशाला लिहिता वाचता येत नाही म्हणून सरस्वतीदेवीने काय हंवरडा फोडला आहे स्वर्गात ! अग, ही चाकर माणसं अशीच !

विद्या : असले निरक्षर नंदीबैल मुळीच नको आहेत माझ्या घरात ! भाषा तर हा इतकी अशुद्ध बोलतो की अगदी कान फुटताहेत असं वाटतं ! एवढा घोडा झालाय पण म्हर्शाच्या पोराला काय म्हणतात हे देखील याला ठाऊक नाही !

किशा : शिंगरू म्हनत्यात न्हवं का ?

विद्या : बघा—बघा—ही तर ह्याची अकल !

किशा : न्हाइ—न्हाइ—करडू म्हनत्याती—करडू !

विद्या : आता टाळकं फोडीन जास्त बोलशील तर ! बेअकली मेला ! आणि परवा यानं काय केलं ठाऊक आहे ? ती शेजारची बाई सवाण्ण बोलावली होती ! तेव्हा याला म्हटलं, तिला जाऊन सांग की लवकर सोवळं नेसून या ! तर हा गाढव जाऊन सांगतो काय तिला, की बाईसाहेबांनी तुम्हाला लौकर सोवळं होऊन यायला सांगितलं आहे.

कचेश्वर : किशाची अकल मला काय माहीत नाही ? सकाळी गुडगुडीचा देखील यानं असाच प्रकार केला. विद्यादेवीच्या वाटेवरचे सराटे उचलण्याची देखील याची योग्यता नाही !

विद्या : आणि इथं तरी यानं कामाचे काय दिवे लावले आहेत ! सगळ्या गावचा कामचुकार ! सान्या दिवसभर मागीलदारी मोलकरणीच्या भोवती भोवती फिरत असतो—

किशा : नाही—आईसाहेब तुमच्या गळ्याशपथ—

विद्या : चल मेल्या ! खोटं बोलू नकोस ! माझे डोळे फुटले नाहीत !

कचेश्वर : किशाला शिक्षण दिलंस त्याचा हा परिणाम ! पुरे झाली ही कटकट !

किशा, त्या चौकापर्यंत जाऊन तरी ये ! हा नागनाथ का अजून आला नाही ?

बारा वाजून गेले—अजून जहागिरदारसाहेबांचा पत्ता नाही !

विद्या : बसा जन्मभर वाट बघत त्यांची !

कचेश्वर : तू नको आणखी माझं डोकं फिरवूस ! किशा, अरे तू बघतोस काय ?

उचल पाय—अन् ते पायाला फडकं कसलं बांधलं आहेस ?

किशा : पायाला वाईच पानथरी झालीय !

कचेश्वर : पायाला पानथरी ! गाढवा ! आणि नाकाला नारू नाही का झाला ?

चल नीघ ! (किशा जातो.) अन् हा डॉक्टर कुठं गेला आहे कुणाला खांदा

घायला ! मवापासून माझ्या छातीत काय वाजतंय कुणाला ठाऊक ! किशा—

ए—किशा—

[जातो.]

विद्या : अहाहा, काय मालक अन् काय नोकर ! एक अकलेचा खंदक आणि दुसरा भुईकिल्ला ! असल्या घरात राहिलं तर बृहस्पतीला वेड लागेल आणि भीमाला देखील रोग जडेल ?

[नीरा पुढे व मागून पंडित भुलेश्वर पुस्तकांचा भारा घेऊन प्रवेश करतो.]

नीरा : आई—आता मारून तरी टाका आम्हाला ? ओकारी आली मला यांच्या शिकवणीची ! दोन तास झाले—माझ्या डोक्याच्या अगदी चिंधड्या—चिंधड्या झाल्या !

भुलेश्वर : आता काही फार नाही ! एवढी दोनचारच पुस्तकं वाचावयाची राहिली आहेत.

नीरा : आग लावा त्या पुस्तकांना ! नाही तर त्यांचं सरण रचून मला जाळून तरी टाका !

भुलेश्वर : विद्येसंबंधी असं बोलू नये ! विद्या ही देवी आहे !

नीरा : म्हणून मला तिच्यापुढं बळी देता की काय ? विद्या म्हणे देवी ! आणि तुम्ही कोण देवीडॉक्टर !

विद्या : नीरा, फाजिलपणा पुरे झाला, पंडितजींना उलटून बोलतेस ? लाज वाटते का काही ! चल बस इथं मुकाट्यानं. कशी शिकत नाहीस ते मी बघते ! पंडितजी, चालू द्या हो तुमची शिकवणी ! माझ्या तरी कानावर चार अक्षरं पडतील ! अन् ती नेत्रा कुठं गेली ?

भुलेश्वर : अहो, तिनं माझ्या डोक्यावर मघाशी ज्ञानकोश मारला ! आणि मला वेडावण्या दाखवून ती पळून गेली ! हे काय माझ्या डोक्याला टेंगूळ आलं केवढं !

नीरा : बरं झालं ! तेवढा तरी तुमच्या डोक्याला ज्ञानाचा विटाळ लागला !

विद्या : आता या काट्यांना करावं तरी काय ? नेत्रा तर भारी बारंडली !

भुलेश्वर : हो— तर मघाशी मी यांना डोक्याच्या कवटीची माहिती सांगत होतो—

नीरा : झालं आता हे ज्ञानाचं गुन्हाळ सुरू !

[कानात बोटे घालते.]

भुलेश्वर : आपल्या शरीरात एकंदर २०७ हाड आहेत !

विद्या : अबब ! इतकी ! का हो, कुणी म्हणतात की आपल्या जिभेला देखील हाड असतं म्हणून !

भुलेश्वर : छे, बायकांच्या जिभेला मुळीच नसतं ! असो, तर आता पुढल्या खेऱ्या मी तुम्हाला श्वासनलिका, अन्ननलिका, फुफ्फुस, पचनेंद्रिये, जठर, पानथरी, स्वादुपिंड, यकृत, पित्ताशय व मलाशय याबद्दल माहिती सांगेन. आता पदार्थविज्ञानशास्त्राकडे वळू. पदार्थ हे द्रव—घन—वायुरूप असून परिमेयता, निर्भेद्यता, विभाज्यता, सच्छिद्रता, संकोच्यता, व स्थितिस्थापकता हे त्यांचे सामान्य धर्म व वर्धमानप्रेरणा, क्षीयमानप्रेरणा, फलितप्रेरणा, घटकप्रेरणा आणि केंद्रापसारीप्रेरणा अशा त्यांच्या पाच प्रेरणा आहेत.

नीरा : अग आई ! मेले !

[कानावर जोराने हाताचे तळवे दाबते.]

भुलेश्वर : आता आपण रोमचा इतिहास वाचू ! (वाचतो) “ मेतेल्लूने मारियूच्या मदतीने युगुर्थ्यांचा मोड केला. मग युगुर्थ्याने मौरेतानीचा राजा बोक्क याच्याशी सख्य बांधले. मारीयूचा दुय्यम सुल्ला याने ओलुम्पी लुटली. सुल्ल्याच्या पश्चात् मेतेल्लू—कुलेल्लू— व लेपेदू— ” अरे हे पान फाटलं वाटतं ! बरं तर आपण आता ग्रहगणितशास्त्राचा अभ्यास करू !

विद्या : पंडितजी, तुमच्या ज्ञानाच्या तेजाने माझे डोळे दिपले !

नीरा : आणि माझे कान फुटले !

भुलेश्वर : (डोक्याला हात लावून) ही परमेश्वरी कृपा आहे ! सूर्य व मंगळ यामध्ये १४ कोटी १० लक्ष मैलांचे अंतर असून मंगळाचे विषुवृत्त त्याच्या कक्षेशी २९ अंशाने कललेले आहे— आता कळलं सारं !

नीरा : हो, कळलं तुमचं डोंबल !

भुलेश्वर : अरे हो, तुम्हाला सांगायला विसरलोच की, आपला डास असतो ना त्या डासाची मादी एका तासात १५३ अंडी घालते !

विद्या : खरंच ? बाई, बाई, काय चमत्कार !

[चित्रा येते.]

चित्रा : मास्तर ! इश, मला बाई लाज वाटते !

विद्या : तुझं काय काम आहे इथं चित्रा ?

चित्रा : मला किनई एक शंका विचारायची आहे ! विचारू का मास्तर ! पण मला बाई लाज वाटते ! मास्तर, रात्री सूर्य का हो उगवत नाही ?

भुलेश्वर : कोण लेकाचा म्हणतो रात्री सूर्य उगवत नाही ! उगवतो तर काय झालं ! पण रात्रीच्या अंधारामुळे तो दिसत नाही इतकंच !

विद्या : मला देखील ही शंका होतीच ! आता कळलं !

चित्रा : आणखी मला, एकच विचारायचं— विचारू का ! पण मला किनई लाज वाटते— का हो, बायकांना मिशा का नसतात ?

विद्या : चल; आचरट कुठली !

भुलेश्वर : नाही— नाही— विचार करण्यासारखा प्रश्न आहे हा ! बायकांना मिशा का नसतात— (स्वगत) आणि पुरुषांना मिशा का असतात हे तरी मला कुठं अजून कळलं आहे ? (उघड) मी उद्या विचार करून सांगेन !

विद्या : हं, चल जा घरात !

चित्रा : मला बाई लाज वाटते ! पंडितजी, इश्य !

[जाते.]

विद्या : पंडितजी, माझ्या डोक्यात किनई फार दिवस एक कल्पना घोळते आहे ! सांगू का ? (थांबून) म्हटलं आमची नीरा मी तुम्हाला द्यायचं ठरवलं आहे !

नीरा : (एकदम ओरडते) आई—

[ओकारी आल्यासारखे करून निघून जाते.]

भुलेश्वर : आपल्या का इच्छेबाहेर आहे मी ! मीही यासंबंधी आपल्यापाशी गोष्ट काढणारच होतो ! पण मला धीर होईना—आणि शिवाय काकासाहेबांचा विचार—

विद्या : त्यांच्या विचाराला कोण जुमानतो आहे ! त्यांनी नेत्राचं लग्न ठरवलं असलं तर नीराचं लग्न मी ठरवणार ! त्यांना काय मी भित्ते आहे !

[किशा हातात पत्र घेऊन वाचीत येतो.]

किशा : म्हनं मला वाचता येत न्हाई !- पघा वाचतो की नाही ते (वाचतो)

“ र-वाजगी ”

विद्या : (पत्र पाहून) अं, हं खाजगी आहे काय ?

किशा : खाजगी न्हाई-र-वाजगी आहे ! मला वाचता येत नाही व्हय ?

विद्या : (त्याच्या हातातून पत्र हिसकावून घेऊन) हे कोणाचं आणलं आहेस खाजगी पत्र ?

किशा : अहो, ते घेऊ नका-ते तुमचं न्हाही ! नीराबाईचं हाय ! त्येस्नी नेवूनशान् गुपचूप द्यायचं हाय अक्शी ?

विद्या : पण दिलं कुणी तुला हे ?

किशा : आपल्या त्या दारावरल्या भय्यानं ! भय्या म्हंगाला मला, की किशा-खबरदार हे पत्र कुनाला दावशील तर ! अक्शी नीराबाईच्या हातामंदी नेवूनशान् दे आंन् बिगीबिगी जबाब घेऊन ये ! अन् बाईसायबास्नी आन् धनीसायबास्नी तर बिलकूल पस्या लागून घेवू नकोस !

विद्या : अरे मेल्या भय्या ! किशा, बाहेर दारापाशी उभा रहा पाहू ! कुणी आलं तर सांग मला ! (किशा जातो.) काय भानगड केली आहे या भय्यानं कुणास ठाऊक ! (पत्र फोडून वाचते) अगबाई, अहो पंडितजी, हे बघितलंत् का ! हा भय्या म्हणजे काही खरा भय्या नाही ! अहो, हा निरंजन !

भुलेश्वर : म्हणजे नीराबाईना मागणी घालण्यासाठी आला असताना काका-साहेबांनी ज्याला या घरातून हाकून दिलं होतं तो निरंजन !

विद्या : हो, तोच ! तरी मला वाटलंच ! मी म्हटलं देखील यांना की हा भय्यासारखा दिसत नाही म्हणून ! तुम्ही नेमू नका त्याला ! मला तर तो अगदी रामोशा-सारखा दिसला; पण माझं ऐकायचं नाही ना ! आता घ्या म्हणावं !

भुलेश्वर : तरीच तो माझ्या अंगावर धावून आला मघाशी -

विद्या : काय आचरटासारखं पत्र लिहिलं आहे पहा मेल्यानं ! आणि रात्री दहां वाजता त्यानं नीरेला दरवाजावर भेटायला बोलाविलं आहे ! म्हणजे तिला घेऊन तेथून परस्पर पळून जाण्याचा त्याचा बेत असेल ! बरं झालं त्या पोरटीच्या हाती हे पत्र पडलं नाही म्हणून-नाही तर ती फाजील कार्टी तिथं गेल्याशिवाय राहिली नसतो ! थांब मेल्या; तुझं सगळं कारस्थान बाहेर फोडते. पंडितजी, माझ्या डोक्यात एक युक्ति आली आहे. (भुलेश्वराच्या कानात काही-तरी कुजबुजते.) समजलं ! असं करायचं ! आणि त्याची अगदी फटफजिती करायची !

भुलेश्वर : म्हणजे ! काय म्हणता काय ! मी तिथं सोंग घेऊन तिचं जायचं; छान ! म्हणजे त्याची फटफजिती होण्याऐवजी माझीच फटफजिती व्हायची ! छट ! हे आपल्याला नाही जुळायचं ! या भानगडीत मला प्रत्यक्षपणे भाग घेता येणंच

शक्य नाही ! अहो त्या भय्याशी गाठ आहे ना ! मारामारीपर्यंत पाळी यायची.

विद्या : अहो, खोटा भय्या आहे ना तो !

भुलेश्वर : अहो, भय्या खोटा असला तरी त्याच्या हातातला सोटा तरी खरा आहे ना ! आणि तशात काशीला जाऊन आल्यापासून मी मारामारी सोडली आहे ! पुरुषासारखा पुरुष असून मी बायकोचं सोंग घ्यायचं ! शास्त्रात तर असं सांगितलं आहे—

विद्या : शास्त्र गेलं चुलीत ! व्यवहाराकडे लक्ष द्या ! यःकश्चित् मुलीचं काम करायला लाजता ! भागुबाई कुठले ! बायकोचं काम करता येत नाही तर बांगड्या भरा !

भुलेश्वर : अहो, पण मला ते बोलणं साधायचं नाही ! आमचा कंठ फुटलाय ना हा असा !

विद्या : त्याची तुम्हाला नको काळजी ! कस बोलायचं नू काय करायचं ते मी तुम्हाला सगळं नीट शिकवीन !

भुलेश्वर : पण ते फाजीलपणाचं बोलणं जुळयचं नाही ना मला ! प्रेमाची भाषा करायची म्हणजे थोडंस अश्लील बोलणं आलंच—ते नाही आपल्याला जमायचं !

विद्या : तुम्हाला नीरा पाहिजे ना —

भुलेश्वर : (हसून) म्हणजे आता काय प्रश्न आहे काय ?

विद्या : मग नीरा जर तुम्हाला हवी असेल तर मी सांगते हे असं नाटक तुम्हाला करायला पाहिजे ! नाही तर मुकाट्याने आपला रस्ता सुधारा—

भुलेश्वर : चमत्कारिक पेच टाकलात तुम्ही मला ! बरं आहे बुवा ! तुम्ही म्हणता तर करायला पाहिजे हे ! बायको मिळणार असेल तर घटकाभर बायकोचं सोंग घ्यायला काय हरकत आहे ? पण हे सारं गुपचुप ठेवा—म्हणजे मला लाज वाटते ! आणि त्या नवीन अलेल्या डॉक्टरलाही मला वाटतं बरोबर घेतलेलं असावं ! हो, वेळ आहे—वखत आहे—एखादं पुरुष माणूस बरोबर असलं म्हणजे तितकं बरं !

विद्या : पुरुषमाणूस ! अहो, तुम्ही आहात ना तिथे !

भुलेश्वर : (डोके खाजवीत) हो—ते खरं—पण मी स्त्रीचं सोंग करणार आहे ना ? एका वेळी दोन कामं कशी होतील माझ्या हातून ! हे पहा एवढं तुम्ही एका माझ ! तो डॉक्टर असू द्या आपल्याबरोबर ! त्याचा पुष्कळ उपयोग होईल आपल्याला—

विद्या : बरं तुम्ही म्हणता तर डॉक्टरला घेऊं या कटात ! पण त्याला या सगळ्या भानगडी सांगता कामा नयेत ! चला, आपण आधी वर जाऊन या पत्राचा जबाब तर तयार करू ! किशा—(किशा येतो.) हे बघ, मी या पत्राचे उत्तर तुला लिहून देते ते त्या भय्याला नेऊन दे ! आणि काय सांगशील त्याला ?

किशा : की बाईसाहेबांनी उत्तर लिहूनशान् दिलंया म्हून—

विद्या : मेल्या, डोकं फोडीन असं सांगशील तर ! म्हणावं नीराबाईनं हे पत्राचं
उत्तर लिहून दिलं आहे म्हणून ! चुकलास तर बघ !

किशा : हा हा ! आता समदं ध्येनामंदी आलं !

[सगळे जातात. एका बाजूने भय्याचे सोंग घेतलेला निरंजन येतो.]

निरंजन : या किशानं माझं पत्र नीराला नेऊन दिलं आहे की नाही कोणाला
ठाऊक ! अजून कसा त्यानं जबाब आणला नाही ! दोन दिवस झाले, मला
नीराचं ओझरतं दर्शन देखील झालं नाही ! पण मी हे सोंग घेऊन या ठिकाणी
आलो आहे याची तिला तरी काय कल्पना असणार ? या नागनाथानं मला इशं
आणून सोडलं आणि आपण मात्र कसल्या भानगडीत गुंतला आहे कोणास
ठाऊक ? ते काही नाही ! (प्रणयाच्या सृष्टीत दुसन्याच्या पराक्रमावर यशाची
आशा धरण्यात काय अर्थ आहे ?) प्रेमस्वरूप परमेश्वरा, आजच्या कार्यात यश
देणं हे केवळ तुझ्या हाती आहे.

[किशा हातात पत्र घेऊन येतो.]

किशा : ह्यो नीराबाईनं तुमच्या कागदाला जबाब दिला हाये !

निरंजन : (चटकन् पत्र घेऊन) ऐसा ! बहोत अच्छा ! किसीकू मालूम नही ना
ये बात ?

किशा : छे, छे, फक्त मला अन्-न्हाई-न्हाई-अक्शी मलाच ठावं हाय ! म्हंजी
नीराबाईना बी ह्ये ठावं न्हाई ! हा-हा-म्हंजी त्येना बी ह्ये ठावं हाय ! (आतून
हाक येते.) हा आलो-आलो न्हव का ?

[जातो.]

निरंजन : (पत्र फोडून घाईघाईने वाचतो) अहाहा, माझ्या आनंदाला आता
पारावार नाही ! आता रात्र केव्हा होते असं मला झालं आहे ! परमेश्वरा
माझ्या मार्गात आता मात्र आणखी संकटं आणू नकोस !

[जातो.]

[३]

एक शृंगारलैले घर. अरविंद व चंडिराम प्रवेश करतात.

अरविंद : हे आमचं घर !

चंडिराम : वा, फारच सुरेख आहे की !

अरविंद : आता पलीकडच्या खोलीत जाऊन तुम्ही कपडे उतरा. तोपर्यंत मी
बाबांना हाक मारतो. त्याची पूजाअर्चा आता संपलीच असेल ! आमच्या
बाबांना तुमच्या घराण्याची इथंभूत माहिती आहे !

चंडिराम : खरं की काय ?

अरविंद : आणि-आमची रेखा तर तुम्हाला बघून आनंदानं नाचायला लागेल !

चंडिराम : कोण रेखा ?

अरविंद : आमची धाकटी बहीण हो ! मी तिला नेहमी सांगत असतो तुमच्या संबंधानं ! तिला कल्पनाही नसेल तुम्ही इथं आल्याची ! आमची रेखा म्हणजे नक्षत्रासारखी सुंदर आहे !

चंडिराम : मग तर तिला बघितलीच पाहिजे मला !

अरविंद : मी तिला आत जाऊन सांगतो की जाफराबादचे जहागिरदार तुला बघायला बाहेर आले आहेत म्हणून !

चंडिराम : छे, छे, असं भलतंच सांगू नका तिला !

अरविंद : बाकी, तुम्ही तिला कोणत्याही अर्थी बघितलीत तरी ना नाही आमची ! बरं, कपडे तर काढा, मी बाबांना हाक मारतो ? (चंडिराम जातो.) बाबा, अहो बाबा—

[नुकतीच पूजा करून उठलेल्या वृद्ध माणसाचे सोंग घेतलेला नागनाथ येतो.]

नागनाथ : हा बघा आला तुझा बाप, ओरडू नकोस !

अरविंद : अरे बापरे ! नागनाथ काय झकास सोंग काढलं आहेस !

नागनाथ : हळु, केवढ्या मोठ्यानं बोलतोस ! तो तुझा बाप ऐकेल ना पलिकडचे खोलीत !

अरविंद : बाकीची सोंगं तयार आहेत ना आत ?

नागनाथ : तू दुसऱ्याची काळजी करू नकोस ! आपलं स्वतःचं काम नीट कर. तो आला बघ जाफराबादी रेडा !

[चंडिराम येतो.]

अरविंद : सरदारसाहेब, हे आमचे वडील ! बाबा, तुम्ही यांना ओळखलंच असल.

नागनाथ : म्हणजे, यांना मी हातावर खेळवलेले आहे लहानपणी ! यावं, यावं. सरदारसाहेब ! वाहवा. याला म्हणतात योगायोग ! (अरविंदास) आता तू इथं उभा राहू नकोस. आतील व्यवस्था पहा सारी ! (अरविंद जातो.) तुम्हाला पाहून आनंद झाला आम्हाला अगदी ! ध्या, हे आमचं देवीचं तीर्थ व्या आधी ?

चंडिराम : (तीर्थ घेतो.) आपल्याही भेटीचा अचानक योग जुळून आला !

[पाया पडू लागतो.]

नागनाथ : छे, छे ! हे काय करता ? तुम्ही आमच्या पाया पडायचं नाही !

चंडिराम : असं कसं म्हणता ? आपण वडील आहात, वृद्ध आहात ! आपणाला आम्ही आमच्या वडिलांसारखे समजतो !

[पाया पडतो.]

नागनाथ : उठा, शतायुषी व्हा ! तुमचे वडील माझे परम स्नेही होते ! त्यांची आठवण झाली की अंतःकरण कसं भरून येतं !

चंडिराम : (स्वगत) यांचा आवाज आणि चेहेरा परिचयाचा वाटतो !

नागनाथ : आपले वडील वारले तेव्हां आपण बघा किती वर्षांचे होता !

चंडिराम : चार वर्षांचा होतो मी त्या वेळी !

नागनाथ : चार नाही... मला वाटतं पावणेचार वर्षांचे असाल आपण त्या वेळी ! हो ! त्या वेळी आम्ही जाफराबादेला आलो म्हणजे सहा सहा महिने आमचा मुक्काम असायचा तुमच्या बाड्यात ! आता तुम्हाला ते काही आठवायचं नाही ! लहानपणी आम्ही तुम्हाला मांडीवर घेऊन मुक्रे घेतले आहेत, गालगुच्चे पण घेतले आहेत.

चंडिराम : लहानपणचं काही आठवत नाही मला ! आता मला कळलं तुमचा चेहेरा इतका परिचयाचा का वाटतो ते !

नागनाथ : तुमचं ते गांजेकस मामा अजून आहेत का हो शिल्लक ?

चंडिराम : अरे वा, तुम्ही त्यांना चांगले ओळखता असे दिसते ! ते गेल्याच वर्षी वारले !

नागनाथ : मग बरीच वर्षे जगले म्हणायचे ते ! अन् तुमच्या त्या आक्कामावशी कशा आहेत हल्ली !

चंडिराम : (स्वगत) चांगलीच माहिती दिसते यांना आमच्या मंडळीची !

नागनाथ : लहानपणापासून ती पोरगी भारी ढालगज आणि बडबडी. साऱ्या गावच्या उलाढाली तिला ! अजून देखील तिचा स्वभाव पहिल्याच सारखा असेल ! का, सुधारला आहे काही ?

चंडिराम : अगदी नाव नाही ! उलट जास्तच झाला आहे. असा त्रास झाला आहे तिचा घरात !

नागनाथ : बरं, ते राहू द्या ! तुम्ही लग्न केव्हां करणार ? तुमच्या एवढ्या मोठ्या जहागिरीला आणि वैभवाला मालकीण पाहिजे आता !

चंडिराम : मी हल्ली त्याच विचारात आहे !

नागनाथ : उत्तम ! अहो, हे तुमचं वय फार वाईट ! (तरुणपणात एकटं रहाणं म्हणजे गंधकाच्या घरात जळती मशाल घेऊन फिरण्यासारखं आहे)

चंडिराम : तुम्हाला सांगायला हरकत नाही. माझं लग्न जवळ जवळ ठरलंच आहे म्हणा ना ?

नागनाथ : मनपसंत गोष्ट केलीत ही ! (लग्न हे पुरुषाच्या अब्रूवरचं मोठं पांघरूण आहे !) तुमचं एकदा लग्न झालं म्हणजे मग लोक तिकडे बाहेर, काही का म्हणेनात—

चंडिराम : म्हणजे, लोक काय म्हणतात माझ्याबद्दल ?

नागनाथ : जाऊ द्या हो ! लोक आपल्या पाठीमागे काय बोलतात, ते आपण कधी ऐकू नये !

चंडिराम : पण म्हणतात तरी काय लोक ?

नागनाथ : लोक काय म्हणणार ? ते कधी बरं म्हणतात कोणाला ? येऊन जाऊन म्हणणार काय ते की, जहागिरदार साहेबांना घ्यायचा नाद आहे—

चंडिराम : छे, छे, घेतलीच तर कधी भांग घेतो मी—

नागनाथ : भांगच ना ? मग आता पहा बरं लोक कसा विपर्यास करतात ते ? गुन्हाळात माणूस बसलं तरी यांना गुन्यात बसल्यासारखं दिसतं !

चंडिराम : हलकट आहेत लोक !

नागनाथ : आणखी समजा, मी म्हणतो की कधी एखादे वेळी ते घेतले देखील—

चंडिराम : अहो, छे हो, मी जन्मात कधी स्पर्श केला नाही त्याला !

नागनाथ : नाही पण—मी म्हणतो घेतलं एखाद्या वेळी आपलं थोडसं ते—श्रीमंतांना आणि जहागिरदारांना घ्यावंच लागतं कधी कधी ते—पण म्हणून लोकांच्या घशात का ओकारी उठते ! आमचे पैसे आहेत—आम्ही पिऊ नाही तर गटारात पडू—लोकांचा काय संबंध ?

चंडिराम : नाही, पण साफ खोटं आहे ते !

नागनाथ : मागं तुम्ही कधी दिल्लीच्या का कुठल्याशा नायकिणीचं गाणं केलं होतं का ?

चंडिराम : (स्वगत) अरेच्या, यांच्याही कानापर्यंत हे येऊन पोहोचलं का ? (उघड) बरं मग, त्याचं काय ?

नागनाथ : नाही—नायकिणीचं गाणं तुम्ही केलं म्हणून विघडलं काही नाही ! पण लोकांना काय तेवढंच फावतं ! त्या गाण्याचे वेळी तुम्ही म्हणे पिऊन फारच—

चंडिराम : डांबीस आहेत लोक अगदी ! (स्वगत) लोकांना या बातम्या नेमक्या लागतात तरी कशा !

नागनाथ : परवा तर एक पाजी माणूस गावात आपला खुशाल सांगत सुटला होता की, काय म्हणे जाफराबादच्या जहागिरदारानं एका मुलीलाच पळवून नेलं !

चंडिराम : हद्द झाली लोकांचो या ! (स्वागत) चांगलीच प्रसिद्धी झालेली दिसते आमची या गावात ! आमच्या श्वशुरांच्या कानापर्यंत या बातम्या पोहोचल्या नसल्या म्हणजे मिळविली !

नागनाथ : आणि या सान्या भानगडीत म्हणे तुम्हाला वीस हजाराला चट्टा बसला !

चंडिराम : (स्वगत) अगदी आकडे देखील पाठ आहेत लोकांना !

नागनाथ : मी म्हणतो, आली असली एखादी मुलगी तुमच्याबरोबर पळून—

चंडिराम : नाही हो—अगदी निखालस खोटं—

नागनाथ : किंवा मी म्हणतो, तुम्ही तिला पळवली असली, तर लोकांना थोडाच गाडीभाड्याचा खर्च द्यावा लागतो आहे ? नाही तरी मी म्हणतो, की श्रीमंत लोकांनी पळवायचं कुणाला ? अहो, तेवढाच व्यायाम तरी घडतो त्यांना ! मी म्हणतो तुम्ही फार बरे ! तुमच्या वडिलांनी काय प्रकार केले होते माहित आहे तुम्हाला ?

चंडिराम : नाही बुवा !

नागनाथ : कान करा इकडे !

[त्याच्या कानात सांगतो.]

चंडिराम : (एकदम दचकून) अं ? काय म्हणता ?

नागनाथ : अहो, एक नाही—दहा ! आम्ही होतो ना त्या वेळेला ! तुम्ही त्यांच्या पासंगाला देखील पुरायचे नाहीत ! जाऊ द्या—लोकांच्या बडबडीकडे काय लक्ष द्यायचं !

[रेखा लगबगीने येते.]

रेखा : बाबा—अहो बाबा—

[चंडिरामाला पाहताच ती एकदम थबकते व लाजल्यासारखी करते, आणि परत जाऊ लागते.]

नागनाथ : अग ये रेखा—थांब, चाललीस कुठं ? लाजतेस काय ? हे बघ कोण आले आहेत पाहुणे आपल्याकडे ! ही आमची मुलगी बरं का.

रेखा : मी नाही जा बाबा—

[नागनाथ तिला हाताने धरून आणतो.]

नागनाथ : वेडी कुठली ! एवढे मोठे गृहस्थ आपल्याकडे आले आहेत आणि म्हणे, मी नाही जा ! सरदारसाहेब, आमच्या मुलीत एक मोठा दोष आहे—

रेखा : बाबा, आता मी तुमच्याशी बोलायची नाही अं !

चंडिराम : मला तर यांच्यात काहीच दिसत नाही दोष—

नागनाथ : अहो, भारी लाजरी आहे ही ! अगदी लाजाळूचं झाडच जसं काही ! हिच्या अंगाला हात लावयाची सोय नाही—

चंडिराम : मोठीच आपत्ती आहे ही म्हणायची !

नागनाथ : बघा, तुम्ही बोलायचा अवकाश की लाजली !

चंडिराम : मी काही परका नाही !

नागनाथ : तिला माहित नाही काय ? अहो, तिला सगळं काही तुमचं ठाऊक आहे !

चंडिराम : (घाबरून) म्हणजे—?

मागनाथ : नाही-नाही-तुमचं 'ते' तिला काही ठाऊक नाही ! तशी आमची रेखा फार भोळी आहे !

चंडिराम : (स्वगत) मग काही हरकत नाही !

मागनाथ : रेखा, सरदारसाहेबांना जरा फोनो वाजवून दाखव पाहू ! काय करीत बसली आहेत ही मंडळी आत कोणास ठाऊक ! भारी उशीर करतात हे लोक !

[जातो.]

रेखा : आमच्या घरी जेवायला नेहमी असा उशीर होतो !

चंडिराम : पण मला भूक लागली नाही अजून ! तुम्ही जर इथं बसलात तर मला दिवसभर जेवायला मिळालं नाही तरी चालेल !

रेखा : (लाजून) इश ! आपलं काही तरीच-

चंडिराम : का, राग नाही ना आला माझ्या बोलण्याचा ?

रेखा : हो, आला, आला बरं का राग मला !

चंडिराम : चुकलं बुवा आमच !

रेखा : (मोठ्याने हसत !) कशी गंमत केली एका माणसाची !

चंडिराम : किती सुरेख हसता तुम्ही !

रेखा : तुम्ही तरी किती सुरेख बोलता !

चंडिराम : तुमचा आवाज किती सुंदर आहे. एखादं गाणं म्हणा ना !

रेखा : इश, मला गळाच नाही.

चंडिराम : इतका सुंदर चेहेरा असलेल्या माणसाला गोड गळा नाही असं सांगितलं तर कोणाचा विश्वास बसेल का त्याच्यावर ? ते काही नाही म्हटलंच पाहिजे तुम्ही एक गाणं !

रेखा : इतका आग्रहच करता तुम्ही तर म्हणते मी एक गाणं ! हसूबिसू नका अं !

[म्हणते.]

उपास मज लागला । सखे, बाई उपास मज लागला !

काहीच नसे खायला,

केळी नि खजुर आणिला;

अच्छेर दूध प्यायला, सखे बाई !

खारका मोजक्या दहा,

उकडले बटाटे सहा,

किस नुसता केला पहा, सखे बाई !

१

२

वाडगा भरून लापशी;
 घेतली पहा गोडशी;
 वरि खाइन खिचडी तशी, सखे बाई !
 हा उपास मज भोवला,
 घाबरा जीव जाहला,
 दहिभात म्हणुनि चापला ! सखे बाई !

३

४

चंडिराम : (टाळ्या वाजवीत) फारच छान. मग तुम्ही आमच्या जाफराबादला
 केव्हा येणार ?

रेखा : तुम्ही आम्हाला बोलवलंत कुठं ?

चंडिराम : घरच्या मंडळींना बोलवायला का पाहिजे ?

रेखा : बरं तर, आम्ही तुमच्या लग्नालाच येऊ तिकडे ! मग तर झालं ?

चंडिराम : (स्वगत) म्हणजे, माझ्या लग्नाची बातमी हिला कोणी सांगितली ?

रेखा : कसे लाजलात ? आमच्यापासून चोरून ठेवता नाही का ?

चंडिराम : छे, छे, भलतंच काही तरी ! लग्नविषय काही ठरलं नाही माझं !

रेखा : मग आंगठी दिसते आहे बोट्यात ती !

चंडिराम : अहो, ती माझीच आंगठी आहे ! पाच हजार रुपये किंमत आहे
 तिची ! असली आंगठी कोण कुणाला द्यायला बसलं आहे ?

रेखा : (चंडिरामाच्या हातातली आंगठी पहात) किती सुंदर आंगठी आहे ही !

चंडिराम : बघा तुमच्या बोट्याला येते का ? (रेखा आंगठी बोट्यात घालते.)
 येते ना ? असू द्या घटकाभर तुमच्या बोट्यात ! वा, किती छान दिसते ही आंगठी
 तुमच्या बोट्यात ! बरं, पण तुमचं लग्न केव्हा होणार ते तर आम्हाला सांगा.

रेखा : इशश ! मला मुळी लग्नच करायचं नाही ! एका सामुद्रिकानं मला सांगितलं
 आहे की, तुमचं लग्नच व्हायचं नाही मुळी ! का तर म्हणे माझ्या हातावर
 लग्नाची रेषाच नाही.

चंडिराम : छद्दू ! तो सामुद्रिक काय सांगतो ? त्याचं भविष्य सपशेल खोटं करून
 टाकणं हे माझ्या हातात आहे ! बघू तुमचा हात ! (रेखाचा हात हातात
 घेतो.) किती सुंदर आहे हा हात !

रेखा : (एकदम घाबरा चेहरा करून) बाबा - दादा - अरे - अरे - धावा अग
 आई ग—

[चंडिरामाच्या हातावर मूर्च्छित पडते. चंडिराम भयभीत होतो.]

चंडिराम : अरे बापरे. हे काय झालं ! आता काय करावं ! ए रेखा; ऊठ ! छे;
 कार्टीनं माझा सपशेल गळा कापला !

[अरविंद एकदम आत घुसतो.]

अरविंद : हलकट माणसा, बेशरमपणाचा अगदी कळस झाला ! अरे भार्गवा चिंतामणी - मनोहर, - धावा - धावा लौकर ! ठेव खाली तिला ! नाही तर कमरेत लाथ घालतो ! कृतघ्नपणाचा अगदी कळस केला ग ! ज्याच्या घरचं अन्न खाणार होतास त्याच्याच अब्रूवर विष ओकलास ! काळसर्पा-
[तीनचार माणसे आतून एकदम धावून येतात.]

भार्गव, तू बाबांना हाक मार - नाही तर गेटावर जाऊन पोलिसालाच बोलावून आण !

चंडिराम : अहो ! मी तुमच्या पाया पडतो - माझं ऐकून घ्या आधी ! मग पोलिसाला बोलवा पाहिजे तर !

[भार्गव जातो.]

अरविंद : मनोहर, चिंतामणी, धरून ठेवा तुम्ही त्याला ! नाही तर पळून जाईल तो बदमास ! आमच्या घरात येऊन आमच्या मुलीची अब्रू घेतोस !

चंडिराम : अहो, काय बोलता हे तुम्ही ! मी तसल्यापैकी नाही हो !

अरविंद : हात कलम करून टाकीन ! कुमारिकेकडे वाकड्या नजरेने पाहणारे तुझे डोळे रक्तबंबाळ करीन ! (रेखास) ताई - ऊठ - ऊठ - घाबरू नकोस ! आम्ही इथं तुझ्याजवळ आहोत. (रेखा हळू हळू शुद्धीवर येते व चंडिरामाला पाहून एकदम किंचाळते. अरविंद तिला आपल्याजवळ घेतो.) ताई, मिऊ नकोस ! सांग, काय केलं या हरामखोरानं ?

चंडिराम : सांगा - सांगा रेखाताई, देवाचं नाव घेऊन सांगा. अहो, मी पुरुषाचा देखील हात धरला नाही चुकून आजपर्यंत कधी, तर बाईचा हात कोठून धरणार ?

रेखा : दादा, तू ऐन वेळी आलास म्हणून बरं ! नाहीतर या राक्षसानं माझी अब्रू घेतली असती आज इथं !

अरविंद : असल्या निमकहराम माणसाला मी अतिथी म्हणून मोठ्या आदरानं घरी आणलं ! परमेश्वरा, या जगात कृतज्ञता म्हणून काही पदार्थ आहे का रे !

चंडिराम : अहो, तुमची आमची इतक्या वर्षांची दाट मैत्री - तुम्ही नेहमी जाफराबादला यायचे - तुम्ही आम्ही एकत्र जेवलो आहोत - बसलो आहोत -

अरविंद : तुझं तोंड देखील पाहिलं नाही मी आजपर्यंत कधी ! तुझ्यासारख्या हलकट माणसांशी मी मैत्री करीत नसतो !

चंडिराम : तुम्ही आमच्या मामाला इतकं ओळखता, मावशीला देखील ओळखता -

अरविंद : तुझा मामा गेला बंबात आणि मावशी गेली चुलीत.

चंडिराम : अहो, पण मी मोठा माणूस आहे - जहागिरदार आहे मी ! . .

अरविंद : परस्त्रियांच्या अडूचा अपहार करणाऱ्याच्या मोठेपणाला अन् जहागिरीला काय जाळायचं आहे ?

रेखा : दादा-मी नको नको म्हणत असतांना त्यांनी माझ्या बोट्यात ही आंगठी घातली !

अरविंद : बोल, आहे की नाही तुझ्या हलकटपणाचा हा धडधडीत पुरावा ?

चंडिराम : आता सांगू तरी काय कपाळ !

रेखा : घे ही आपली आंगठी परत !

अरविंद : देऊ नकोस त्याला ती ! नाहीतर हा त्या आंगठीतली हिरकणी खाऊन जीव द्यायचा आणि आपल्यावर खुनाचा आरोप आणायचा !

रेखा : मला हा म्हणाला की आपण दोघं कुठं तरी पळून जाऊ ! मी म्हणाले मी येणार नाही; तेव्हां तो म्हणाला मी तुमचा हात धरून तुमच्या बापादेखत जाफराबादला पळवून नेईन ! अन् असं म्हणून की नाही त्यानं माझा हात धरला, आणि—

[एकदम हंबरडा फोडते. अरविंद तिला आपल्याजवळ घेऊन समजावतो.]

चंडिराम : (स्वगत) काय निर्लज्ज पोरगी आहे ही ! आणि ही म्हणे लजाळूचं झाड ! (उघड) अहो, मी तुमच्या पाया पडतो—काय वाटेल ते करा—पण मला पोलिसांच्या ताब्यात देऊ नका ! मी पाहिजे तितके पैसे देतो पण माझ्या गळ्याला फास लावू नका !

[फौजदाराचे सोंग घेतलेला नागनाथ व दोन शिपाई आत येतात]

नागनाथ : प्रत्यक्ष परमेश्वर आला तरी आता तुझ्या गळ्याचा फास तुटणं शक्य नाही ! गुन्हा करून आणखी वर लाच देऊन सुटायला पाहातोस ? हवालदार, ठोका यांच्या हातात बेड्या !

चंडिराम : अहो फौजदारसाहेब, मी पाया पडतो, दया करा माझ्यावर !

अरविंद : फौजदारसाहेब, यांनी आमच्या मुलीच्या अंगावर हात टाकून तिची अडू घेण्याचा प्रयत्न केला !

नागनाथ : फारच वाईट गुन्हा आहे हा ! याला निदान सात वर्षांचं तरी काळं पाणी मिळेल !

चंडिराम : काय सात वर्षांचं काळं पाणी ! (बोटो मोजतो.) एक-दोन-तीन-चे, निकालच लागला माझा ! आता कसलं लग्न अन् कसलं काय !

अरविंद : साहेब, आजपर्यंत यानं पुष्कळ गुन्हे केले आहेत ! एका गृहस्थाची मुलगी पळवून नेली आणि वीस हजार रुपये लाच देऊन ती भानगड मिटविली !

चंडिराम : आता कशाला सांगता आहात ते !

नागनाथ : म्हणजे हा पक्का सरावलेला बेडर दिसतो आहे ! बघू रे, वर कर तुझा चेहरा ! अरे, हा तर तो बंगालमधून पळून गेलेला डाकू ! कसा नेमका सापडला इथं ! एक लाख रुपये बक्षिस लावलं आहे याला पकडण्याबद्दल !

चंडिराम : अहो, काय म्हणता काय ! मी जाफराबादचा जहागिरदार आहे ! बंगाल बिंगाल काय आहे हे मला माहितसुद्धा नाही !

नागनाथ : हा उत्तर हिंदुस्थानात बोका—इ—बंगाल म्हणून प्रसिद्ध आहे ! हा नाना तन्हेची सोंग घेतो आणि चांगल्या लोकांच्या घरात शिरून त्यांच्या बायका नि मुली पळवतो !

अरविंद : भयंकरच माणूस आहे हा !

रेखा : अगदी मोठ्या संकटातून वाचले मी आज ?

चंडिराम : (स्वगत) एखादं भयंकर स्वप्न तर मला पडलं नाही ! (उघड) अहो, मला आता एकंदर शिक्षा होणार किती आणि कसली !

नागनाथ : काळं पाणी आणि फाशी अशा दोन्ही सजा मिळतील तुला ! आधी फाशी देतील आणि मग तुला काळ्या पाण्यावर पाठवतील !

चंडिराम : फौजदारसाहेब, अहो दया, माया, कींव, करुणा काही आहे की नाही तुम्हाला ! पाहिजे तर माझ्या जहागिरीची खिरापत करून ती तुम्हा सर्वाना वाटायला मी तयार आहे ! पण मला वाचवा ! तुमचे हे उपकार मी निदान दोनचार जन्मात तरी खास फेडीन !

अरविंद ; फौजदारसाहेब ! मला वाटतं अब्रूच्या दृष्टीने असले खटले कोर्टात नेणं बरं नाही.

नागनाथ : खरं आहे आपलं म्हणणं ! हे बघ, ए बोका—इ—बंगाल, एका अटीवर मी तुला आता सोडून द्यायला तयार आहे. मी सांगतो तसं मला एका कागदावर लिहून दे.

चंडीराम : सगळ्या जगाचं खरेदीखत लिहून द्यायला मी तयार आहे, सांगा, काय लिहू ?

नागनाथ : चल, घे कागद, बस इथं—हा घे टाक—लिही—(नागनाथ सांगतो व चंडिराम लिहितो.) “ बोका—इ—बंगाल नावाचा जो एक दरोडेखोर तो मीच आहे—”

चंडिराम : अहो, मी नाही तो !

नागनाथ : लिही मुकाट्यानं ! का पाठवू काळ्या पाण्यावर आणि फाशीला ! (चंडिराम पुन्हा लिहू लागतो.) “ मी आतापर्यंत एकंदर सात लग्ने केली आहेत; त्यापैकी तीन बायका गळा दाबून ठार मारल्या. दोघींचा कडेलोट करून टाकला. एकीला विषप्रयोग केला. एक अद्यापि हयात आहे ! मुलीबाळी आतापर्यंत किती पळविल्या खानेसुमारी करता येत नाही ! ”—बस ! कर

खाली सही ! चल हो आता चालता ! आणि फिरून या गावात दिसलास तर पाठवीन काळ्या पाण्यावर ! चल जा-ए, कपडे घेऊन जा-

[अरविंद आतून कपडे आणून त्याच्या अंगावर फेकतो.]

चंडिराम : (स्वगत) प्राणही वाचले आणि कपडेही मिळाले ! अब्रू गेली थोडी, पण तेवढी अब्रू जायचोच जगात ! (उघड) नमस्कार मंडळी !

नागनाथ : चले जाव !

[पिस्तूल वाजवतो. चंडिराम पळून जातो. सगळी मंडळी मोठमोठ्याने हसू लागतात.]

नागनाथ : (चंडिरामने लिहिलेला कागद अरविंदास दाखवित) मेहेरबान, ही म्हटलं तुमच्या आणि नेत्राच्या लग्नाची आमंत्रणपत्रिका !-बोका-इ-बंगाल की जय !

अरविंद : सलाम फौजदारसाहेब ! कमाल केलीत तुम्ही !

नागनाथ : (रेखेच्या पाठीवर थाप मारून) माझ्यापेक्षा या बापूचे आभार मान आधी ! बोल, असला स्त्रीपार्टी असल्यावर स्त्रियांची कामं स्त्रियांनीच करावीत असं म्हणायचं कोणाला तोंड आहे ?

[सगळे हंसतात. पडदा पडतो.]

म. प्र. सं. शाणे, वाचमालय शाळा.
 डा. क्र... २३९३७ नो. दि १३।६।६७
 बि. ... ७५।६.५... क्र.

कचेश्वरपंताच्या वाड्याबाहेरचे फाटक. रात्रीची वेळ. भय्याचे सोंग घेतलेला
 निरंजन इकडे तिकडे पहात चोरट्या पावलाने प्रवेश करतो.

निरंजन : (मागे घराकडे पहात) आत अगदी सामसूम आहे, दिवसभर ही
 मंडळी जीव तोडून भांडतात आणि लवकर झोपी जातात ! ही गोष्ट माझ्या
 पथ्यावर पडली आहे ! पण अजून नीरा का आली नाही ? ही कोणाची पावलं
 वाजताहेत ! होय-नीराच ही !- अंगावर काळा बुरखा घेतलेला भुलेश्वर
 दबकत दबकत प्रवेश करतो. पाठीमागे अरविंद व विद्यगौरी येऊन गुपचुप
 उभी राहतात) नीरा-

भुलेश्वर : ओरडू नकोस मोठ्यानं !

निरंजन : कोणी जागं तर नाही ना घरात ?

भुलेश्वर : नाही, कोणी जागं नाही भय्या !

निरंजन : आता मला भय्या का म्हणतेस नीरा ?

भुलेश्वर : मी तुला खऱ्या नावाने हाक मारली आणि ती कुणाला ऐकूंगेली तर !
 छे; नकोच ते !

निरंजन : नीरा - लाडके ! किती प्रेम आहे तुझं माझ्यावर !

भुलेश्वर : आणि शिवाय मला किनई भय्या हे नाव फार आवडतं ! आता मी
 तुला जन्मभर भय्या म्हणूनच हाक मारणार !

निरंजन : आणि मी देखील भय्यासारखीच तुझी ताबीलदारी पत्करून जन्मभर

तुझी एकनिष्ठपणे सेवा करीत राहणार !

भुलेश्वर : किती धाडसी आहेस तू भय्या !

निरंजन : तुझ्या प्रेमानं मला धाडसी बनवलं ! प्रेमासुळे मुर्दाडाला देखील मर्दाची वीरश्री फुटते !

भुलेश्वर : तू वेष बदलून या घरांत आला असशील याची मला कल्पना देखील नव्हती ! मी आपली एकसारखी इकडे तुझी आठवण करीत बसलो होतो — नाही — बसले होते !

निरंजन : खरंच, तू माझी इतकी आठवण करीत होतीस ? नीरा, त्या दिवशी त्या घरांतून बाहेर पडल्यापासून मी देखील तुझ्या नावाची रात्रंदिवस जपमाळ घेऊन बसलो आहे ! तू दृष्टीस पडावी, अथवा तुझं ओझरतं दर्शन तरी घडावं, तुझ्या मंजुळ भाषणाचा गोड नाद माझ्या कानावर पडावा, म्हणून मी आतापर्यंत किती धडपड केली असेल — पण व्यर्थ ! शेवटी हे सोंग घेऊन मी या घरांत प्रवेश मिळविला. पण इथं घेऊन दोन दिवस होत आले तरी मला तुझी अस्पष्ट आकृति देखील पाहायला मिळाली नाही ! नीरा, आतां दूर कां ? ये, अशी जवळ ये ! बघू दे मला तुझा चेहरा ! अजून हा बुरखा तोंडावर कुशाला ठेवला आहेस ! ...

भुलेश्वर : एवढ्या अंधारांत तुला माझा चेहरा कसा दिसणार !

निरंजन : प्रेमाच्या आंधळ्या दृष्टीला काळ्याकमिन्न काळोखांतहि आपली प्रेम-वस्तु सूर्यप्रकाशाइतकी स्पष्ट दिसते ! प्रेम हे मांजरासारखं चोरट्या पावलांनी चालतं आणि तेजस्वी बुबुळांनी अंधारातही बघू शकतं ? बाजूला घे ता बुरखा !

भुलेश्वर : मला तुझ्या दाढीमिशांचं भारीच भय वाटतं !

निरंजन : मला वाटलं बायकांना पुरुषांच्या दाढीमिशा फार आवडतात ! म्हणजे खोटंच कां ते ?

भुलेश्वर : भय्या, तू माझ्यावर इतकं प्रेम करतोस ! आणि माझंही तुझ्यावर किती प्रेम आहे ! पण—

निरंजन : पण— ! पण काय नीरा ?

भुलेश्वर : भय्या, अंतःकरण अतिशय कठोर कर आणि मग मी काय सांगते ते ऐकायला तयार हो ! भय्या, मला तुझ्याशी लग्न करता येणं शक्य नाही !

निरंजन : हेच-हेच मला सांगण्यासाठी तू इथं आलीस ? तरी मला वाटलंच की आज तुझ्या आवाजात एकदम इतका फरक कसा झाला ? नीरा, तुझ्या कोमल अंतःकरणांत इतकी निर्दयता कोठून आली ?

भुलेश्वर : पण मी तरी काय करू ! माझा अगदी नाइलाज झालाय ! माझ्या आईनं माझं लग्न त्या पंडित भुलेश्वराशी ठरवलं आहे !

निरंजन : कोण पंडित भुलेश्वर ? म्हणजे फाटक्या पुस्तकाच्या गोण्या पाठीवर घेऊन उगाच इकडून तिकडे फिरणारा तो निर्बुद्ध नंदीबैल ! त्याच्याशी तुझं लग्न ठरलं आहे ? हे जर मला आज सकाळी ठाऊक असतं तर मी त्यांची कबरच बांधली असती दरवाजात ?

भुलेश्वर : (स्वगत) अरे बापरे—

निरंजन : काय म्हणालीस !

भुलेश्वर : अग आई ग ! भय्या, तुझं जर माझ्यावर खरं खरं प्रेम असेल तर तू या पंडित भुलेश्वराच्या केसालाही धक्का लावतां कामा नयेस ?

निरंजन : केसालाही धक्का लावता कामा नये ? माझ्या मार्गात तो जर आडवा येईल तर त्याच्या टाळक्यावरचा एक केस देखील ठेवणार नाही मी !

भुलेश्वर : पंडित भुलेश्वर फार चांगला माणूस आहे हो ! आणि विद्वान तर किती ! विद्वत्ता म्हणजे पाणी भरते आहे त्याच्या घरी !

निरंजन : ठाऊक आहे ! एखाद्याच्या घरी पाणी भरण्याइतकी देखील विद्वत्ता नाही त्याच्याजवळ ! आता जर तो या ठिकाणी असता तर त्याच्या डोक्याचा नारळ इथल्या इथं फोडून आत विद्वत्तेचं पळीभर देखील पाणी नाही हे मी प्रत्यक्षच तुला दाखवलं असतं !

भुलेश्वर : हे पहा, पंडितजीसंबंधी असं बोललेलं मला मुळीच खपायचं नाही हं !

निरंजन : नेहमी तर तू त्याची निंदा करतेस ! आणि आजच तुला हा प्रेमाचा पान्हा कोठून फुटला ! एकूण तुला त्यानं चांगलंच भासून टाकलेलं दिसतंय !

भुलेश्वर : तसं काही नाही ! पण आईनं ठरविलेलं लग्न मला कसं मोडतां येईल ?

निरंजन : कसं मोडता येईल म्हणून काय विचारतेस ? धडधडीत तुझ्या मनाविरुद्ध होत असलेलं हे लग्न तू उघड्या डोळ्यांनी होऊ देणार ? नीरा मुला-मुलींच्या मनाविरुद्ध लग्न ठरविण्याचा प्रत्यक्ष त्यांच्या आई-बापांना देखील अधिकार नाही ! तुझ्या आईला काय अक्कल आहे ? तिजवर म्हाताऱ्याशी लग्न करून आपल्या संसाराचं वाटोळं केलं तसं तुझं करायचा तिचा विचार असेल झालं !

भुलेश्वर : माझी आई अतिशय चांगली आहे !

निरंजन : ते दिसतंच आहे ! किती केलं तरी ती तुझी सावत्र आई ? तिला काय तुझी माया असणार ! खरं सांगू ! तुझ्या आईसारखी भांडखोर, फाजील आणि तोंडाळ बाई या जगात कुठं पाहिली नसेल !

भुलेश्वर : किती मोठ्याने बोलतोस ! ऐकू जाईल ना तिला तिकडे !

निरंजन : जाऊ दे गेलं तर ! माझ्या आईच्या बापाला देखील मी आता भ्यायचा नाही ! तिच्या पाठीमागचं बोलतो असं नाही ! ती जर या ठिकाणी आता हजर असती तर तिच्या तोंडावरदेखील शिव्या घायला मी कमी करायचा नाही !

भुलेश्वर : जाऊं दे ना ते !

निरंजन : आता जाऊ दे कसं ! तुला खरं वाटायचं नाही मी सांगितलं तर !
पण तुझ्या आईनं आतापर्यंत काय काय भानगडी केल्या आहेत त्याचा खडा न
खडा इतिहास लिहिलेला आहे मजजवळ ! उगाच सोंगं कशाला दाखवतेस
तिला म्हणावं ! तुझे वडील फार भोळे. मी जर त्यांच्या जागी असतो तर
असल्या बायकोला केव्हाच घरातून दिली असती !

भुलेश्वर : उगीच नको सांगू काही तरी ! माझी आई तसल्यापैकी नाही बरं का ?

निरंजन : मग आता स्पष्टच सांगतो ! ज्या पंडित भुलेश्वराशी तुझ्या आईनं तुझं
लग्न ठरवलं आहे त्या पंडित भुलेश्वराचा आणि तुझ्या आईचा— आता अधिक
स्पष्ट काय सांगू कपाळ ! यात काय समजायचं असेल ते समज !

भुलेश्वर : अगदी साफ साफ खोटं आहे ! उगीच वाटेल ते सांगू नकोस मला !

निरंजन : तू वाटेल त्याला गावात जाऊन विचार ना ! मी पदरचं थोडंच सांगतो !

भुलेश्वर : पंडित भुलेश्वरासंबंधी आणि माझ्या आईसंबंधी फिरून असं बोललात
तर मी अशींच्या अशी चालती होईन !

[जायला लागते.]

निरंजन : तर तर, तुला मी इथून जाऊ दिलं तर चालती होशील ना !

भुलेश्वर : म्हणजे— तू मला अडवशील की काय ?

निरंजन : म्हणजे शंका वाटते की काय ? तू जर बऱ्या बोलानं माझ्याबरोबर
आली नाहीस तर तुझा हात धरून घेऊन जाईन इथून ! पुढची सारी व्यवस्था
मी आधीच करून ठेविली आहे ! प्रेमाच्या सृष्टीत असली दंडेलशाही मंजूर
आहे ! आजच्या आज सोक्षमोक्ष करून टाकण्याचं मी ठरवलं आहे ! ये अशी
जवळ ये ! अशी रागावतेस काय ? हृदयेश्वरी, तुला घट्ट मिठी मारून,
हृदयाशी कवटाळून धरावं असं मला वाटू लागलं आहे ! आज तुझ्या स्वभावात
इतका बदल कसा झाला ?

भुलेश्वर : अग बाई ! आता तर तुम्ही अगदी ताळच सोडलात ! व्हा— दूर
व्हा ! मझ्या अंगाला हात लावू नका—

निरंजन : नाही—लाडके, तू काही म्हणालीस तरी माझ्या एकनिष्ठ प्रेमाचं गोड
बक्षीस मी तुझ्यापासून हक्कानं हिरावून घेतल्यावाचून कधीही राहाणार नाही !
[तिचा हात धरतो.]

भुलेश्वर : धावा, धावा, मेल्यानं माझा हात धरला !

[मागून विद्यागौरी हातात काठी घेऊन धावन येते.]

विद्या० : गोड, बक्षीस पाहिजे काय ? हे मेल्या तुझ्या प्रेमाचं गोड बक्षीस !
डॉक्टर, धावा—

निरंजन : अरे बापरे ! हे कोण— ?

विद्या० : ही तुझी सासू ! आणि (भुलेश्वराचा बुरखा काढून) ही बघ तुझी हृदयेश्वरी !

निरंजन : कोण भुलेश्वर— ! हरामखोरा, अशा रीतीनं मला फसवतोस काय ?
[त्याच्या अंगावर धावून जातो.]

भुलेश्वर : धावा—धावा—मेलो—दरवडा—अग—खून—कत्तल—धरणी-कंप—प्रलयकाळ !

अरविंद : बदमाश, चल हो मागं !

निरंजन : घात झाला ! आता मात्र येथून पोबाराच केला पाहिजे.

[निरंजन पळू लागतो, तोच अरविंद त्याच्या कमरेला मिठी मारतो. दोघांची मारामारी जुंयते. अरविंदाच्या हातात निरंजनाची दाढी येते व अरविंदाचाच चष्मा निरंजनाच्या हातात येतो. इतक्यात एकदम उजेड होतो.]

विद्या : धावा धावा लौकर, चोर सापडला !

अरविंद : कोण निरंजन !

निरंजन : कोण अरविंद !

विद्या : अग बाई, अरविंद का हा ? डॉक्टर नव्हे तर ! बरं झालं, दुसराही चोर सापडला ! अरे मेल्यांनो—

अरविंद : झालं, निकाल लागला. आता दोघांही सपशेल मेलो !

[कचेश्वर, नागनाथ, नेत्रा, नीरा, चित्रा व किशा येतात.]

कचेश्वर : चोरी—अग—दरवडा—काय भयंकर प्रकार आहे हा ? कोण विद्या ? तु कशाला आली आहेस इथं ? (भुलेश्वरास) आणि हा बहुरूपी कोण ?

भुलेश्वर : (तोंड फिरवून) इश !

कचेश्वर : इश ! पंडितजी ! काय हो, पुरुषासारखे पुरुष असून ही भलतीच अवदसा काय आठवली तुम्हाला ? आणि हा कोण ? डॉक्टर !

विद्या : डॉक्टर नव्हे, अरविंद आहे हा ! नीट डोळे उघडून पहा ! आणि हा भय्याचं सोंग घेऊन तुमच्या घरात राहिलेला निरंजन ! एकाच सापळ्यात हे दोन उंदीर सापडले !

कचेश्वर : कोण हा अरविंद ? आणि हा निरंजन ? काय म्हणतेस काय ?

नेत्रा : अग बाई, अरविंद !

नीरा : कोण निरंजन !

चित्रा : इश ! डॉक्टर !

कचेश्वर : चला व्हा कारख्यांनो बाजूला ! खबरदार पुढं जाल तर ! मारीन ! एकेकीच्या गालफडात ! माझं घर शुद्ध पागलखाना झाला आहे अगदी !

विद्या : स्वतःला अकल नाही तर दुसऱ्याला तरी विचारीत जावं ! माझ्या हातात ते पत्र सापडलं म्हणून ! नाही तर या बदमाषानं आपल्या नीरेला घरातून पळवून नेलं असतं !

कचेश्वर : काय ? नीरेला पळवून नेण्याचा का या हलकट पंडिताचा बेत होता ? तरी पहिल्यापासून मी सांगत होतो की, हा अत्यंत पाजी माणूस आहे ! हरामखोर—

भुलेश्वर : अहो, मी नाही ! मला काय बोलता ? या लोकांचा कट होता !

विद्या : छान ! म्हणजे चोर सोडून संन्याशाला सुळी ! अहो, पंडितजी होते म्हणून तर यांचं बेंड बाहेर फुटलं ! नाही तर या निरंजनानं नीरेला खास पळवून नेली असती आज ! आणि तुम्ही पडला होता तिकडे डाराडूर घोरत ! काय रे ए रामोशा, आता करतोस का नाही सगळं कबूल ! आता का दातखिळी बसली ?

निरंजन : नाही वाईसाब, सब झूट है—

नागनाथ : अहो भय्याजी ! आता दाढीमिशा उडाल्या, आता हिंदुस्थानी भाषेचे कशाला हाल करता आहात विनाकारण !

विद्या : आणि काय रे ए निर्लज्जा, मी भांडखोर, फाजील आणि तोंडाळ बायको आहे काय रे !

निरंजन : म्हणजे—मागून ते तुम्ही सारं ऐकलंत वाटतं ! अहो-नाही—ते साफ खोटं !

कचेश्वर : कोण ! हा तुला असं म्हणाला ?

विद्या : हो !

कचेश्वर : मग यात खोटं काय आहे ? एवढं मात्र हा खरं बोलला !

विद्या : पुरे झाला फाजीलपणा तुमचा !

भुलेश्वर : (निरंजनाकडे बोट दाखवून) आणि हा पाजी माणूस—नागनाथ त्याला आवहून धरा—हा पाजी माणूस मला बैल म्हणाला काकासाहेब !

कचेश्वर : काय तुम्हाला हा बैल म्हणाला ? काय गाडव माणूस आहे हा ! टोणग्याला बैल म्हणतो ! !

विद्या : आणि लग्नाच्या पूर्वी मी सतरा भानगडी केल्या आहेत काय रे ? (वेडावून) म्हणे माझ्याजवळ खडा नू खडा इतिहास आहे लिलेला—काढ, काढ तो तुझा इतिहास ! नाही तर रंगवते तुझ्या गालफडावर चांगला शिलालेख !

कचेश्वर : म्हणजे लग्नाच्या पूर्वी कसल्या भानगडी केल्या आहेत आमच्या सौभाग्यवतीनं ? ही भानगड मला कळलीच पाहिजे सारी !

निरंजन : अहो, ते उगीच काही तरी—

विद्या : आता का घाबरलास ? माझ्या तोंडावर शिब्या देणार होतास ना ? मग

आता का बत्तीशी मिटली तुझी ? आणि पंडित भुशेश्वरसारख्या पवित्र माणसाचा

आणि माझा घाणेरडा संशय घेताना तुझी जीभ झडून कशी पडली नाही ?

निरंजन : आता काय सांगावं—अगदी खोटं ते—

कचेश्वर : अशी भानगड आहं काय ? तरी म्हटलं आज सकाळी मी याला हाकून

देत होतो, तेव्हा ही त्याला ठेवून घेण्याचा हट्ट का धरून बसली होती !

विद्या पुरे झाली चेष्टा ! (निरंजनास) माझ्या जागी जर दुसरी कोणी असती

तर तिनं तुझ्या नरडीचा चावाच घेतला असता चांगला ! काय म्हणे तिजवर

थेरड्याशी लग्न करून मी माझ्या संसाराचं वाटोळं केलं आहे !

कचेश्वर : हरामखोरा, असं बोललास काय ? मग याचं थोबाडच फोडायला

पाहिजे ! मला तिजवर थेरडा म्हणतोस ! बोल, थेरड्यासारखा दिसतो आहे

काय मी !

विद्या : नाही, अगदी ताडण्याचं बाळसं चढलं आहे गालावर !

कचेश्वर : इतका सकाळ संध्याकाळ काढा घेतो आहे तो काय फुकटचा काय ?

ते काही नाही ! आता यांचा पुरता निकालच लावून टाकला पाहिजे ! या दोघांना

मी त्या घरातून लाथ मारून घालवून दिलं तरी यांचे डोळे अद्यापि उघडल्या-

सारखे दिसत नाहीत ! काय भयंकर कारस्थान रचलं होतं या बदमाशांनी माझ्या

घरात ! म्हणजे मला विष देऊन मारून टाकण्यासाठीच हा पाजी माणूस

डॉक्टरचं सोंग घेऊन या घरात आला असावा, असं वाटू लागलं आहे !

अरविंद : तुमच्या हाती सापडलो आहे म्हणून वाटेल तो संशय घेता का काय ?

कचेश्वर : आणि एवढ्यातूनही मी जर यदाकदाचित् वाचलो असतो—आमच्या

कल्याच्या सामर्थ्यावर—तर माझा कपाळमोक्ष करण्यासाठी हा दुसरा डाकू

भय्याचं सोंग घेऊन दरवाजात उभा होताच—छान—!

निरंजन : आता काय बोलाल तेवढं थोडंच आहे !

कचेश्वर : मोठं व गंडांतर टळलं म्हणायचं आज !

विद्या : माझ्या पाया पडा आधी ! मी आणि पंडितजी होतो म्हणून तुम्ही या

कटातून वाचलात !

कचेश्वर : मला तर तुमचं दोघांचंही या कारस्थानात अंग दिसत आहे ?

विद्या : तुमच्या कृतघ्नपणाची अगदी कमाल झाली !

नागनाथ : छे छे, काकासाहेब, तुम्ही यांचा संशय घेता—थोड्या वेळानं तुम्ही

माझा देखील संशय घ्याल !

कचेश्वर : मग बायकांसारखा बुरखा घेऊन हा अकलेचा पंडित इथं कशाला

आला ?

विद्या : कशाला म्हणजे ? नीरेचं सोंग घेऊन हे इथं आले म्हणून तर या भय्याचं बेंड बाहेर फुटलं !

कचेश्वर : अस्सं ! मला वाटलं पंडितजींचा आणि तुझा पळून जाण्याचा विचार होता की काय ?

विद्या : तुमच्या बेशरमपणापुढं अगदी हात टेकले ! तुम्हाला संशय येत असेल तर तुम्हीच अरविंदाला विचारा !

कचेश्वर : त्याला काय विचारा ? तो आता चांगलाच हातात सापडला आहे ! तो काय वाटेल ते सांगेल ! नागनाथ, या दोघांना आत्ताच्या आत्ता चौकीवर नेऊन पोलिसाचे ताब्यात दे !

नागनाथ : तुम्ही अगदी निर्धास्त आसा ! यांच्या चांगल्या मुसक्या बांधून यांन थेट तुरुंगातच नेऊन गुदरतो. किशा, घरातून एक चांगली दोरी घेऊन ये !
[किशा जातो.]

नेत्रा : बाबा मी तुमच्या पाया पडते.

नीरा : आई, तुला माझी शपथ आहे.

चित्रा : डॉक्टर इश ! तुम्ही माझी जीभ केव्हा तपासणार ?

कचेश्वर : चला, होता का नाही घरात चालत्या ! खबरदार आता कोणी इथं उभ्या राहाल तर ! (विद्यागौरीस) चल, तू हो पुढं ! पंडितजी, तुम्ही ते नीरेचं सोंग कसं केलंत ते मला उद्या दाखविलं पाहिजे बरं का—लाजू नका—लाजू नका ! नागनाथ, पळून जातील ते ! सोडू नकोस त्यांना !

[कचेश्वर, विद्यागौरी, नेत्रा, नीरा व चित्रा जातात.]

भुलेश्वर : अहो—निरंजन का अवधूत कोण आहात ते ! हे पहा, आतापर्यंत मी माझा राग मोठ्या कष्टानं आवरून गप्प बसलो होतो—तुम्ही मला मघाशी वाटेल तशा शिव्या दिल्यात—पुस्तकाच्या गोण्या पाठीवर घेऊन फिरणारा निर्बुद्ध नंदी—बैल म्हटलंत आणि हृदयेश्वरी देखील म्हणालात !

निरंजन : हो, त्याबद्दल मी माझ्या थोबाडीत मारून घेतो चूक झाली !

भुलेश्वर : आणि आज सकाळी तुम्ही माझ्यावर कारण नसताना हल्ला केलात आणि जवळ जवळ माझं डोकंही फोडलं होतं !

निरंजन : अहो, मी भय्याचं सोंग घेतलं ना !

अरविंद : तुम्ही आता जसं नीरेचं सोंग घेतलं होतं तसं यानं भय्याचं सोंग घेतलं होतं !

भुलेश्वर : माझं राहू द्या हो ! पण इतकं असूनही आतापर्यंत मी गप्प बसलो होतो—पण तुम्ही माझ्या शीलासंबंधी मघाशी भलतंसलतं बोललात—ते मात्र मी कधीही सहन करणार नाही ! एक वेळ मला तुम्ही मूर्ख म्हटलं तरी चालेल—

निरंजन : एक वेळ काय, अनेक वेळ म्हणतो की मी ! आणि जे खरं आहे ते चालायलाच पाहिजे.

भुलेश्वर : पण माझ्या शीलासंबंधी संशय ! शील हे मनुष्याचं भूषण आहे.

निरंजन : मनुष्याचं आहे ! तुमचं नाही !

भुलेश्वर : जा, एक वेळ मी तुम्हाला क्षमा केली आहे. फिहून असं बोललात तर—

निरंजन : तर काय कराल ?

भुलेश्वर : तर काय करीन ? सांगू ? तर—आणखी एक वेळ फार झालं तुला तर क्षमा करीन !

अरविंद : (हसत) बाकी निरंजन, तू काहीही म्हण, पंडितजीनं पोरीचं अॅकिंटिंग मात्र फर्मास केलं ! (बायकांच्या आवाजात) भय्या, तू माझ्यावर इतकं प्रेम करतोस ? आणि माझं पण तुझ्यावर किती किती प्रेम आहे !

[दोघं हंसतात.]

भुलेश्वर : आता का उगीच दुसऱ्याची थट्टा करतां आहात ? स्वतःची फजिती झाली ती पुरे नाही का झाली ?

[किशा हातात दोऱ्यांचे रीळ घेऊन येतो.]

किशा : ह्यो व्या दोरा !

नागनाथ : गाढवा, तुला दोरी आणायला सांगितली होती का दोरा ! वाण्याच्या दुकानातला पुडा बांधायचा नाही मला. माणसं बांधायची आहेत ! जा. (किशा डोकं खाजवीत जाऊ लागतो;) अन् हे बघ, या पंडितांना घरात घेऊन जा ! त्यांचा राग अनावर झाला आहे. यांच्या टाळक्यावर गार पाण्याच्या चारदोन बादल्या तिकडे नेऊन ओत ! म्हणजे हे थंडगार होतील ! जा—

भुलेश्वर : शील म्हणजे अशी गोष्ट आहे—

किशा : अहो शील, चला मुकाट्यानं, नाही तर फुटेल कानशील !

[किशा व भुलेश्वर जातात.]

नागनाथ : (अरविंदास) बेडर ! (निरंजनास) बदमाष !

अरविंद : वाटेल ते बोल ! आमचं चुकलं खरं !

निरंजन : अगदी शरण आहोत तुला !

नागनाथ : असली सोंगं घेऊन थोरामोठ्यांच्या घरात शिरता आणि त्यांच्या पोरी पळवून नेण्याचे कट करता !

अरविंद : कबूल, आमच्या गाढवपणाचा अगदी कळस झाला !

निरंजन : मूर्खपणाची कमाल झाली आमच्या ! सपशेल कबूल !

नागनाथ : चला, तुम्हाला पोलिसांच्या ताब्यात देतो ! पाच पाच वर्ष खडी फोडायला लावली पाहिजे तुम्हाला !

अरविंद : अरे बाबा, आता का लचके तोडतो आहेस आमचे ! झालं ! चुकलं !
निरंजन : मेलैल्याला आणखी का मारतो आहेस ? आता पुढं काय करायचं ते सांग !

[नाथनाथ दोघांच्या चेहेऱ्याकडे आळीपाळीने बघतो.]

अरविंद : आता बघतोस काय आमच्या तोंडाकडे ! चुकलं म्हणतो ना !

नागनाथ : तुमच्या दोघांपैकी जास्त गाढव कोण आहे ते पाहतो. मेऱेरवान, नमस्कार आहे तुम्हांला ! यापुढं प्राण गेला तरी आपण तुमच्या भानगडीत पडणार नाही !

अरविंद : क्षमा कर म्हणतो ना !

नागनाथ : मूर्ख माणसांना मदत करण्यात काही अर्थ नाही ! एवढा बरा शहाणपणा केलात की माझं नाव गुंतवलं नाहीत मधे ! नाही तर स्वतःची हजामत करून घेतांना माझाही गळा कापला असतात चांगला !

अरविंद : पण मला काय ठाऊक की हा भय्या म्हणजे निरंजन ! तू मला सांगून का ठेवलं नाहीस आधी !

नागनाथ : तुला सांगायचा संबंध काय ? आता सगळ्या भानगडी मी काय तुला सांगत बसू ! मला वाटलं वडिलार्जित काही अक्कल असेल म्हणून ! स्वतःचं काम सोडून तुला हा नसता फाजीलपणाचा उत्साह दाखवायला सांगितलं कोणी ?

निरंजन : म्हणजे पहा तर खरं !

नागनाथ : तू नको बोलू ! तूही तितकाच गाढव आहेस ! तुला कोणी सांगितलं होतं त्या निरेला पत्र लिहायला ! भेटण्यासाठी अगदी जीव चालला होता तुझा जसा काही ! तुम्ही तरुण मंडळी म्हणजे भारी उल्लू ! अक्षता डोक्यावर पडायच्या आतच अंतरपाट फाडून मोकळी व्हायची !

अरविंद : आणि हा बोलत होता तरी किती हळू ! मोठ्यानं बोलला असता तर मी याचा आवाज नसता का ओळखला !

निरंजन : तर, तर-प्रेमाच्या कानगोष्टी करताना कोणी ओरडत नसतं मोठ्यानं ! प्रेमाच्या कानगोष्टी म्हणजे काही लग्नातली मंगलाष्टकं नव्हेत !

नागनाथ : पंडित भुलेश्वराशी प्रेमाच्या कानगोष्टी ! (हसतो) पुरुषाच्या आणि स्त्रीच्या आवाजातला फरक कळण्याइतकी देखील अक्कल नाही तुला ! प्रेम आंधळं आहे असं म्हणतात ! पण प्रेम बहिरं देखील असतं हे मला नव्हतं ठाऊक !

अरविंद : आणि बरं का नागनाथ, (निरंजनाची नक्कल करीत) हृदयेश्वरी, तुला घट्ट मिठी मारून हृदयाशी कवटाळून घरावं असं मला वाटतं !

निरंजन : अरे बाबा, आता झाली एवढी आमची शोभा पुरे नाही का झाली ?

आता का उगीच थट्टा करून जीव घेतोस !

नागनाथ : आतापर्यंत जमवून आणलेल्या सगळ्या गोष्टींवर तुम्ही पाणी सोडलंत !

आता तुम्ही जाणो आणि तुमच्या त्या भानगडी जाणे !

अरविंद : हे पहा दोस्त ! असा अवसानवात करणं बरोबर नाही ! प्रेमाच्या भानगडीत आपल्या मित्रांना मदत करण्यासारखं पुण्य नाही जगात !

निरंजन : एवढी दोन कार्ये जुळवून दिलीस तर स्वर्गात जाशील, मित्रा !
आहेस कुठं !

नागनाथ : आताच मला स्वर्गाच्या अंगणात आल्यासारखं वाटतं आहे !

(अरविंदास) ए पागल, तू जरा उभा राहा इथं ! तुला सांगण्यात काहीच अर्थ नाही ! निरंजन, पुढं काय करायचं ते मी तुला आधी सांगतो ! मात्र आता मी एकदाच या भानगडीत पडणार !

[नागनाथ व निरंजन जातात.]

अरविंद : सिनेमातल्या नायकासारखी माझी स्थिति झाली आहे ! सारी सोंग घेऊन, कारस्थान रचून मारामान्या करून मी पुन्हा आपला आहे तिथंच आहे !

विकट प्रणयपथ हा ! वाटे.

चढण कठिण अति ! मार्ग सरळ नच,

दिसत मोहमय, दुरुनि भारी !

मृगजळ मोहक हरिणा जैसे,

प्रेमपंकि जन तेवि फसति या !

[जातो.]

[२]

[चंडिराम अत्यंत हवालदिल मुद्रेने प्रवेश करतो.]

चंडिराम : (स्वतःशीच) एक-दोन-तीन-चार-पाच-सहा-सात ! सात वर्षांचं काळं पाणी ! आणि वर फाशीची शिक्षा ! नाही- आधी फाशीची शिक्षा आणि मग काळं पाणी- ! ' उपास मज लागला, सखे बाई ! दहिभात म्हणुनि चापला ! ! ' -नाटकातलं गाणं लावू का एखादं मी ! इश्र ! मला नाही गाणं म्हणता येत-मला किनई राग फार येतो ! हरामखोर- हात कलम करून टाकीन-कुमारिकेकडे वाकड्या नजरेनं पाहणारे तुझे डोळे फोडून रक्त-बंबाळ करीन ! हवालदार, ठोका याच्या हातात बेड्या- एक-दोन-तीन-सात वर्षांचं काळं पाणी आणि फाशीची शिक्षा !

[डोळे एकदम झाकून घेतो आणि किंचाळतो. नागनाथ प्रवेश करतो.]

नागनाथ : कोण सरदारसाहेब- काय हो, असे भर रस्त्यावर उभे राहून काय किंचाळताय ?

[त्याचे दंड धरून त्याला हलवितो.]

चंडिराम : (डोळे उघडून) कोण तुम्ही ? आता माझ्या जिवात जीव आला ! कालपासून मला अगदी वेड लागण्याची पाळी आली आहे ! (डोळे चोळून) आता जरासं शुद्धीवर आल्यासारखं वाटतं आहे ! (एकदम उसळून)

हरामखोर- बेशरम डाकू—

नागनाथ : म्हणजे, तुम्ही मला शिव्या देता आहात की काय—

चंडिराम : तुम्हांला नाही हो ! तुमच्या या गावातल्या हलकट लोकांना ! या गावातले सारे लोक दरोडेखोर आहेत ! इथल्या एकूण एक माणसाला काळ्या पाण्यावर पाठविलं पाहिजे !

नागनाथ : म्हणजे मला देखील ?

चंडिराम : तुम्हांला नाही हो ! तुम्ही एकटेच काय ते सज्जन आहात या गावात ! पण बाकीच्यांना फासावर टांगलं पाहिजे— नाही— आधी—फाशी दिले पाहिजे आणि मग काळ्या पाण्यावर पाठविलं पाहिजे ! डांबीस लेकाचे ! कुठून या गावात पाऊल टाकण्याचा गाढवपणा केला असं मला झालं आहे !—

नागनाथ : म्हणजे— काय झालं काय ! आणखी कुणी त्रास दिला की काय तुम्हांला ?

चंडिराम : त्रास ! अहो, नशीब म्हणून वाचलो—नाही तर आज काही जिवंत दिसलो नसतो तुम्हाला ! एका बिलंदर सोनेरी टोळीच्या हातात सापडलो होतो चांगला—

नागनाथ : पण तुम्ही काल त्या तुमच्या मित्राच्या घरी गेला होता ना !

चंडिराम : तो हरामखोर तर त्या डाकूच्या टोळीचा म्होरक्या होता—

नागनाथ : काय म्हणता काय ? तो तुमचा लहानपणाचा मित्र नव्हता ?

चंडिराम : अहो, कसचा मित्र नू कसचं काय ! बदमाष लेकाचा !

नागनाथ : काय म्हणता ! मला तर तो तुमचा जीवश्च कंठश्च मित्र वाटला ? तुमच्या घरच्या एकूण एक भंडळीची त्याला माहिती होती— तुमचे मामा तुमची मावशी—

चंडिराम : अगदी नाव काढू नका त्याचं ! चांगलंच बनवलं त्यानं ? आणि मला घरी नेऊन—छे, त्या गोष्टीची आठवण झाली की अंगावर शहारा येतो !— भयंकर उलट्या काळजाचा माणूस असला पाहिजे तो !

नागनाथ : नाही पण, मला सांगायला काय हरकत आहे !

चंडिराम : अहो, त्यानं मला घरात नेलं— तिथं त्याचा एक थेरडा बाप होता—तो तर त्याच्याहीपेक्षा इरसाल होता—त्यानं तर मला बोलून अगदी

गारच केलं-आणि अखंर शेवटी कडी केली त्याच्या त्या कारटीनं-इतकी देशरम आणि बेफाट पोरगी मी कधी जन्मात पाहिली नसेल. आता तुम्हीच सांगा-तुम्ही मला इतके ओळखता-एखाद्या अनोळखी मुलीचा हात मी एकदम धरणं-म्हणजे वाईट हेतूनं-शक्य आहे का ? नाही, तुम्हीच सांगा शक्य आहे का ?

नागनाथ : छे छे, नाव कशाला ? स्त्रियांच्या बाबतीत असलं भलतं सलतं तुमच्या हातून होणंच शक्य नाही !

चंडिराम : अहो, परस्त्रीलाच काय पण स्वस्त्रीला देखील मातेसमान मानणाऱ्या वृत्तीचा मी माणूस आहे. लग्न झाल्यानंतर बायकोच्या अंगाला हात लावण्यापूर्वी मला हजार वेळा विचार करावा लागेल ! आणि ती निर्लज्ज पोरटी ' मी तिचा हात धरला ' म्हणून खुशाल ओरडू लागली !

नागनाथ : आता तुम्ही सांगूच नका - आता माझ्या सगळं ध्यानात आलं ते. तो थेरडा असा माझ्याच अंगाचा आणि रंगाचा होता ना-

चंडिराम : बरोबर, तुमच्या इतकाच उंच होता तो आणि डोळेहि, मला वाटतं तुमच्यासारखे होते.

नागनाथ : आणि ती पोरटी अशी नाकेलीशी-डोळे चांगले पाणीदार आणि डाव्या गालावर एक बारीकसा तीळ !

चंडिराम : तिच्या गालाजवळ इतका मी गेलो आहे कशाला ! पण तुमचं बाकीचं वर्णन अगदी तंतोतंत जुळत !

नागनाथ : आणि त्यांनी तुमच्याकडून एक कबुलीजबाब देखील बळजबरीनं लिहून घेतला असेल--

चंडिराम : अगदी बरोबर ! तुम्हाला काय माहिती !

नागनाथ : एका तर खरं ! मी तुम्हाला त्या जबाबाचा मजकूर देखील सांगतो.

“ बोका--इ--बंगाल या नावाचा दरवडेखोर तो मीच आहे. ”--थांबा--

“ आतापर्यंत मी एकंदर सात लग्ने केली आहेत; तीन बायका गळा दाबून ठार मारल्या आहेत.... ”

चंडिराम : अगदी अक्षर नू अक्षर बरोबर ! म्हणजे, तुम्ही तो कागद पाहिला आहे की काय ?

नागनाथ : कागद न बघता मी सांगतो ! बोला आहे की नाही बरोबर ?

चंडिराम : पण तुम्हाला काय ठाऊक ?

नागनाथ : मला काय ठाऊक ? अहो, दोन महिन्यांपूर्वी मी देखील त्या बदमाशांच्या तावडीत सापडलो होतो ना !

चंडिराम : काय म्हणता ?

नागनाथ : तुम्हाला जसं त्यांनी फसवलं, अगदी तसं त्यांनी मला फसवलं ! आणि तुमच्यासारखाच एक भयंकर कबुलीजबाब त्यांनी माझ्याकडून लिहून घेतला ! एवढेच नव्हे तर त्या भामट्यांनी आतापर्यंत चारदोन लोकांना अशा रीतीनं फसविलं आहे.

चंडिराम : आता थोडा जिवात जीव आला ! मला वाटलं मी एकटाच गाढव ठरलो की काय ! पण त्या कागदाचा ते लोक भलतासलता उपयोग तर करणार नाहीत ना !

नागनाथ : छे, तुम्ही काय घाबरता ! असल्या कागदी चिठोऱ्यावर विश्वास ठेवायला लोक काही गाढव नाहीत ! मग काल मी तुम्हाला सामान स्टेशनावरच ठेवायला सांगितलं ते बरं झालं, नाही तर तुम्हाला त्या बदमाशांनी पुरतं लुबाडलं असतं !

चंडिराम : त्या घरातून कसावसा जीव घेऊन बाहेर पडलो आणि तेव्हापासून हा असा भ्रमिष्टासारखा भटकतो आहे रस्त्यातून ! झोप नाही की जेवण नाही—!

नागनाथ : काय म्हणता ? अरेरे, फारच तुमचे हाल झाले सरदारसाहेब !

चंडिराम : या गावातल्या लोकांना काही विचारायची देखील सोय नाही ! एकाला मी धर्मशाळेचा रस्ता विचारला, त्यानं सरळ मला एका नाटकशाळेचा पत्ता दिला !

नागनाथ : म्हणजे रात्रभर तिथं होता की काय ?

चंडिराम : छे: छे, भलतंच ! आता आधी आम्हाला त्या कचेश्वरपंत देशमुखांच्या वाड्याचा पत्ता सांगा पाहू ! ते लोक माझी कालपासून एकसारखी वाट पहात बसले असतील !

नागनाथ : म्हणजे काकासाहेब देशमुख म्हणता की काय ? त्यांचा तुमचा काय संबंध ?

चंडिराम : त्यांचा आमचा हल्ली संबंध नसला तरी लवकरच जुळून येणार आहे ! त्याच संबंधात तर मी इथं आलो आहे ! त्यांचा जावई होणार आहे ना मी !

नागनाथ : काय म्हणता, अजब बातमी सांगितलीत तुम्ही ही !

चंडिराम : म्हणजे यात अजब असं काय आहे बुवा ! तुम्ही तरी चमत्कारिक दिसता मला !

नागनाथ : म्हणजे काकासाहेबांच्या त्या थोरल्या मुलीशी—नेत्राशी—तुमचं लग्न ठरलं आहे की काय ?

चंडिराम : थोरली की धाकटी ते आपण कशाला विचारतो आहे ! थोरली काय आणि धाकटी काय ? आपलं लग्न झाल्याशी कारण ! पण मला वाटतं ती नेत्राच असावी ! हो, नेत्राच—

नागनाथ : मग ती थोरलीच ! पण तुम्ही स्वतः पाहिली आहे का तिला ! का पोस्टातूनच लग्न ठरवलं ?

चंडिराम : मुलीला काय पाह्यचंय ? मुलीसारखी मुलगी असणार ! फार सुंदर आहे म्हणतात ती ! माझ्याजवळ फोटो देखील आहे तिचा ! (फोटो खिशातून काढतो.) पाहिलात हा ! फोटो मजजवळ होता म्हणून कालची रात्र कशी तरी निभावली.

नागनाथ : फोटो राहू द्या हो ! फोटोवरून काय समजतंय ? फोटोमध्ये माकड-देखील मदनासारखं दिसतं ! पण हे तुमचं लग्न नक्की ठरलं आहे का ?

चंडिराम : नक्की म्हणजे ! अहो, बोहोल्याच्या विटा आणि सुगडं देखील येऊन पडली असतील तिकडं ! मी देखील आमच्या तिकडे लग्नाची जय्यत तयारी करून ठेवली आहे ! लग्नाचीच काय पण पुढच्या संसाराची देखील मी बेगमी केलेली आहे ! म्हणचे पाळणा आणि दुधाची बाटली देखील खरेदी करून बसलो आहे मी ! आहात कुठं ?

नागनाथ : मग काय आता इलाज नाही ! बाकी एवढं खरं की त्या थेरड्यानं आपला डाव चांगला साधला. पोरगी एकदाची उजवून टाकली म्हणायची !

चंडिराम : म्हणता काय तुम्ही ? म्हणजे आमच्या या लग्नात काही आणखी भानगड आहे की काय ?

नागनाथ : भानगड आहे की काय ते परमेश्वराला ठाऊक ! आपल्याला सांगून काय करायचे आहे ! ज्याचं तो जाणो !

चंडिराम : अहो, असं तिन्हाइतासारखं काय बोलता ? काय असेल ते स्पष्ट तरी सांगा !

नागनाथ : छे, दुसऱ्याच्या लग्नामध्ये मोडता घालण्यासारखं पाप नाही ! नकोच ते आपल्याला ! तुम्ही मला भलता आग्रह करू नका !

चंडिराम : पण तुम्ही माझे इतकं विश्वासू हितचिंतक, तुमच्यामुळंच ना मी या गावात आतापर्यंत शाबूत राहिलो.

नागनाथ : अहो, जे घडायचं हे घडल्यावाचून थोडंच राहातं ! जाऊ द्या ! जो करील तो भरील ! आपण कशाला वाईटपणा घ्या ?

चंडिराम : तुम्ही तर मला अगदी घाबरवून सोडलं आहे, अहो या वेळी जर तुम्ही मला योग्य सल्ला दिला नाहीत तर माझ्या सान्या आयुष्याचं खोबरं होऊन जाईल ना—

नागनाथ : पण मी आता त्यात साखर घातल्यानं त्याची थोडीच खिरापत होणार आहे ? मला तुमचीही भलाई नको आणि त्यांचेही शिव्याशाप नकोत ! आपण आपली दुरून गंमत पहावी म्हणचे झालं !

चंडिराम : तुमचा आमचा पूर्वजन्मीचा ऋणानुबंध आहे तो तरी लक्षात

ध्या ! आता तुम्ही मला सांगितलं नाहीत तर माझ्या गळ्याची शपथ आहे तुम्हाला !

नागनाथ : अरेरे, ही शपथ घालून मात्र तुम्ही माझ्या काळजाला विळखा घालतात ! आता माझा नाईलाज आहे. केवळ तुमच्या कल्याणाच्या कळकळीनं म्हणूनच आता सांगतो ! यातलं एक अवाक्षर देखील बाहेर फुटता कामा नये. (हलकंच) अहो, या कचेश्वरपंत देशमुखासारखा पाजी माणूस नाही या गावात !

चंडिराय : काय म्हणता !

नागनाथ : पहिल्या दोन बायका त्यानं जीवे ठार मारल्या ! हल्लीची तिसरी बायको आहे !

चंडिराम : अरे बाप रे !!

नागनाथ : आणि महारोग आहे त्याला !

चंडिराम : महारोग ?

नागनाथ : मग काय तर ! म्हणून तर सकाळ संध्याकाळ तो काढे पीत असतो आणि औषधं खात असतो. इतकी प्रकृतीची तो काळजी घेतो म्हणून आत्तापर्यंत कसा तरी तग धरून राहिलाय !

चंडिराम : मग त्याच्या या पोरीला देखील ती बाधा असेलच ?

नागनाथ : अजून काही तसा बभ्रा नाही ! पण आज नाही उद्या तिच्यामध्ये तो रोग उतरल्याशिवाय राहिल का ? नाही म्हणायला तिच्या दोन्ही ओठावर कोड आहे !

चंडिराम : काय-सांगता काय तुम्ही !

नागनाथ : म्हणून तर ती पोरेगी अष्टौप्रहर ओठ रंगवून बसते ! लग्न झाल्यानंतर पहिल्याच दिवशी ही गोष्ट तुमच्या लक्षात आली असती !

चंडिराम : मला म्हणजे यातलं एक अक्षर देखील ठाऊक नव्हतं ! दैवानं खैर केली म्हणून तुमची गाठ पडली !

नागनाथ : आणि त्या पोरीचं वर्तन तर काही विचारूच नका ! अहो, तुमचं आमचं नाव ठाऊक नसेल कोणाला इथं; पण या पोरीचं नाव या पंचक्रोशीत प्रख्यात आहे. या गावातल्या प्रत्येक तरुणाच्या दसरात तिच्या चरित्राची चार दोन पानं सापडल्याखेरीज रहाणार नाहीत ! तुम्ही मला मघाशी काकासाहेबांचं घर कुठं आहे म्हणून विचारलंत ! तुम्हाला जर गंमत पाहयची असेल तर तुम्ही गावातल्या कोणत्याही माणसाला त्यांचा पत्ता विचारून पहा ! अगदी खडा नू खडा माहिती मिळेल तुम्हाला ! कोणत्या रस्त्यानं जायचं, घरात कसं शिरायचं, मागच्या दारानं जायचं का शिडी लावून दुसऱ्या मजल्याच्या

खिडकीतून आत उडी टाकायची-या सगळ्या गोष्टींचा नकाशा देखील काढून मिळेल !

चंडिराम : असली पोरगी आहे म्हणता ती ! तरी म्हटलं त्या थेरड्यानं मला इतकी घाई करून तातडीनं का बोलावलं इकडे ! असली घोरपड माझ्या गळ्यात पडली असती तर तिच्या शेपटीला धरून कोणताही तगडा तानाजी भर दिवसा माझ्या घराची भिंत चढून खुशाल आत आला असता !

नागनाथ : एवढ्याकरताच तर तिच्या बापानं घरातल्या खिडक्या नू जाळ्या अष्टौप्रहर बंद करून दरवाजाला कुऱूप ठोकलं आहे आणि घरातून बाहेर जाण्याची बंदी केली आहे ! इतका बंदोबस्त आहे तरी ती वस्ताद पोरगी हजर लटपटी करून आपले दोस्त घरात आणतेच ! आता कालच्या रात्रीचीच गोष्ट ! या पोरीचे दोन जवान दोस्त वेषांतर करून त्या घरात एक आठवडाभर दबा धरून राहिले होते. त्यातला एक झाला होता डॉक्टर आणि दुसरा झाला होता भय्या !

चंडिराम : मग काल आमचे पाय त्या घराला लागले नाहीत ही ईश्वराची कृपाच म्हटली पाहिजे ! नाही तर त्या भानगडीत आमचीही उचलबांगडी झाली असती ! आता कळलं ! या पोरीचं या गावात का लग्न जमलं नाही ते ! मला आपलं वाटलं की उत्तम स्थळ आहे—

नागनाथ : उत्तम ! अहो, फार प्रेक्षणीय स्थळ आहे हे ! तुम्ही देखील एकदा पाहिलेलं असावं ! हे सुप्रसिद्ध स्थळ पाहण्यासाठी लांबलांबच्या प्रांतातले तरुण लोक तंगड्या तोडीत यां गावापर्यंत येतात ! या स्थळामुळं तर या गावच्या भुनिसिपालिटीचं उत्पन्न दिढीनं वाढलं आहे ! भूगोलाच्या पुस्तकात देखील हे गाव या स्थळासाठी प्रसिद्ध आहे असं छापून येऊ लागलं आहे असं म्हणतात !

चंडिराम : या भूगोलात जमा झालेल्या स्थळाशी लग्न करून, मी नामांकित इतिहासप्रसिद्ध पुरुषच झालो असतो असं म्हणायसा हरकत नाही ! असल्या कारटीचा फोटो जवळ बाळगण्यात काय अर्थ आहे ?

[फोटोचं फाडून तुकडे करतो.]

नागनाथ : आणि या मुलीची सावत्र आई तर विचारूच नका ! भयंकर कजाग आणि जहांबाज ! चौबीस तासात तिच्या तोडातून जितकी वाफ जाते तितकी जमा करून ठेवली तर तेवढ्या वाफेवर एका लग्नाच्या प्रयोजनाचा स्वयंपाक शिजून निघायला हरकत नाही ! महाकाळी तोफेला जर नाकडोळे आले आणि पाय उमटले तर ती हुबेहुब या सारखी दिसेल ! एवढं सांगितलं म्हणजे तुम्हाला तिची थोडीशी कल्पना येईल !

चंडिराम : आता या थेरड्याचा कावा माझ्या चांगलाच लक्षात आला ! म्हणजे या पोरीचं आमीष दाखवून मला या तोफेच्या तोंडी देण्याचा त्याचा विचार

असला पाहिजे ! काय हो, हा म्हातारा खूप श्रीमंत आहे असं म्हणतात हे तरी खरं आहे का !

नागनाथ : (हसून) श्रीमंत ? त्याचा वाडा मोतीलाल मारवाड्याकडे चाळीस हजाराला गहाण आहे !

चंडिराम : चाळीस हजाराला गहाण ? आता अगदी शर्थ झाली ! म्हणजे माझ्याशी नातं जोडून मला लुटायचा याचा बेत होता की काय ! आज तुम्ही मला अगदी मोठ्या संकटातून वाचवलं ! ते काही नाही ! आता असाच्या असा जातो आणि थेरड्याचा निकालच लावतो ! बदमाष, पापी लैकाचा ! आता तर माझी अशी अगदी खात्री आहे की, काल इथं आल्यापासून ज्या सोनेरी टोळीनं माझा पिच्छा पुरवला आहे, त्याच्या मुळाशी हाच म्हातारडा असला पाहिजे !

नागनाथ : मला देखील असाच संशय येतो ! चला. मी देखील तुमच्याबरोबर येतो पाहिजे तर !

चंडिराम : नको, तुम्ही लांबूनच नुसतं घर दाखवा ! मी एकटाच त्याच्या घरात जाऊन त्याची चांगलीच पाद्यपूजा करतो ! मला फसवू पाहतो काय ?

नागनाथ : (स्वगत) कोण कुणाची पाद्यपूजा करतो ते बघूच आता (उघड) चला !

[जातात.]

[३]

[कचेश्वराचे घर. कचेश्वर प्रवेश करतो.]

कचेश्वर : तब्बल चौवीस तास होऊन गेले, तरी आमच्या जहागिरदारसाहेबांचे अद्यापि बारा वाजताहेत ? झालं तरी काय त्यांना ! का वाटेतच त्यांचे बारा वाजले ! म्हणजे झालं ! सगळाज बोजवारा वाजला ! आधीच काल रात्रीच्या त्या भानगडीपासून हिनं माझ्यावर एकसारखा भडिमार चालवला आहे ! त्यात आणखी असलं काही झालं म्हणजे मला ह्या घरातून पोबाराच करायची पाळी यायची ! सकाळपासून आणखी पोटात काय बिघडलं आहे कोणास ठाऊक ! घड्याळ नादुरुस्त झालं म्हणजे ते जसं उलगडून बघता येतं, तसं स्वतःचं बिघडलेलं पोट स्वतःला उलगडून बघता आलं असतं तर केवढी सोय झाली असती ! अंगहि कालपासून खाजायला लागलं आहे. त्या अरविद्यानं औषधाच्या नावाखाली मला काय काय पाजलंय कोणास ठाऊक ! किशा— ए किशा, (किशा येतो.) अरे, ती सासांपरील्याची बाटली घेऊन ये— आणि हे बघ— ते च्यवनप्राश, आणखी भल्लांतककल्प, आणि ती खदिरारिष्टाची बाटली—

किशा : डोकसं अकशी खलास झालं !

कचेश्वर : आणि तो योगिराजगुग्गुळ-

किशा : बस्- बस्- बस्- !

कचेश्वर : बस् बस् म्हणजे ! तू कोण सांगणार मला ! मला लागतील तितकी औषधं मी घेणार ! तुझ्या पोटात का दुखतं !

किशा : न्हाई-दुकतं तुमच्या पोटात ! पन इकती संमदी औषधं तुमच्या घशामंदी जातात तरी कशी ! माझ्या डोकशात तर एक औषधाचं बी नाव शिरत न्हाई-

कचेश्वर : थांब, उद्यापासून तुला तो बेचाळीस वनस्पतींचा काढाच पाजला पाहिजे, म्हणजे सगळी औषधाची नावं लक्षात राहतील तुझ्या ! चल नीघ ! आणि त्या नागनाथाला पाठवून दे. (किशा जातो) ' जहागिरदार बेपत्ता झाले ' म्हणून एक जाहिरात द्यायला पाहिजे कोणत्या तरी वर्तमानपत्रात ! आणि चार-दोन पोलिसस्टेशनावर वर्दीही देऊन ठेवलेली बरी.

[पोलीस जमादाराच्या पोषाखात निरंजन येतो.]

निरंजन : कचेश्वरपंत आपणच ना ?

कचेश्वर : हो, मीच तो ! बरं झालं तुम्ही आलात-आता तुमच्याच चौकीवर वर्दी देण्यासाठी माणूस पाठविणार होतो.

निरंजन : माणूस पाठविण्याची काहीच जरूरी नव्हती-आमच्याकडे आधीच ही वर्दी आलेली आहे; आणि मी वॉरंटहि बरोबर घेऊन आलो आहे.

कचेश्वर : वॉरंट !-कसलं वॉरंट !

निरंजन : पकड वॉरंट ! साध्या वॉरंटनं कसं भागणार !

कचेश्वर : पण वॉरंटची काय जरूर ?

निरंजन : वा, वॉरंट असल्याशिवाय आम्हाला अटक करता यायची नाही !

कचेश्वर : म्हणजे, कोणासंबंधी बोलता आहात तुम्ही हे ?

निरंजन : तुम्ही कोणासंबंधी वर्दी देणार होता ?

कचेश्वर : कोणासंबंधी म्हणजे-आमच्या पाहुण्यासंबंधी !

निरंजन : म्हणजे काल बाराच्या गाडीनं तुमच्या इथं जे घेणार होते, तुम्ही ज्यांना आणण्यासाठी स्टेशनवर तुमचा माणूस पाठविला होता, तेच ना ?

कचेश्वर : होय, तेच ते-जाफराबादचे जहागिरदार !

निरंजन : (हसून) जहागिरदार ! म्हणजे तुम्ही देखील त्या डाकूला अजून जहागिरदार समजता आहात की काय ?

कचेश्वर : काय म्हणता तुम्ही ? कोण डाकू !

निरंजन : अहो, तोच तो ! तुमचा जाफराबादचा जहागिरदार ! त्याच्यावरच वॉरंट बजावण्यासाठी मी इथं आलो आहे ! फार बिलंदर दरोडेखोर आहे तो !

कचेश्वर : काय-सांगता काय तुम्ही ? म्हणजे, तो जहागिरदार नाही ?

निरंजन : ते त्यांचं सोंग आहे ! उत्तर हिंदुस्थानात बोका-ई-बंगाल नावाच एक प्रसिद्ध दरोडेखोर आहे—

कचेश्वर : हो, ऐकलं आहे खरं त्याचं नाव !

निरंजन : जो नानातऱ्हेची सोंग घेतो आणि चांगल्या चांगल्या लोकांच्या घरात शिरून त्यांच्या बायका नि मुली पळवतो—

कचेश्वर : अरेच्या !

निरंजन : आणि ज्याला पकडून देण्यासाठी सरकारनं एक लाख रुपयांचं बक्षीस लावलं आहे—

कचेश्वर : काय म्हणता !

निरंजन : तोच हा !

कचेश्वर : काय, तोच हा ! अरे बापरे, जबरदस्त धक्का बसला तुमच्या या बातमीनं माझ्या काळजात !

निरंजन : म्हणजे, तुम्ही याला पाहिला देखील नाही काय ?

कचेश्वर : छे हो ! वर्तमानपत्रातील जाहिरात बघून मी हे लग्न ठरवलं ! विवाहाच्या बाबतीत वर्तमानपत्रावर विश्वास ठेवण्यात काही अर्थ नाही ?

निरंजन : अहो, नुसत्या जाहिरातीनं जर लग्न जुळायला लागली तर कोणताहि नवरा मुलगा रजिस्टर्ड पार्सलने घर बसल्या मागवता यायचा नाही का ?

कचेश्वर : अगदी खरं आहे ते ! कालपासून आमच्या बायकोनं माझं कपाळ उगीच नाही उठवलं ! बाकी, या लग्नाच्या बाबतीत पुरुषांच्यापेक्षा बायकांना अधिक कळतं असं म्हणतात, ते अशा वेळी तरी खरं वाटू लागतं !

निरंजन : आता परवाचीच गोष्ट घ्या ! चांगल्या एका सभ्य गृहस्थाची मुलगी त्यानं दिवसाढवळ्या पळवून नेली आणि भानगड वीस हजारांची लाच देऊन कशी तरी मिटवली ! आणि आपण फरारी झाला !

कचेश्वर : तो थेट इकडे आला की काय ? असल्या घरफोड्या माणसाला वीस हजार रुपये हुंडा देणार होतो मी ! म्हणजे हे वीस हजार रुपये त्यानं आणखी एखाद्या पोरीला पळविण्याच्या कामी खर्च केले असते ! छान !

निरंजन : अहो, आत्तापर्यंत यानं सात लग्नं केली आहेत !

कचेश्वर : काय, सात ! म्हणजे याची लग्नं देखील आधी झालेली आहेत की काय ! चांगल्या संसारी दरोडेखोर दिसतो आहे हा ! म्हणजे प्रपंच करून फावल्या वेळात हा दरवडे घालतो, का दरवडे घालून उरलेल्या वेळात प्रपंच चालवतो !

निरंजन : आणि त्यापैकी सहा बायकांचा खून करून कधीच निकाल लावून टाकलेला आहे !

कचेश्वर : म्हणजे हा एका वेळी एकच बायको शिल्लक ठेवतो असं दिसतं !

निरंजन : या बाबतीत त्याचा लेखी कबुलीजबाब आमच्या हाती आलेला आहे !

किंवा महाप्रयासानं आम्ही तो मिळविला आहे असं म्हणा ना ! हा पाहिलात !
(खिशातून कागद काढतो.) अगदी खुद्द त्याच्या अक्षरात लिहिलेला हा
कबुलीजबाब आहे ! खाली त्याची सही देखील आहे !

कचेश्वर : बरोबर ! हे त्याचंच अक्षर आणि त्याची ही सही ! मजजवळ त्याची
चारपाच पत्रं आहेत ना ! (पत्र मनात वाचतो.) अरे बापरे ! काय भयंकर
माणूस आहे हा ! 'तीन बायका गळा दाबून ठार मारल्या ! दोघींचा कडेलोट
केला ! आणि एकूला विषप्रयोग केला ! आणि पोरीबाळी किती पळविल्या
याची खानेसुमारी करता येत नाही !

निरंजन : दोन वर्षे त्याच्यावर वॉरंट सुटलेलं आहे, पण अजून तो सरकारच्या
हाती लागत नाही ! आता कालच तो इथं आला—

कचेश्वर : म्हणजे, तो इथं आला आहे की काय ! काय हरामखोर आहे ! आणि
आम्ही त्याची इकडे वाट पहात बसलो आहोत !

निरंजन : काल बाराच्या गाडीनं तो इथं आला असं आम्हाला कळलं ! गाडीतून
पाय खाली टाकला नाही तोच बेधडक एका सभ्य माणसाच्या घरात शिरला
आणि त्याच्या तरुण अविवाहित मुलीचा सरळ जाऊन हात धरला ! आरडा-
ओरड झाली तसा तो मागच्या दारानं पसार झाला !

कचेश्वर : म्हणजे सव्वा लक्ष पोरी पळविण्याचा त्यानं संकल्प केला आहे की
काय ? कमाल आहे ! लग्नाच्या निमित्तानं हा डाकू आमच्या घरात शिरला
असता म्हणजे त्यानं आमचं अंतःपुर अर्ध्या घटकेत ओस पाडलं असतं.

निरंजन : बरं आहे देशमुखसाहेब, जातो तर मी ! एखादे वेळी हा इसम इथं
येण्याचा संभव आहे. तरी तुम्ही आपले सावध असा ! अर्थात् आम्ही त्याच्या
मागावर आहोतच !

कचेश्वर : ते तुम्ही आता सांगूच नका ! तो इथं आला की त्याचा फडशाच
पाडतो !

निरंजन : मात्र, त्याच्याशी फारसा अतिप्रसंग करू नका ! बेतानंच असा !

कचेश्वर : त्याची तुम्ही काळजीच करू नका ! तो काय मला करणार आहे !

मला तर तो काही पळवून नेत नाही ना !

निरंजन : नाही—तसं नाही मी म्हणत ! पण त्याच्या खिशात पिस्तूल म्हणा—बॉम्ब
म्हणा—काही तरी भानगड असायची ! म्हणून म्हणतो सावध असलेलं बरं !
येतो तर.

[जातो.]

कचेश्वर : मोठ्या प्राणसंकटातून वाचलो म्हणायचा आज ! बरं, वेळेवर सगळं
कळलं ! नाही तर माझ्या पोरीच्या सर्वस्वाचा सत्यानाश होणार होता ! मात्र
या सर्व गोष्टींचा माझ्या काळजाला एवढा धक्का बसला आहे की, माझी प्रकृति

पूर्वपदावर यायला सहा महिने तरी मला काव्याचं प्रमाण दुपटीतिपटीनं वाढवावं लागणार !

[एक मारवाडी येतो.]

मारवाडी : जय गोपाळ—जय गोपाळ !

कचेश्वर : जय गोपाळ ! कोण हो तुम्हां ? ए किशा, (स्वगत) वाटेल ती मंडळी आत घुसायला लागली आहेत हा भय्या निघाल्यापासून—पण नकोच ती आठवण !

मारवाडी : हः हः ! ए घेरचे मालकसाहेब आपणच ? आनंद ज्याला ! लई आनंद ज्याला ! आमी तो मोतीमल मारवाडी !

कचेश्वर : मोतीमल असा की मातीमोल असा ! काय काम आहे तुमचं ?

मारवाडी : ते वार्ता सुनली तवापासून आमचा दिल तदन खूश ज्याला ! तुमच्या घर तो लई व्यांगला हाय ! ओच्छामा ओच्छा तो पन्व्यास हजार तो कोणीबी आपेल ! आता हमच्या पैशाची तो कई फिकीरच नाय ! तुमच्या छोकरीचा लगीन ठरला—लई आनंद ज्याला हामाला !

कचेश्वर : कुणी सांगितलं आमच्या मुलीचं लग्न ठरलं आहे म्हणून ?

मारवाडी : अरे, कुणी सांगितला काय ! अख्खी दुनिया बोलते ! जाफराबादचा जहागिरदार तुमच्या जमाई होएल म्हणून !

कचेश्वर : तो दरवडेखोर माझा जांवई ! लोकांना बोलायला काय होतंय ! मूर्ख लैकाचे !

मारवाडी : काय मष्करी करते काय हिनामदारसाहेब ! लोक जवा दो; पण पोते जहागिरदारसाहेबाने हमाला सांगितला ते बी काय झूटच !

कचेश्वर : कुणी खुद्द जहागिरदारसाहेबानी सांगितलं ! डांबीस लैकाचा ! धडधडीत बदनामी करतो माझी !

मारवाडी : हिनामदारसाहेब, तुम्ही शोंग तर लई छान करते ! तुम्ही नाटकामंदी जाएल तो मजा करेल ! जमाईला बी गाली देते ! (मोठमोठ्याने हसतो.) अरे, हमी त्याचे मोठे दोस्त हाय ! उगाच नाय चाळीस हजार रुपया त्येला हमी दिला !

कचेश्वर : चाळीस हजार रुपये ! कोणाला चाळीस हजार रुपये दिले ?

मारवाडी : अरे, तुमच्या जमाईला ! ते मागे एका पोरीच्या घोटाळा केल होता ते वखत हमी त्येला बीस हजार रुपया दिला अने—

कचेश्वर : आणि दुसरे बीस हजार रुपये दुसरी एखादी भानगड निस्तरण्यासाठी दिले की काय ?

मारवाडी : नाय नाय, हिनामदारसाहेब ! तुमच्या जमाई तो लई सारा माणस हाय ! तुमच्या पोरीचं लई व्यांगलं झालं बगा—अने आमच्या चाळीस हजार रुपिया तर हमाला अगदी मिळाला !

कचेश्वर : हो, मिळाले ! वाट बघत बसा जा ! त्या डाकूला दिलेले चाळीस हजार रुपये परत येण्याची आशा करता ? जा, घरी जाऊन दिवाळं काढा, नाही तर बालाजीच्या देवळाशेजारी एखादं काबलीचं दुकान उघडा !

मारवाडी : अरे काय बात करते तुमी ! हमची एक दोडिया बी गुमायची नाय ! पण तुमच्या ए घर तो लई मोठा हाय ! पच्यास हजार रुपिया तो कई खोटा नथि !

कचेश्वर : म्हणजे ! आमच्या घरचा काय संबंघ !

मारवाडी : अरे, ए तुमच्या घर तो तुमच्या जमाईनी चाळीस हज्याराला आमचेपाशी गहाण टाकला हाय ! कागद बी ज्याला हाय !

कचेश्वर : चोर, दरवडेखोर ! माझं घर तुमच्याकडे चाळीस हजार रुपयाला गहाण टाकतो काय तो !

मारवाडी : नई तो काय मोफत रुपिया दिला काय ?

कचेश्वर : काय बेशरम भामटा आहे हा ! उद्या हा गंगानदीचं गहाणपत्र देखील लिहून द्यायचा कोणाला ! डोक्यावर अक्षता पडायच्या आधीच सासऱ्याच्या घरावर तुळशीपत्र टाकून मोकळा ! नशीब आमचं, यानं घरच गहाण टाकलं, नाही तर लग्नाच्या आधी हा बायको देखील गहाण टाकायचा ! आणि तुम्ही पण—खूप धंदे करता मारवाडी शेट !

मारवाडी : नाय, पण तुम्ही तो लई मजा करते ! तुमी नाटकमंदी जाएल तो गजब करेल ! अरे, ते तर तुमच्या घेरजमाई हाय !

कचेश्वर : कोण—तो आमचा घरजावई ! आता कमाल झाली ! त्या घरफोज्याला मी घरजावई करीन होय ? आणि आमचंही मुलगा होण्याचं वय काही गेलं नाही अजून ! नाही तर तिसरं लग्न केलं असतं काय ?

मारवाडी : हिनामदारसाहेब, तुमी आता लगीन कशाला करते—बुडल करा ! लगीन तो लई खराब ! तुमच्या घेरजमाई आला मंजे तुमी काशीला ज्या—कशाला आता खटपट करते नकामी !

कचेश्वर : हे बघ, ए मातीमल्ल का मोतीमल्ल, तुझ्या तिशेंडी टाळक्यात जर काही अक्कल असेल तर त्या डाकूच्या नादाला लागू नकोस ! तो भयंकर दरवडेखोर आहे ! त्याच्यावर सरकारी वारंट सुटलेलं आहे. तुझे चाळीस हजार रुपये गेले खड्ड्यात ! आता तू देशाला जा आणि तिकडे शेवगाठ्या, कुलपी मलाई, नाही तर बुढीके बाल विकत बस जा—

मारवाडी : (मोठ्याने हसत) गजब करते तुमी हिनामदारसाहेब ! आता आमी ज्याते काल येईल फिरून ! सच सांगते, तुमी नाटकात ज्या—लई मजा करेल तुमी ! अने तुमच्या समदा घर हमाला बघायच्या होता ! किती खण हाय तुमच्या इमला !

कचेश्वर : चल चालता हो, नाही तर मारीन गचांडी !

मारवाडी : लई मजा करते तुमी, नाटकात ज्या ! घेरजमाईला बी गाली देते अने हमाला बी गाली देते ! लय मजा करते !

[हसत हसत जातो]

कचेश्वर : माझी प्रकृति पुन्हा ताळ्यावर यायला मला आता किती वाटल्या काढा व्यावा लागेल कुणास ठाऊक ! या जाफराबादी टोणग्यानं माझ्या नावावर आणखी काय काय घाण करून ठेवली आहे कोण जाणे ! वाईटातून चांगली गोष्ट एवढीच की, जर का हा हरामखोर माझ्या हातात सापडला तर सरकारनं लावलेलं एक लाख रुपयांचं बक्षिस तरी मला मिळेल ! म्हणजे नवऱ्या मुलाला चतुर्भुज करून सासन्यानं वसूल केलेला हा पहिलाच हुंडा होईल !

[चंडिराम रागारागानं प्रवेश करतो.]

चंडिराम : तुम्हीच ते इनामदार ना ! मग मीच तो जाफराबादचा जहागिरदार !

कचेश्वर : (घाबरून) काय ! तूच जाफराबादचा जहागिरदार ! अरे किशा, नागनाथ—

चंडिराम : विनाकारण बोंबलू नका ! काय हो मेहरबान सासरे, तुमची माझ्या-संबंधानं कल्पना तरी काय आहे ?

कचेश्वर : आणि राजेश्री घरजावई, तुमची तरी माझ्याविषयी काय समजूत आहे ?

चंडिराम : तुम्हाला मी काय दुधखुळा वाटलो की काय ?

कचेश्वर : आणि तुम्ही तरी काय मला गाढव समजता की काय ?

चंडिराम : मी काही बोंडल्यानं दूध प्यालो नाही !

कचेश्वर : आणि आमच्या लहानपणी काही दुधाच्या वाटल्या नव्हत्या असं नाही !

चंडिराम : लग्न होत नाही म्हणून माझा काही जीव चालला नाही !

कचेश्वर : आणि जावई मिळत नाही म्हणून माझाही प्राण काही घाबरा झाला नाही !

चंडिराम : आमच्या जाफराबादला हव्या तितक्या मुली आणि म्हशी मिळतात !

कचेश्वर : आणि तुमच्यासारखे जावई नळबाजारात पैशाला पंचाहत्तर मिळतात !

चंडिराम : खोट्या गोष्टी सांगून मला फसवता ? शोभत नाही हे तुमच्या वयाला आणि इभ्रतीला !

कचेश्वर : आणि माझी पोरगी पळवून नेण्याचं हे पाजी कारस्थान करताना तुला काही शरम वाटली का ?

चंडिराम : कोणी तुमच्या पोरीला पळवून नेत नाही ! ठेवून द्या तिला नीट बरणीत आणि लोणचं करा तिचं ! तुमच्या पोरीला नेण्याइतका मी गाढव

नाही ! तुमच्या गावातल्या लोकांची एवढी गैरसोय करण्याची मला हो काय जरूर !

कचेश्वर : आणि तुमच्यासारख्या खुनी खाटकाच्या हातात पोटाची पोरगी देऊन तिच्या जन्माचा सत्यानाश करण्याची आम्हाला तरी काय जरूर ?

चंडिराम : तरी बरं ! दोन बायका मारून हात चांगला घटलाय म्हणून ! आता तिसरीचा निकाल केव्हा लावणार ?

कचेश्वर : सहा बायकांच्या रक्तानं हात अजून कोपरापर्यंत रंगले नाहीत वाटतं ! आता सातवीचा कडेलोट करणार का गळा दाबून जीव घेणार !

चंडिराम : साफ साफ खोटं आहे ते !

कचेश्वर : ते खोटं नव्हे—बोका—इ—बंगाल !

चंडिराम : (घाबरून) बोका—इ—बंगाल ! कोण बोका—इ बंगाल !

कचेश्वर : जहागिरदारसाहेब, ती आपली खरी किताबत आहे ! का ? आता का तोंड काळंठिकर पडलं ! आपल्या स्वदस्तुरचा कबुलीजबाब आता आणूनच दाखवायला पाहिजे का ? आपण आजपर्यंत किती लग्न केलीत, किती बायकांचा दयाळूपणानं जीव घेतलात, किती पोरीबाळी पळविल्या—या गोष्टीचं आपणच करून ठेवलेलं टिपण आपण इतक्या लवकरच विसरलात ! दरवडेखोर ! गळेकापू !

चंडिराम : अरे थेरड्या ! म्हणजे या सर्व कारस्थानाच्या मुळाशी तू आहेस अशी जी मला शंका आली ती खरी आहे तर ! काल त्या घरात मला फसवून नेऊन माझ्याकडून बळजबरीनं तो खोटा कबुलीजबाब लिहून घेण्याचा तो हलकट कट तुझाच होता एकूण !

कचेश्वर : असला डांबीस कांगावा कोणापुढे करतोस ? स्टेशनवर उतरल्यानंतर इथं न येता तू एका सभ्य माणसाच्या कुटुंबात शिरून त्याच्या तरुण मुलीचा हात बेशरमपणे धरलास हे काय मला माहित नाही ?

चंडिराम : ते सारं तुझंच बनावट कारस्थान ! सभ्य माणसाच्या घराचं तू वर्णन करू नकोस ! तरी बरं कालच रात्री तुझ्या घरात दडून बसलेले ते दोन जिवलग यार पोलिसांनी पकडून नेले आहेत !

कचेश्वर : खोटं आहे ते ! माझ्या पोरींचा आणि त्यांचा काही एक संबंध नाही !

चंडिराम : त्या संबंधीची माहिती साऱ्या गावाला झाली आहे आता ! नशिव समज, तुझी पोरगी आजपर्यंत त्यांच्याबरोबर पळून गेली नाही हे !

कचेश्वर : पोरींना हातोहात पळवून नेण्याची हलकट कला तुझ्याइतकी इतरांना अद्याप साधली नाही ! प्रत्येक वेळा वीस हजार रुपये भरून भानगडी मिटत नसतात ! असला बेशरमपणा करून फिरून माझ्या घरात पाऊल टाकतोस !

चंडिराम : तुझं घर ! त्या मोतीमल मारवाड्याकडे चाळीस हजाराला गहाण पडलं तरी तुमचं घर का !

कचेश्वर : पाजी माणसा ! माझा घरजावई होणार अशी थाप मारून तू हे घर परस्पर त्या मोतीमलकडे चाळीस हजार रुपयाला गहाण टाकलंस काय ?

चंडिराम : असली हलकट कारस्थानं करून माझी इस्टेट घशात पडेल अशी तुझी समजूत आहे काय ! थांब असाच्या असा पोलिसाकडे जातो—

कचेश्वर : जा, खुशाल जा, म्हणजे दोन वर्ष तू चुकवीत असलैलं वारंट तरी ते तड्यावर बजावतील ! पण थांब, तू पोलिसांकडे जाण्याच्या आधी मीच तुला तेथे नेऊन गुदरतो ! एक लाख रुपये आपण होऊन घरात चालत आले असता ते सुखासुखी दवडण्याइतका मी गाढव नाही !

चंडिराम : एक लाख रुपये ! कसले एक लाख रुपये !

कचेश्वर : तुला जिवंत पकडण्यासाठी सरकारनं बक्षीस म्हणून लावलेले-का दचकलास ? कवडी किंमतीच्या माणसासाठी सरकार एक लाख रुपये दवडायला तयार झालं आहे हे ऐकून तुला आश्चर्य वाटलं ! मेहेरबान, हे जाफराबादी कातडं आता फेकून द्या ! तुमच्या पापाचा घडा आता काठोकाठ भरला !

[चंडिरामला धरावयास पुढे जातो.]

चंडिराम : मागं सर, माझ्या अंगाला हात लावू नकोस ! महारोग जडवून घेण्याची मला इच्छा नाही !

कचेश्वर : महारोग कुणाला लागला आहे महारोग ?

चंडिराम : तुम्हाला महाराज ! जो लपविण्यासाठी गेली चाळीस वर्ष सकाळ-संध्याकाळ तुम्ही काढ्यांची मडकी तोंडाला लावून बसला आहात तो ! अशी औषध घेऊन का कुठं रोग लपतात ? पाण्यात टाकलेली घाण कधी तरी काठाला लागणारच !

कचेश्वर : अरे जाफराबाद्या, मला महारोग झाला आहे काय ! तुझ्या डोळ्यांना काय रक्तपिती झाली आहे वाटतं ! थांब आता, पोलिस आले म्हणजे तुझे डोळे साफ होतील.

[नेत्रा येते.]

नेत्रा : बाबा ! (चंडीरामास बघून) अं ! हे कोण ?

चंडिराम : हेच दिसतं आहे आमचं कुटुंब ! आता दोन पावलं मागंच सरावं ! नाही तर बया माझा हात धरून घरात घेऊन जायची !

कचेश्वर : हाच तो जाफराबादचा—(थांबून) पण तुला काय करायचंय ? जा तू.

नेत्रा : म्हणजे तुम्ही माझं यांच्याशी का लग्न ठरवल आहे ? (स्वगत) आता अशीच गंमत करावी. (उघड) खरंच बाबा, तुम्ही किती चांगले आहात !

कचेश्वर : नेत्रा, तू आधी घरात जा !

नेत्रा : बाबा, काल मी उगीच तुम्हाला बोलले ! तुम्ही ठरविलेले हे लग्न मला अगदी पसंत आहे !

चंडिराम : (स्वगत) म्हणजे लग्न ही संस्था हिला मंजूर आहे एवढी तरी मेहर-
बानीच आहे म्हणायची !

कचेश्वर : नेत्रा, हे लग्न मोडलं ! हा माणूस दरोडेखोर आहे ! यानं आतापर्यंत
सहा बायकांचे खून केले आहेत !

नेत्रा : इश ! बाबा आता उगाच थडा करू नका ! बायका मारायच्या म्हणजे
काय माशा मारायच्या आहेत ? मला किनई हे पाहिल्याबरोबर आवडायला
लागले !

चंडिराम : (स्वगत) प्रत्येक नवीन पुरुषाबद्दल हिचं असंच मत होतं की काय ?
बेशरम ! बापासमोर ही भाषा ! हे प्रेक्षणीय स्थळ पाहाण्यासाठी उगाच नाही
या घरात तरुणांची जत्रा भरत !

कचेश्वर : नेत्रा, होतेस की नाही चालती ?

नेत्रा : करीन तर करीन—यांच्याशीच लग्न करीन !

चंडिराम : अहो सौभाग्यकांक्षिणी, लग्न या प्रकारात दोन जिवांचा संबंध येतो
हे ध्यानात आहे ना ! तुमचं होईल लग्न पण आमचा जाईल जीव ! तुमच्याशी
लग्न करून संसाराची सरकारी पतपेढी बनविण्याचा माझा विचार नाही !

कचेश्वर : ए, तुझा जाफराबादी हलकटपणा पुरे कर !

चंडिराम : आणि शिवाय, मी कितीही हौशी असलो तरी बायकोच्या ओठावर
उठलेल्या कोडाचं कोडकौतुक करण्याइतका श्रृंगार मला साधायचा नाही !

कचेश्वर : कोणाच्या ओठावर कोड उठलय ?

चंडिराम : या—तुम्ही आमच्यासाठी नेमस्त केलेल्या वधूच्या ! नाही तर हिनें
आपल्या ओठावर तो चार इंची तांबडा गिलावा कशाला केला आहे ! बाप
महारोगी आणि पोरगी कोडी !

नेत्रा : काय मला कोड आहे ? कोडगा मेला ! तोंड रंगवू का चांगले !

चंडिराम : नाही, आपलं तोंड रंगवता तितकं पुष्कळ आहे की !

कचेश्वर : (नेत्रास) तू नकोस त्याच्या तोंडी लागू !

चंडिराम : आणि मी तरी हिच्या तोंडी कशाला लागतोय ! हिच्या तोंडी लागून
ह तःचे तोंड रंगवून घेण्याची माझी इच्छा नाही !

कचेश्वर : तुझ्यासारख्या माणसाला तोफेच्या तोंडी द्यायला पाहिजे !

चंडिराम : म्हणजे, तुमच्या त्या महांकाळीच्या ? मग मला पोबाराच केला
पाहिजे !

कचेश्वर : कोण महांकाळी !

चंडिराम : तुमचं कुटुंब ! मुलगी मुलुखमैदान आणि आई महांकाळी !

[विद्यागौरी येते.]

विद्या : (रागाने) काय मी महाकाळी ! हा कोण निर्लज्ज धटिंगण इथं माझी निंदा करतोय ?

नेत्रा : हेच ते जाफराबादचं जनावर ! यांच्याच गोठ्यात बाबांनी मला बांधायचं ठरवलं होतं. कालपासून वाट पहाता आज उगवलं !

विद्या : अरे मेल्या, घरात पाऊल टाकल्याबरोबर सासूची निंदा करतोस ? फोडू का थोबाड ! (कचेश्वरास) आणि काय हो, तुम्ही खुशाल माझी निंदा निर्लज्जपणे इथं ऐकत वसला आहात ! काही लाज वाटते आहे का ! का आता सासरे होणार म्हणून त्या आनंदानं डोकं फिरलं आहे तुमचं ?

कचेश्वर : तू बोलू नकोस ! ते लग्न मोडलं ! हा अस्सल डाकू आहे !

विद्या : अग नेत्रा, धाव, घरातून पंचारती घेऊन ये !

नेत्रा : ती कशाला ?

विद्या : अग, तुझ्या बापासा फार वर्षांनी अकल आली म्हणून ओवाळायला नको का त्यांना ! अहो, म्हटलं माझ्या आधी पाया पडा ! घ्या बायकोच्या पायाचं तीर्थ ! आधीच बायकोचं ऐकलं असतं म्हणजे असा फजितवाडा तरी झाला नसता !

[रेखा येते व एकदम कचेश्वराचे पाय धरते.]

रेखा : काकासाहेब, काकासाहेब—

विद्या : अगबाई, ही कोण ?

कचेश्वर : आणि माझे पाय कशाला धरते !

रेखा : काकासाहेब, मी काय सांगू ! त्यांनाच विचार मी कोण ते !

कचेश्वर : म्हणजे, याची ती सातवी बायको आहे ती तूच की काय ?

रेखा : होय महाराज !

चंडिराम : कोण, तू माझी बायको ! (रेखेला नीट पाहून) अरे बापरे ! (स्वगत) ही कालची कारटी फिरून जीव घ्यायला आली काय इथं !

कचेश्वर : का, आता का तुझी बोंबडी वळली ? घे आता ! हा सूर्य आणि हा जयद्रथ !

रेखा : महाराज, मी यांच्या जाळ्यातून निसटून पळाले म्हणूनच आतापर्यंत कशी तरी वाचले ! नाही तर मी माझ्या सहा सवतींच्या भेटीला कधीच गेले असते !

चंडिराम : साफ खोटं ! आता काय सांगावं ! तुम्हाला हे खरं वाटतं !

विद्या : अगदी खरं आहे ते ! पुरुषांची जातच दुष्ट ! ये बाई तू !

[रेखेला कुरवाळून जवळ घेते.]

रेखा : आईसाहेब, तुम्ही आपली मुलगी आणखी यांच्या गळ्यात घालून तिचा सत्यानाश करू नका !

कचेश्वर : छे छे, ती तू काळजीच करू नकोस मी त्याला आता पोलिसांच्या ताब्यात देतो !

रेखा : (कचेश्वराचे फिरून पाय धरते.) नका नका, महाराज, तुमच्या या गरीब मुलीला अनाथ करू नका ! तिला एवढं चुडेदान द्या ! किती झालं तरी ते माझे पति आहेत ! ते दुष्ट असतील, खुनी असतील, दरोडेखोर असतील—

चंडिराम : आता काय करावं ! काय बेशरम पोरटी आहे ही ! काय ग ए ! काही लाजलज्जा आहे का तुला ? तू त्या थेरड्याची पोरगी होतीस आणि आज तू माझी सातवी बायको कुठून झालीस ?

रेखा : नाथ, मी तुमच्या पाया पडते ! अजून तरी ताळयावर या. दयळू परमेश्वर अजून तुम्हाला क्षमा करील ! आता आणखी लग्न करून गरीब पोरीचे गळे का कापता ? जिवाच्या जिवलग—

[चंडिरामाचे जवळ जाऊन त्याचे पाय धरते.]

चंडिराम : चल हो दूर ! अरे वा रे वा जिवाच्या जिवलग ! (स्वगत) आता इथं क्षणभर उभं राहिलं तर आणखी पाचपंचवीस बायका माझ्यावर नवरेपणाचा हक्क सांगायला यायच्या, आणि हा जिवाचा जिवलग इथंच जिवानिशी ठार व्हायचा !—नाही तर ते पोलीस येऊन मला पकडायचे ! (उघड) हृदयेश्वरी, हे घे तुझ्या पतिभक्तीचं बक्षीस.

[लाथ मारून पळून जातो.]

रेखा : हाय रे दैवा ! नाथ, नाथ ! !

[मूर्च्छित पडण्याचं सोंग करते. विद्यागौरी व नेत्रा तिला सावध करतात.]

कचेश्वर : अरे किशा—किशा—पकड, चोर पळाला ! धाव !

विद्या : जिवंत जाळलं पाहिजे साऱ्या नवऱ्यांना !

कचेश्वर : काय म्हणालीस ? (किशा येतो.) अरे, बघतोस काय ? पकड पकड !

(किशा कचेश्वरला पकडतो.) अरे मूर्खा, मला नाही, त्या दरोडेखोराला ?

गंलाच तो ! हात गाढवा ! एक लाख रुपयांचं बक्षीस घालवलंस !

[किशा आ करून बघतो. पडदा पडतो.]

४

[कचेश्वराचे घर. किशा हातात बऱ्याचशा औषधांच्या बाटल्या व डब्या घेऊन प्रवेश करतो.]

किशा : ह्ये मलम हाय का चाटण हाय ह्ये बी कळत न्हाई ! अन् ह्ये पोटाला लावायचं वखद हाय का पोटात व्यायचं वखद हाय ह्ये बी उमगत न्ह ई ! अन् ह्या खोकल्याच्या गोळ्या हायेती का जुलाबाच्या गोळ्या हायेती ह्ये बी समजत न्हाई ! समदी वखदं थोडथोडी घ्येवीत ! म्हनजी जात्याल आपली जिथल्या तिथं !

[एक काचेचा पेला घेतो त्यात थोडथोडी औषधे घालतो व त्यात पाणी घालून मिश्रण तयार करतो. मग त्यांचा दोनतीन वेळा वास घेऊन एक घोट घेतो व ताबडतोब तो थुंकून टाकतो.]

थूः—थूः—थूः—

[कचेश्वर खोकत खोकत येतो.]

कचेश्वर : किशा, काय रे ते ? (किशाच्या हाततला प्याला पाहून) गाढवा, माझी औषधे चोरून पितोस काय ?

किशा : न्हाई, धनीसाहेब, कालपून जिवाला बरं न्हाय म्हून वखद घेत व्हतो !

कचेश्वर : म्हणजे तू स्वतः डॉक्टर बनलास की काय ? गद्ध्या, तुला पानथरी

पोटाला होते का पायाला होते हे कळत नाही ! आणि औषधं कसली घेतो आहेस भलभलती ! हे काय ओतलयस ग्लासात ?

किशा : ही समदी वखदं यामंदी वाइच घातली आयती !

कचेश्वर : काय-ही सारी औषधं ? किशा, मूर्खा, मरायचंय काय तुला ? काय रे हे ? हे मलम, चाटणं, एरंडेल तेल, सार्सापरीला आणि जुलाबाच्या गोळ्या ! आणि गंपलासच्या पट्टीचा तुकडाहि हा तरंगतो आहे ! ओत, ओत, हे बाहेर नेऊन ! जगातले सारे दवाखाने जरी तुला वितळून पाजले तरी तुला अकळ यायची नाही कधी. आली ही उबळ ! [एका खुर्चीवर खोकत बसतो, किशा ग्लास घेऊन जातो व औषध ओतून परत येतो.] दोन दिवस झाले, आता आमचं काही चिन्ह ठीक दिसत नाही ! लवकरच संपणार आमचा अवतार असं दिसतंय ! किशा अरे तो नागनाथ अजून का आला नाही ? कुठं वैद्य आणायला गेला आहे कोणास ठाऊक ? नाही तर कुठला तरी एखादा दातपडका वैद्य घेऊन हा परत यायचा ! दातपडका वैद्य देखील एक वेळ पुरवला, पण डॉक्टर आता औषधाला सुद्धा नको !

[नागनाथ पुढे व मागून मद्रासी वैद्याचं सोंग घेतलेला अरविंद व पठाणाचे सोंग घेतलेला निरंजन हे प्रवेश करतात.]

नागनाथ : काकासाहेब, हेच ते त्रिचनापल्लीचे सुप्रसिद्ध वैद्य ददुगजकेसरी !

कचेश्वर : कोण, ददुगजकेसरी ? नाव ऐकल्यासारखं वाटतं !

नागनाथ : म्हणजे प्रत्येक वर्तमानपत्रात यांचं नाव छापून येत असतं ! कोठलंही वर्तमानपत्र उघडून वाचा की ! यांना दक्षिण हिंदुस्थानात घन्वंतरीमीडू असे म्हणतात. यांनी तामीळ व तेलगू भाषेत वैद्यकशास्त्रावर हजारो ग्रंथ लिहिले आहेत ! तामीळ भाषेत तर एक म्हण देखील झाली आहे की, ' यरकुल्ली येण कुंद्री ददुगजकेसरी मारकुंडा ! ' म्हणजे, मरायचं असलं तरी ददुगजकेसरीच्या हातनं मरावं ! काय वैद्यमिंडा, इंडरि वन्नमाडू ?

अरविंद : भाळी हळळी !

नागनाथ : दुर्दैवानं यांना मराठीचं एक अक्षरहि येत नाही !

कचेश्वर : या वैद्यराज, बसा. काय नाव म्हटलंत ददुगजकेसरी ? नाव फार लांब आहे ! आम्ही आपलं तुम्हाला ददुअय्या म्हणत जाऊ म्हणजे झालं !

नागनाथ : (अरविंदास) वैद्यमिंडा, इंदि बंदुमाडु मेनगुंडि काकासाहेब इनामदार. भाळमुंडि न्हावगंडु !

कचेश्वर : भाळमुंडि न्हावगंडु ! अरे, काय रे, मला न्हावगंड म्हणतोस की काय ?

नागनाथ : काकासाहेब, यांच्या भाषेत विद्वान माणसाला न्हावगंडु म्हणतात !

क.चेश्वर : काय विद्वान माणसाला न्हावगंडु म्हणतात ! मग न्हाव्याला काय यांच्या भ.षेत पंडितगंडु म्हणतात ?

अरविंद : भाळमुंडि न्हावमुंडु ? दर्शनमाद्रि आनंद चिंडा ! भाळमुंडि आनंद चिंडा ?

नागनाथ : (कचेश्वरास) वैद्यराज म्हणताहेत की तुमच्यासारख्या विद्वान लक्ष्मी-पुत्राच्या दर्शनानं आम्हाला अत्यंत आनंद झाला आहे !

अरविंद : भाळ हळ्ळी, भाळ हळ्ळी !

कचेश्वर : छे: छे:, उलट वैद्यश्रेष्ठ, आपल्यासारखे दक्षिण हिंदुस्थानचे धन्वंतरी आमच्या घरी आल्यानं आमचंच घर पवित्र झालं आहे !

नागनाथ : (अरविंदास) काकासाहेब वन्ना, दक्षिण हिंदुस्थानकुद्रि धन्वंतरीमिंडा इद्र आगमनमाद्रि चिल्लकुद्रु भाळ पवित्र चिंडा !

अरविंद : नाळकुंडा धन्वंतरीमिंडा, इंदुइल्लू वैद्यलिंडु अय्या !

नागनाथ : आणि दरवाजावरच्या पहाऱ्यासाठी हा एक पठाण आणलेला आहे ! कालच हा अफगाणिस्थानातून इथं आलेला आहे !

कचेश्वर : फारच छान ! पहाऱ्याच्या कामाला पठाणच पाहिजे ! ही हिंदु लोकांची का : नाहीत आपल्या ! असला माणूस जर परवा दरवाजावर असता तर तो जाफरबाद्या, काय विशाद हातातून निसटला असता !

नागनाथ : (निरंजनास) गफूर, बाबूलकंदाहार, जाकोबाबाद औरंगाबाद.

निरंजन : मालिक ! दिवाण-इ - खास - दिवाण - इ आम - कुतुबमिनार - इस्तंबूल !

[सलाम करून जातो.]

कचेश्वर : नागनाथ, माझी प्रकृति कालपासून इतकी ढासळली आहे की मला नाही वाटत आता मी फार दिवस जगू शकेन. वैद्यराजांना म्हणावं माझी प्रकृति उत्तम तपासा आणि, अशी एकच काही तरी दिव्य संजीवनी द्या की, फिरून जन्मात रोग होता कामा नये मला ! कंटाळा आला मला या जीवनाचा आणि रोगाचा !

नागनाथ : वैद्यमिंडा, काकासाहेब वन्ना भाळ इष्टि नाळ जिंटा ? किंदु प्रकृति चिल्लमिंद्या संजीवनी औदु चिल्ला !

अरविंद : चिंद गद्धा वन्या भाळ इष्टि नाळ जिंटा ! नाळमाडु काकासाहेब. गळ्ळी अमरकिंदच्या लिंपु वैद्यचिंदु बहाळहंश्या !

नागनाथ : वैद्यराज म्हणताहेत, तुम्हाला अमर नाही केलं तर वैद्यकी सोडून देईन !

अरविंद : या, वैद्यचिंदु बहाळहंश्या !

कचेश्वर : काय, मला अमर करून टाकीन म्हणतो ? टाक टाक म्हणावं !

म्हणजे या जन्ममरणाच्या फेऱ्यातून तरी एकदाची सुटका होईल !

अरविंद : यंदु अप्पा, इन्न सहस्र रुपया भाडचिऴा !

नागनाथ : पण म्हणतात की औषधाची फी वीस हजार रुपये पडेल !

कचेश्वर : : काय वीस हजार रुपये ! अरे, मी आज चाळीस वर्षे काढा घेतो आहे, त्याची किंमत आजपर्यंत दोनचारशे रुपयांपेक्षा जास्ती झाली नसेल ! वीस हजार रुपयांत गावातले सारे दवाखाने डॉक्टरसकट खरेदी करता येतील ! वीस हजार रुपये देऊन अमर होण्यापेक्षा दोन आण्याची अफू घेऊन मी सगळीच कर्मकटकट कायमची मिटवलेली काय वार्ईट ?

नागनाथ : वैद्यमिंडा, इन्न सहस्र रुपिया भाजमुंडि चिंडा ! इंपु नाडु चिंघा !

अरविंद : इंपु नाडु चिंघा ! बहाळहंघ्या ! इन्न सहस्रमाडु हडुनाळ भाळ चिन्या ! नाळकिंदु, त्रिचनापल्ली हट्टपच्या !

नागनाथ : वीस हजार रुपयातील एक पै कमी होणार नाही, नाही तर त्रिचनापल्लीला चालता होईन, म्हणताहेत ! काकासाहेब, मला वाटते वीस हजार काही फार नाहीत. नाही तरी त्या जाफराबादच्या जहागीरदाराला वीस हजार रुपये हुंडा घ्यावयाला तयार झाला होताच की नाही ? तेच पैसे यांना दिले असं समजा ! असले धन्वंतरी फिरून कसचे इकडे येतात ? तुम्ही आता हो तर म्हणा ! गुण आल्यावर पुढचं पुढं पाहू ! नाही तरी आता थोडेच पैसे घ्यावयाचे आहेत यांना !

कचेश्वर : बरं, तू म्हणतोस तर तसं का होईना ! परवा तो दरबडेखोर जर हाती लागला असता तर एक लाख रुपये बक्षीस मिळून त्यातले वीस हजार रुपये नसते देता आले का या वैद्याला ? ठीक आहे—चला तपासा म्हणावं त्यांना !

नागनाथ : वैद्यमिंडा, काकासाहेबगळ्ळी प्रकृति चिऴमिंदी !

अरविंद : भाळ हळ्ळी ! किंदु, इन्न सहस्र रुपया भाडचिल्ल्या !

नागनाथ : या, या, इन्नसहस्र भाडचिल्लू ! नाडचेट्टि इंपु !

अरविंद : भाळकुंडी ओक्कु, अय्या ! (काकासाहेबास) नहावगंडु अय्या, इष्टि प्रकृति चिऴमिंदु ! नाड इंताडू.

[काकासाहेबांची नाडी पहातो.]

कचेश्वर : अरे, काय चमत्कार आहे पहा ! यानी अंगाला हात लावताच मला एकदम बरं वाटू लागलं !

नागनाथ : अहो, अजून थांबा ! अश्विनीकुमाराचे बाप आहेत हे ! मग मी काय उगीच सांगत होतो काय ?

अरविंद : अय्यायो, नाळकुट्टि नाडमिंदु !

नागनाथ : इंडरि मिंडा ? नाळकुद्रि नाडमिंडु ? कमाल आहे ! काकासाहेब,
वैद्यराज म्हणतात की तुमच्या शरिरात मुळी नाडीच नाही !

कचेश्वर : म्हणजे नाडीशिवाय जगलो आहे की काय मी !

अरविंद : हद्दू इंताडू (काळीज पहातो मारत्या, भाळमंडि चमत्कार ! इद्दू
इल्ला ओंदु ओंदु चिंपा !

नागनाथ : इंडरि अप्पा ? ओंदु ओंदु चिंपा ? अहो काकासाहेब, वैद्यराज
म्हणतात तुमच्या काळजाला एवढी एवढी भोकं पडली आहेत !

कचेश्वर : काय माझ्या काळजाला एवढी मोठी खिंडारं पडली आहेत ! हरे राम !
अरे, म्हणजे मग मी जगलो तरी कसा ! नाडीचा पत्ता नाही आणि काळजाला
तळहाताएवढी भगदाडं !

अरविंद : प्राक्तनमाद्रि जिंटा अप्पा, प्राक्तनमाद्रि जिंटा ! नाळकुंदी अद्दु माडु,
मारकुंडा भाळमुडदा !

नागनाथ : काय, भाळमुडदा ! अरे बापरे ! वैद्यराज म्हणताहेत केवळ प्राक्तना-
मुळे तुम्ही जगलात. आज जर हे इथं आले नसते तर उद्या संध्याकाळपर्यंत
तुमचा सपशेल निकाल लागला असता !

कचेश्वर : काय उद्या ! अरे देवा ! तरी मी सगळ्यांना जीव तोडून सांगतो आहे
की, बाबांनो, माझी प्रकृति भयंकर विघडली आहे; मला चिन्ह काही धड दिसत
नाही; पण मानतो आहे कोण खरं ! आता माझा भाळमुडदा पडला असता
म्हणजे मग बसले असते सारे बोंबलत ! अहो दद्रुअय्या, आणखी दहावीस
रुपये व्या जास्त, पण मला आताचे आता सपशेल दुरुस्त करून टाका !

अरविंद : नाडचेट्टि इंपु अय्या ! संजीवनी ओंदु अमर किंद्या ! (खिशातून एक
बाटली काढतो.) अय्या, इंपु नाडु पिंदी ! इंपु नाडु पिंदी !

नागनाथ : वैद्यराज म्हणताहेत, या बाटलीतलं थोडसं ध्या !

कचेश्वर : थोडसं ? आण इकडे.

[तोंडाला बाटली लावून सगळे औषध गटागट पितो.]

अरविंद : इंपु नाडु अय्या ! संजीवनी इंदु !

नागनाथ : अहो, थोडं प्या ! थोडं प्या ! संजीवनी आहे ती !

कचेश्वर : संजीवनीच जर प्यायची तर ती थोडथोडकी का प्या ? आणखी दीडशेर
संजीवनी देखील पचवीन मी ! (किंचित थांबून) अरेच्या, मला एकदम निराळं
वाटू लागलं की ! नाडी (तपासून) नाडी तर सत्तर मैलाच्या वेगानं धावायला
लागली. आणि (छातीवर हात ठेवून) अं ! छाती तर पिठाच्या गिरणीप्रमाणे
चालू लागली फटाफट ! बुजली वाटतं सारी भगदाडं !

नागनाथ : अहो, तुमच्या तोंडावरच्या सुरकुत्या देखील साफ विरल्या. केस तर एकूण
एक काळा झाला आणि चारदोन दात देखील तोंडात फुटले असतील बघा !

अरविंद : अमृतपिंडि अय्या ! अमरकिंद्रथ नाळघंटा !

नागनाथ : काकासाहेब, वैद्यराज म्हणतात तुम्ही अमर झालात !

कचेश्वर : काय मी अमर आलो ! रोगबीग पार साफ झाले ! उद्या मरणार नाही-परवा मरणार नाही-कधी मरणार नाही ! अहाहा, वैद्यराज, शाबास- (त्याला मिठी मारून) न्हावगंडु अय्या-नाळघंटा अमरकिंद्रथा बाळहंथ्या ! नागनाथ-पुढल्या महिन्यापासून तुला दीड रुपया पगार वाढवला ! अहाहा, मी अमर झालो-अग ए, नेत्रा, नीरा, चित्रा-किशा-अरे, ही सारी मंडळी गेली कुठं ! इकडे मी अमर झालो आणि ही मंडळी कुठं मरायला गेली—

[आत जातो.]

नागनाथ : काय रे ए, घातलं तरी काय होतंस त्या बाटलीत ?

अरविंद : गोमूत्र !

नागनाथ : काय गोमूत्र ?

[हसतो. विद्यागौरीला हातांनी फरफटत ओढीत कचेश्वर येतो. मागून नेत्रा येते.]

कचेश्वर : अग, मी अमर झालो-आता जीव गेला तरी मरणं शक्य नाही ! हे पहा-हे-पहा-हे त्रिचनापल्लीचे दद्रुगजकेसरी-अत्यंत न्हावगंडु धन्वंतरी आहेत. अहो अय्या, बघा त्या बाटलीत काही थोडंस औषध उरलं आहे का ? आमच्या हिला देखील अमर करून टाका. आणखी पाचदहा रुपये जास्त द्या ! इतकं मधुर औषध मी जन्मात प्यालो नव्हतो ! काय ? संपलं औषध ! अहो, बाटली तरी विसळून आणा. नाही तर ते बूच तरी हिला चाटायला द्या !

विद्या : अहो, किती जोरानं हात ओढलात ! तुम्ही व्हा अमर ! माझा कशाला जीव घेता ?

कचेश्वर : पण आधी सांग, मी दिसतो कसा ! अगदी तरणाबांड दिसतो की नाही पंचवीस वर्षांचा ! तोंडावर सुरकुती नाही की डोक्यावर पांढरा केस नाही !

विद्या : पंचवीस का चांगले सतरा वर्षांचे दिसताय ना ! सुरकुत्या जाऊन मुरमांच्या फुटकुळ्या देखील दिसायला लागल्या की तोंडावर ! काय, टाळकं फिरलं काय तुमचं आज ! का म्हातारचळ लागलाय ! गिलावा पडलेल्या भिंताडासारखं थोबाड-आणि म्हणे, मी दिसतो कसा ? तो जाफराबादचा टोणगा गेला आणि हा मद्रासचा तेल्या मारुती आला ! (अरविंदास) काय रे ए, होतोस की नाही चालता इथून, का करू टाळक्याचा कडबू !

अरविंद : इष्टि इंडि अम्मा ! नोडदुल्ला बाळहंथ्या !

विद्या : चल निघ मेल्या ! घरातून मुसळ घेऊन येते आणि तुझा चांगला बाळहंथ्या करते !

कचेश्वर : ए, काय गाढव आहेस तू-एवढा मोठा धन्वंतरी हा न्हावगंडु अय्या-
याचा तू अपमान करतेस ! दहा जन्म घेतले तरी याचं ऋण फिटायचं नाही !
विद्या : कशाला दहा जन्माच्या खटपटीत पडता आहात ! ही पोरगीच त्याच्या
पदरात टाका म्हणजे मुक्त व्हाल !

कचेश्वर : काय लाख बोललीस ! आतापर्यंत माझ्या डोक्यात ही कल्पनाच कशी
आली नाही कोणास ठाऊक ! नागनाथ, अरे या धन्वंतरीला वीस हजार रुपये
देण्यापेक्षा हे कन्यारत्न दिलेलं काय वाईट ? असला अश्विनिकुमार जावई
मिळाला तर औषधासाठी पैसा खर्च करायला नको ! मग सकाळ संध्याकाळ
आपण संजीवनीचाच रतीब लावू की !

नेत्रा : बाबा, मला म्हणजे काय तुम्ही माधुकरीची भाकरी समजता की काय ?
खबरदार माझ्या भानगडीत फिरून पडाल तर !

कचेश्वर : एक शब्द बोलू नकोस ! वैद्यराज, वीस हजार रुपये इल्ला, आमची
ही मुलगी तुम्हाला माडगुल्ला ! कबूल असेल तर आताचे आता लग्न लावून टाकू !

नागनाथ : वैद्यमिंडा, इत्र सहस्र रुपिया मिंदु काकासाहेबगळ्ठी होडमुंडि
माडचिल्ला !

अरविंद : होडमुंडि माडचिल्ला ! (नेत्राकडे बोट दाखवू) इंगा, इंगा (उडी
मारून) व्यंकटरमणा गोविंदा ! होडमुंडि चिंडगुंडि ! अण्णा, होडमुंडि
चिंडगुंडा !

नागनाथ : कबूल आहे त्यांना !

विद्या : कबूल नसायला काय झालं ? कावळ्याच्या नरड्यात वासुंदी ओतली तर
ओकारी येईल काय त्याला ? पहातेच मी ! हा मद्रासी रामोशी लग्नाला कसा
उभा राहतो आहे ते ! मोहोरीचे पलिस्तरच मारते त्याच्या टाळक्यावर !

कचेश्वर : तू कोण मला विचारणार ! आज मला इतका आनंद झाला आहे
की काय वाटले ते करीन मी ! नेत्राचं लग्न लावीनच लावीन ! पण मी देखील
आणखी एखादं लग्न करीन ! नागनाथ, चल जा-हे लग्न आजचे आज
झालं पाहिजे ! बघ, बाहेरून एखादा भटजी चालला असेल तर त्याला हाक
मार ! शुभस्य शीघ्रम् !

विद्या : भटजी काय न्हाव्यासारखा रस्त्यातून हिंडतो वाटतं ! अगदी पुरतं फिरलं
डोकं यांचं ! थांबा, मी मागीलदारच्या आडावरच जाऊन बसते ! मंगलाष्टकाचा
सूर तर निघू द्या म्हणजे आडातच उडी मारते मी !

[जात.]

कचेश्वर : जा, तू गेलीस तरी काही फिकीर नाही ! कमरेला सुपारी खोचून मी
देवक बसवीन ! नागनाथ, बघतोस काय ? जा ! (नागनाथ जातो.) आता

या कपाटातली सगळी औषधं, अरिष्टं, गोळ्या अन् मलमं अन् झाडून साऱ्या बाटल्या रस्त्यावर फेकून देतो !

[जातो.]

नेत्रा बाबा, बाबा—

अरविंद : इष्टि इंडि अम्मा, होडमुंडी चिंडगुंडा !

नेत्रा : चल, नीघ-लोचट मेला ! फाजीलपणा करशील तर मारीन गालफडात !

अरविंद : आवडत्या माणसाच्या हातून थोबाड रंगवून घेण्याला देखील भाग्य लागतं नेत्रा !

नेत्रा : कोण अरविंद ? काय लबाड आहेस रे ! इतका चेहरा बदललास आणि ही भाषा कुठं शिकलास ?

अरविंद : तुझ्या प्रेमानं शिकवली मला ? मी काय बोललो त्यातले मला एक अक्षर कळले असेल तर शपथ ! अशी गालफडं दुखताहेत मघापासून ! आणखी दोन दिवस ही भाषा मी बोलत राहिलो तर माझी वत्तिशी अगदी साफ होईल !

नेत्रा : अगबाई, तो मेला पंडित आला वाटतं ? नीराची अगदी पाठ पुरवलीन त्यानं ?

[जातात. नीरा पुढे व मागून भुलेश्वर हातात वर्तमानपत्र घेऊन प्रवेश करतो.]

नीरा : आता जीव का घेता माझा ? मागं नेत्रानं ज्ञानकोश तुमच्या डोक्यावर मारला तसा हा आता अमरकोश मारून तुम्हाला अमरलोकाला रवाना करू काय ?

भुलेश्वर : आता नाही मी तुम्हांला ते श्लोक पाठ म्हणायला लावीत ! थोडंसं सामान्य ज्ञान देतो. एका तर खरं ! (वाचतो) “माणसाला माकड :- कांजीवरं तालुक्यात पंचीवडनापुरं येथे एका कोष्ट्याची बायको बाळंत होऊन तिला माकडाचे पिलू झाले ! त्याच्या नाकावर एक लहानसे शिंग असून त्याचे शेषूट एकपूर्णाक दोन सप्तमांश इंच लांब होते ! माकडापासून माणसाची उत्पत्ती झाली आहे या शोधाला या गोष्टीने आता जबरदस्त धक्का बसला आहे ! ” आता दुसरी बातमी : “ शेळीला शिंगरू झालं ! तीन डोकी ब चार पाय ! ”

नीरा : पुरे करा तुमच हे सामान्य ज्ञान ! काय, वाचता काय हे !

भुलेश्वर : वर्तमानपत्रात छापून आलेल्या बातम्या आहेत या ? खऱ्या आहेत अगदी ! हे बघ—

[वर्तमानपत्र दाखवतो.]

नीरा : आग लावा असल्या वर्तमानपत्रांना ! शेळीला शिंगरू आणि सिंहाला पारडू झाल्याच्या त्या बातम्या छापण्यापेक्षा त्या पत्राच्या संपादकाच्या डोक्यावर

शिग फुटल्याची किंवा बातमीदारांना शेपटे उगवल्याची बातमी का छापून येत नाही ! चला, मला आता काही वाचून दाखवू नका !

भुलेश्वर : आता अगदी एकच मिनीट ! ते कालचं व्याकरण तसंच शिकवायचं राहिलं ना ? तेवढं संपवितो ! हे पहा, प्रथम मी एक साधं वाक्य घेतो ! “ हे सुंदरी, माझं तुझ्यावर अत्यंत प्रेम आहे ” या वाक्यात ‘ सुंदरी ’ हे संबोधन, ‘ माझं ’ ही षष्ठी विभक्ती बरं का ! आणि ‘ प्रेम ’ हे भाववाचक नाम !

नीरा : आणि तुम्ही कोण ?— ‘ क्रियाविशेषण ’ ?

भुलेश्वर : नाही, ‘ तुम्ही ’ हे सर्वनाम ! आता दुसरे वाक्य. “ आपण दोघे या घरातून पळून जाऊ.”

नीरा : चला, चावट कुठले !

भुलेश्वर : अग, पण हे मी म्हणत नाही तुला ! हे व्याकरणातलं वाक्य आहे ! गैरसमज करून घेऊ नकोस ! आता या वाक्यात ‘ पळून ’ हा शब्द महत्वाचा आहे ! कसे जाऊ तर पळून जाऊ. कोण जाऊ तर आपण दोघे ! कुठून जाऊ तर घरातून. कळलं ! आता तिसरं वाक्य ! “ मी तिचा हात धरला.”

(तिचा हात धरतो.)

नीरा : हे काय, सोडता की नाही माझा हात !

भुलेश्वर : थांब, मी तुला एवढा प्रयोग शिकवतो !

नीरा : असले चावटपणाचे प्रयोग शिकवू नका मला !

भुलेश्वर : चावटपणा कसला ! व्याकरणांतला प्रयोग आहे चांगला हा ! तर सांगायची गोष्ट अशी की ‘ मी तिचा हात धरला ’ हा कर्तरी प्रयोग आहे !

[हातात सोटा उगारलेला असा पठाणाच्या वेषातील निरंजन एकदम प्रवेश करतो.]

निरंजन : आणि हा घे कर्मणि प्रयोग ! ‘ पठाणाने पंडिताला पिटले ’ हरामखोर, नूरजहान अनारकली, सुमताजमहाल— निकल जाव ! गोसकुर्माकबाबकलिजा-पायाभेजा !— हड्डी फोडुंगा !—खिमा कहुंगा !

भुलेश्वर : अरे बापरे—

[पळून जातो.]

नीरा : कोण निरंजन ! अगबाई पठाण !

[डोळे मिटून निरंजनाच्या कंबरेला मिठी मारते.]

निरंजन : पठाणाला घाबरलीस ! आणि फिरून त्यालाच मिठी मारलीस ! हात वेडे !

नीरा : पठाणाचा पोषाख केलात म्हणून पठाणासारखे माथेफिरू बनलात होय ? त्या बिचाऱ्याच्या पोटात सुरा गेला असता मग ?

निरंजन : मग काय तर—मघापासून मी त्याचा फाजिलपणा पहात होतो ! शेवटी

त्यानं अगदी लाजच सोडली ! तेव्हा मग माझं डोकं फिरलं. आजपर्यंत पंक्ति-पठाण असलेला हा निरंजन आज तुझ्या प्रेमाचा पठाण झाला आहे ! तुझ्या-साठी भी केवढा स्वार्थत्याग केला आहे याची तुला कल्पना आहे ? (डोक्या-वरचा पठाणी फेटा काढून) हे बघ !

नीरा : म्हणजे शेंडी कापून टाकलीत की काय तुम्ही !

निरंजन : मग काय तर ! प्रेमासाठी शेंडीची आहुति देणारा मी पहिलाच प्रेमवीर ठरेन !

नीरा : आणि टाकून दिलीत का ती शेंडी ? मला गंगावन झालं असतं ना चांगलं !

निरंजन : अरेच्या, मला हे नव्हतं माहीत ! मी शेंडीची दाढी बनवली ! ही काय ! नीरा, प्यारी, चल—

[नीरेचा हात धरून जातो. मागून किशा प्रवेश करतो.]

किशा : (तोंडावर हात ठेवून) अग बया-बया-बया-! आता या बामनाच्या पोरीनं अगदी लाज सोडली ! पठाणाच्या हातामंदी हात देऊन खुशाल फिरतीया ! बदामपिस्ते खाऊनशान् ह्ये पठाण लोक इशकाच्या कामामंदी लई हुशार व्हत्यात ! पाच मिनिटाच्या आत त्या पठाणानं त्या पोरीला फितविली ! आणि मी ! चार महिनं झालं ! ती मोलकरणीची पोर दाद बी देत नाही !

[जातो]

[२]

पायापर्यंत बायकांचा बुरखा घेतलेला चंडिराम व त्याला हातात धरून नागनाथ येतो.

नागनाथ : लाजू नको-ये अशी-जपून-पुढं खड्डा आहे ! पाय मुरगळेल ! ये-नको लाजू-आता काढ बुरखा—

चंडिराम : (बुरख्यांतून बायकोच्या आवाजाने) पण कोणी बघत नाही ना इथं ? मला लाज वाटते.

नागनाथ : नको लाजू आता ! तुझं सौंदर्य बघायला कोणी नाही इथं !

चंडिराम : डोक्यावर बुरखा काढून) अरे बापरे, आज अगदी मरता मरता वाचलो !

नागनाथ : या बुरख्यामुळं वाचलात ! नाही तर पोलिसांनी कधीच पकडून तुम्हाला आत पर्यंत फाशी देखील देऊन टाकलं असतं ! काय शिताफीनं आणलं तुम्हाला त्या गर्दीतून काढून !

चंडिराम : तुमचें उपकार कसे मानावेत हेच कळत नाही ! तुम्ही नसता तर

त्या थेरड्याच्या कारस्थानात मी पुरता सापडलो असतो. काही करा आणि मला जाफराबादला कसे तरी सुरक्षित पोहोचवा—

नागनाथ : त्याची तुम्ही काळजी करू नका ! तुम्हांला पकडण्यासाठी गांवातून हजारो पोलिस वॉरंटं घेऊन सैरावैरा पळत आहेत. तेव्हा दमादमाने घेतलं पाहिजे ! अरे बापरे, हा आला वाटतं पोलिस ! बुरखा घ्या ! बुरखा घ्या ! (चंडिराम बुरखा घेतो. थोड्या वेळाने नागनाथच पोलीशी आवाज काढून बोलू लागतो.) ' कोण आहे ते ? '—कोणी नाही जमादारसाहेब, बायको आहे माझी !—' मग सगळ्या अंगावर बुरखा का घेतला आहे ? '—नाही साहेब, नुकतंच लग्न झालं म्हणून, लाजते आहे ती !—' खोटं बोलतोस तूं—बोका—इ—बंगाल नांवाचा दरवडेखोर जो पळून गेला आहे तोच दिसतो आहे हा !—अरे हरामखोरा, बायकांचं सोंग घेऊन पळतोस काय ! ' (चंडिरामाला मारतो) अहो—बायको आहे माझी ही एकुलती एक ! मारू नका तिला !

चंडिराम : मेलो मेलो—मेले—मेले !

नागनाथ : ' खास पुरुषच आहे ! '—नाही हो, बायको आहे माझी—' मग मेलो मेलो कसं म्हणते ! '—माझ्या बायकोला व्याकरण येत नाही साहेब ! ' अच्छा—तूं इतकी खात्री देतोस म्हणून मी हिला जाऊ देतो.'—पण साहेब त्या बोका—इ—बंगालला काय शिक्षा होईल ?—' तुला काय करायचंय ! '—नाही, आपलं सहज विचारलं—' त्याला फाशीची शिक्षा होईलच ! पण फाशी देण्यापूर्वी त्याला उकळत्या तेलात टाकतील, नंतर शिशाच्या रसाची फोडणी त्याच्या डोक्यावर ओततील; आणि मग फाशी देऊन, त्याला विळीने चिहून त्याचे तुकडे तुकडे करतील ! काय रे, तुझी बायको अशी का थरथर कापते ! ' नाही साहेब, तिला असले शिक्षेचे प्रकार ऐकण्याची संवय नाही—फार नाजुक आहे माझी बायको—' बरं पण, तो दरवडेखोर भेटला तर आम्हाला कळव '—बरं साहेब—हं, गेले, काढा आता बुरखा !

चंडिराम : गेला तो यमाचा दूत ! नाही तर यायचा फिरून ! (बुरखा काढतो.) अहो, पण मी खरंच नाही बोका—इ—बंगाल ! का हे लोक माझ्या मागं लागले आहेत !

नागनाथ : अहो, ही कायद्याची कामं आहेत ! एकदा तुमच्यावर वहिम आला म्हणजे मग कोणी तुमच्या म्हणण्यावर विश्वास ठेवणार नाही ! आधी तुम्हाला फाशी देतील आणि मग तुमचा पुरावा बघतील ! (पावलं वाजतात.) हा दुसरा पोलीस आला वाटतं ! बुरखा घ्या झटपट ! (चंडिराम बुरखा घेतो.) जरा वाजूला उभे रहा.

[भुलेश्वर धापा टाकीत येतो.]

भुलेश्वर : अरे बापरे—पळता पळता अगदी भुई थोडी झाली—नाही तर त्या पठाणानं आज माझा अगदी प्राणच घेतला असता !

नागनाथ : कोण ? पंडितजी ! काय हो—अशा धापा का टाकता ? झालं काय ?

भुलेश्वर : अहो, तो क.कासाहेबांनी नवीन ठेवलेला पठाण सुरा घेऊन माझ्या अंगावर धावला ! म्हणाला फिरून या घरात पाऊल टाकलंस तर तुकडे तुकडे करून टाकीन. जीव घेऊन पळालो म्हणून मरता मरता वाचलो !

नागनाथ : (थोडा विचार करून) पंडितजी, फिरून तुम्हाला त्या घरात पाऊल टाकण्याचं कारणही पडणार नाही कदाचित ! (स्वगत) छान युक्ती सुचली !

भुलेश्वर : म्हणजे म्हणता काय ?

नागनाथ : तुम्हाला माझा निरोप नाही पोहोचला ?

भुलेश्वर : नाही बुवा !

नागनाथ . या किशानं काही तरी घोटाळा केला. मीच तुम्हाला इथं यावयाला सांगितलं होतं ! तुम्हाला नीरा पाहिजे ना ? तुम्ही यायच्या आधीच मी तिला इथं आणून ठेविली आहे. ती बघा !

भुलेश्वर : काय, नीरा आहे ती ! काय म्हणता ? नीरा—ए नीरा—

नागनाथ : गप्प, अगदी ओरडू नका ! ही गोष्ट इकडची इकडे कळता कामा नये ! कुणाला कळू नये म्हणून तर मी तिला इथं बुरख्यात आणली ! पंडितजी तुम्हाला सांगायला मला आनंद वाटतो की, ती तुमच्याशी लग्न करायला कबूल आहे !

भुलेश्वर : काय म्हणता ? इतक्यात सगळं ठरलं ! नागनाथ, तू प्रत्यक्ष परमेश्वर आहेस !

नागनाथ : तुमच्या दोघांच्या गुप्त लग्नाची मी एका घरी व्यवस्था केलेली आहे. तिथं चला. लग्न लागलं म्हणजे मग तिला घेऊन सरळ काकासाहेबांकडे जा आणि त्यांचे पाय धरा.

भुलेश्वर : अहो, पण तो पठाण आहे ना तिथं !

नागनाथ : त्याचा लावतो मी निकाल ! तुम्ही बेधडक जा तिथं !

भुलेश्वर : अहो, पण ते काकासाहेब-माईसाहेब काय म्हणतील ! आमचा दोघांचा जीव घेतील ना ते !

नागनाथ : एकदा लग्न लागलं म्हणजे कोणी कुणाचा जीव घेत नाही. डोळ्यात पाणां आणा पुष्कळसं, क्षमा मागा दोघांची हुंदके देऊन ! म्हणजे घेतील ते ताळ्यावर !

भुलेश्वर : नागनाथ, तुला डोक्यावर घेऊन नाचू का काय करू असं झालंय !

नागनाथ : जरा उभे रहा इथं. मी तिला बोलावतो. (चंडिरामाजवळ जाऊन हलकेच) हे बघा, आमच्या गावचे एक पंडित भुलेश्वर म्हणून अत्यंत सज्जन

गृहस्थ आहेत. ते तुम्हाला जाफराबादला अगदी सुरक्षित नेऊन पोहोचवतील. अगदी काही काळजी करू नका. माझ्यावर पूर्ण विश्वास ठेवा. मात्र सोंग असं आणायचं ! की जसं काही तुमचं त्यांच्याशी लग्न ठरलं आहे. म्हणजे तुम्ही त्यांची बायको होणार आहात. तुमचं नाव नीरा ! काय समजलात ?

चंडिराम : माझं नाव नीरा !

नागनाथ : बायकोचं सोंग अगदी फक्कड केलं पाहिजे !

चंडिराम : त्याची तुम्ही काळजी करू नका ! लोकांचीच काय, पण खुद्द तुमच्या मित्राची देखील मी अगदी बायको आहे अशीच समजूत होईल !

नागनाथ : लोकांच्या समजूतीसाठी ते तुमच्याशी कमी जास्त शृंगार करतील !

चंडिराम : म्हणजे खोटाच ना—मग हरकत नाही !

नागनाथ : एखादे वेळी खोटं लग्न देखील लावावं लागेल तुम्हाला त्यांच्याशी ! मात्र प्राण गेला तरी आपलं खरं नाव सांगायचं नाही आणि तोंडावरचा बुरखा काढायचा नाही.

चंडिराम : पण मला जाफराबादला पोहोचवतील ना ते खास ?

नागनाथ : त्याची नका काळजी करू. चला, इकडे या. पंडितजी, ही घ्या तुमची नीरा—

चंडिराम : इश !

भुलेश्वर : अहाहा, नीरा-नीरा-तुला कधी कडकडून भेटेन असं झालं आहे मला !

चंडिराम : हे काय असं भलतंच ! हे इथं उभे आहात ना !

नागनाथ : बरं बुवा, मी होतो चार पावलं पुढं ! पंडितजी, तुम्ही तिचा हात धरून या माझ्या मागून !

[नागनाथ जातो.]

भुलेश्वर : लाडकं, आजपर्यंत मी तुला इतका त्रास दिला त्याबद्दल तू मला क्षमा केली आहेस ना !

चंडिराम : हं काय नाथ, असं बोलायचं ते ! नाही तर मी कशाला तुमच्याशी लग्न लावायला तयार झाले असते !

भुलेश्वर : नीरा, लाडके, तो बुरखा जरा बाजूला कर ना—बघू दे मला तुझा चेहेरा—

चंडिराम : हं काय गडे असं इतक्यात ? रस्त्यातले चार लोक काय म्हणतील ! आता थोडक्यासाठी कशाला ! मग पुढं आहोतच आपण !

भुलेश्वर : अहाहा, किती गोड बोललीस ! नीरा, प्रेमानं डोक फिरलेल्या आम्हा पुरुषांना धीरच रहात नाही कसला !—हं चल. अखेर शेवटी होय नाही म्हणता म्हणता माझ्या भाग्याचा दिवस उगवला अं !

[जातात.]

कचेश्वरांचे घर. दोन भटजींनी धाबळीचा अंतरपाट धरलेला आहे व बाजूला आणवी एक भटजी उभा राहिलेला असून तो मंगलाष्टकांच्या सुरावर पुढील श्लोक म्हणत आहे, असा पडदा उघडतो.

भटजी : शुभ लग्न सावधान !

डोळ्यांनी बघतो, ध्वनी परिसतो
कानी पदी चालतो !
हातांनी बहुसाळ काम करतो,
गोदावरी नर्मदा ।

[कचेश्वर नेत्राचा हात धरून ओढीत येतो. मागून मद्रासी वैद्याच्या पोषाखांतील अरविंद येतो.]

कचेश्वर : थांबा, थांबा,—नवरानवरी इकडे आणि मंगलाष्टके कसली म्हणता आहात ! का त्या दोन भटांचे लग्न लावताय ?

भटजी : (हसून) नाही, मंगलाष्टकांची रंगीत तालीम चालली आहे !

कचेश्वर : हं नेत्रा, चल हो पुढं ! विनाकारण खोळंबा नको आता ! घटका भरत आली !

नेत्रा : कोणाची, माझी ? बाबा, तुम्ही जर माझ्यावर हा लग्नाचा जुलूम केलात तर मी इथल्या इथं जीव देईन !

अरविंद : जीव नाड इंडू अम्मा, नमस्कार मरतुंडा !

कचेश्वर : जीव देशील ! खुशाल दे ! मेलीस तर या धन्वंतरींच्या संजीवनीनं पुन्हा तुला जिवंत करीन आणि यांच्याशीच लग्न लावीन ! हं, चला आटपा ! हे काय हो, हा धाबळीचा अंतरपाट कुठून आणलात तुम्ही ! हा किशा असा गाढव आहे ? याला माजघरातल्या कपाटातून शालजोडीं आणायला सांगितली होती, तर त्यानं ही त्या स्वैपाकीणबाईची धाबळी आणलीन ! मच्छरदाणी झाली आहे या धाबळीची. असला अंतरपाट काय उपयोगाचा ?

भटजी : आता असू द्या ! नावाला काही तरी वस्त्र असलं म्हणजे झालं. नाही तरी नवरा मुलगा अंतरपाटाच्या वरून डोकावून बघतोच किनई !

[किशा वाटी घेऊन येतो.]

किशा : ह्या व्या अक्षता !

कचेश्वर : गाढवा, या अक्षता का ? तुला तांदुळ आणायला सांगितले, तर हे वाटाणे घेऊन कशाला आलास ? लग्नात वाटाण्याच्या अक्षता उधळायच्या असतात काय ?

भटजी : अहो, आता उशीर होतो. तांदूळ काय न वाटाणे काय ? नगाला नग असला म्हणजे झालं ! एकदा तर मी नुसत्या रेवड्यावर लग्न लावलं आहे ! हाका मारा तुमच्या मंडळीला !

कचेश्वर : आमची मंडळी बसली आहे तिकडे आडावर जाऊन ! तिला जर ऐकू गेलं तर जलसमाधि घेईल ! तुम्ही चला पलिकडच्या खोलीत ! आणि मंगलाष्टकं म्हणताना जीव तोडून ओरडू नका. मी इथं दाराबाहेर उभा राहून पहारा करतो आणि दाराच्या फटीतून अक्षता टाकतो. चला, आटपा ! नेत्रा, हो आत !

[भटजी आत जातात. नेत्राला कचेश्वर आत ढकलतो]

तुम्ही जा आत धन्वंतरी ! बघता काय !

अरविंद : (स्वगत) चंद्रमा पुढे गेल्यानंतर धन्वंतरी मागे कशाला रेंगाळेल ! उघड) व्यंकटरमणा गोविंदा !

[जातो. आतून 'घंतो झोप सुखे फिरून उठतो ही ईश्वराची दया ! कुर्यात् सदा मंगलम् ' असा आवाज ऐकू येतो.

कचेश्वर : शुभ लग्न सावधान ! (अक्षता उधळतो.) अरे वाजवा रे वाजवा !

[विद्यागौरी व चित्रा प्रवेश करतात]

विद्या : वाजवा काय - शंख ! म्हणे वाजवा !

कचेश्वर : अरे, आलीस का तू ? मग आता ही सुपारी फेकून द्यायला हरकत नाही ! (कमरेची सुपारी फेकून देतो.) मला वाटं, पोहोचली असशील तू विहिरीच्या तळाला आतापर्यंत !

विद्या : तुमचं चाललंय नाटक इकडे आणि तिकडं त्या पोरटीचा काय प्रकार झाला ठाऊक आहे ? काय बेशरम कारटी आहे !

कचेश्वर : म्हणजे ! कोणासंबंधी तू हे बोलते आहेस ?

विद्या : नीरेसंबंधी हो ! ती त्या पंडित भुलेश्वराबरोबर पळून गेली ! हे पहा तिनं काय पत्र लिहून ठेवलं आहे ते !

कचेश्वर : मग तुला रडायला काय झालं ! तुला तुझा आवडता जावई मिळाला ना ! अरे किशा, ती घरातील पंचारती घेऊन ये लवकर—

विद्या : ती कशाला ?

कचेश्वर : तुला ओवाळायला ! दुसऱ्याचं ऐकायला नको ना तुला ! हजार वेळा सांगितलं मी तुला, की तो पाजी पंडित आपल्या घरी नको ! पण ऐकतो कोण ! आता घ्या ? (आतून ' कुर्यात् सदा मंगलम् ' शब्द ऐकू येतात.) शुभ लग्न सावधान ! (अक्षता दारावर फेकतो) झालं, लागलं देखील आमचं लग्न इकडे !

विद्या : लागलं ! आता तुम्ही एकदा आपल्या टाळक्यावर अक्षता उधळून घ्या

म्हणजे झालं ! इकडे या पोरीचं लग्न आणि तिकडे त्या पोरीचं लग्न - चला, बघता काय ? पळा - तिच्या शोधाला जा म्हणते ना ?

कचेश्वर : बुजलेला बैल आणि पळून गेलेली पोरगी अडविण्याच्या भानगडीत पडून ये कधी ! पळत्या पोरीच्या पाठीमागं पळत जाऊन आपण आपले पाय का दुखवा ? रस्त्यात ठेच ल.गून ती पडली म्हणजे येईल आपोआप रडत घरी !

विद्या : तुमचं तर डोकं च फिरलं आहे ! देवा, काय रे हा दिवस दाखवलास !

[अरविंद व नेत्रा प्रवेश करतात. त्याच्या मागून हात झाडीत भटजी येतात.

अरविंद : भाळहळी आनंद चिंटा अय्या ! उपकारमाद्रि मारकुंडा !

(विद्यागौरीस) इष्टि इंडि अम्मा, नमस्कार बरतुंडा.

[नमस्कार करू लागतो.]

कचेश्वर : अग, आशीर्वाद दे त्यांना बुरगुंडा होईल म्हणून !

विद्या : चल हो दूर ! मद्रासी म्हसोबा मेला ! आणखी नमस्कार करतोय वर !

कचेश्वर : अभाग्याच्या घरी कामधेनु येऊन काय उपयोग ?

विद्या : या बैलाला कामधेनु म्हणायला माझे डोळे काही फुटले नाहीत !

कचेश्वर : धन्वंतरी जावई मिळाला-अमर होऊन टाकायचं आपलं, ते राह्यलं

बाजूला—

विद्या : अमर होऊन असले हे प्रकार पहाण्यापेक्षा कायमचं डोळे मिटलेले काय वाईट !

[किशा ओरडत येतो.]

किशा : अग बया ! भूत-भूत.

कचेश्वर : गाढवा, भूत-भूत काय ओरडतोस !

किशा : त्ये पघा !

[पंडित भुलेश्वर व बुरखा घेतलेला चंडिराम प्रवेश करतो.]

कचेश्वर : कोण, भुलेश्वर ? हरामखोरा, नीरेला घेऊन पळून गेलास काय ? आणि ही कोण ?

विद्या : पंडितजी, चांगले उपकार फेडलेत ! कुठं आहे माझी नीरा ?

भुलेश्वर : काकासाहेब - माईसाहेब क्षमा करा - आम्ही अपराधी आहोत - नीरा, पड काकासाहेबांच्या पाया - आणि त्यांची करुणा भाक, तोपर्यंत मी माझ्या डोळ्यात पाणी आणण्याचा प्रयत्न करतो.

विद्या : कोण नीरा ?

कचेश्वर : काय नीरा आहं ही ? अग कारटे.

भुलेश्वर : होय, काकासाहेब, हीच आपली नीरा ! भयानं व लाजेनं तिची स्थिति अत्यंत केविलवाणी झाली आहे.

कचेश्वर : आपल्या वेशरमपणावर पांघरूण घालण्यासाठी हा बुरखा घेतला आहे
तर—

भुलेश्वर : काकासाहेब आता मेलेल्याला नका मारू ! आम्ही आपल्या परवा-
नगीवाचून विवाहबद्ध झालो—

विद्या : काय, लग्न देखील लावून टाकलंत इतक्यात ?

भुलेश्वर : होय माईसाहेब ! आमच्या हातून घोर अपराध झाला—(डोळे पुशीत)
आता तारा, मारा—काय वाटेल ते करा —

कचेश्वर : तुझ्या असल्या सोंगानं मी फसणार नाही. थांब, तुला पोलिसांच्याच
ताब्यात देतो. अरे मास्तरड्या, चांगल्या मुलींच्या शिकवण्या करतोस !

भुलेश्वर : काकासाहेब, फिरून अशी चूक होणार नाही !

कचेश्वर : गद्ध्या, जन्मभर टिकणारी चूक केलीस आणि फिरून चूक करणार
नाही म्हणून काय म्हणतोस ? म्हणजे फिरून या पोरीशी लग्न करणार नाही
असं म्हणतोस की काय ? किशा, पळ जा पोलिसाला बोलावून आण—

चांडेराम : अगबाई—पोलीस—

[थरथर कापू लागतो]

भुलेश्वर : नीरा, लाडके घाबरू नकोस ! तुझ्यासाठी मला वाटेल ती शिक्षा झाली
तरी मी पत्करीन !

विद्या : थांबा, पंडितजी ! नीरा, अशी घाबरू नकोस—ये अशी. थरकाप उडून
गेली बिचारीचा. (कचेश्वरास) लाज नाही वाटत तुम्हाला असं बोलायला !
मारून का टाकायचं आहे तिला ! झाली लहान मुलाच्या हातून चूक तर
रागवायला काय झालं ! पंडितजी तुम्ही निर्धास्त असा ! नीरा, बाई उगा, रडू
नकोस ! काही वाईट झालं नाही ! देव करतो ते सारं बऱ्याकरताच करतो !

भुलेश्वर : माईसाहेब, तुमचा आधार असल्यावर आम्हाला कोणाचं भय आहे ?

कचेश्वर : हिच्या फुसलावणीनं असा उन्मत्त होऊ नकोस ! हरामखोर, माझ्या
पोरीच्या आयुष्याचं वाटोळं केलंस ! थांब—

विद्या : आणि तुम्ही तरी त्या पोरीच्या आयुष्याचा काय मोठा चौकोन केला
आहे ? कुठला तेलंगणातला कोण तेली आला आणि त्याच्या पदरात आपली
खुशाल डोळे मिटून पोरगी टाकलीत—

कचेश्वर : तुला ह्याची किंमत काय कळायची आहे ! अश्विनीकुमाराचा बाप
आह हा—

विद्या : तो अश्विनीकुमाराचा बाप असेल तर आमचे हे पंडितजी बृहस्पतीचे
आजोबा आहेत—

कचेश्वर : संबंध दक्षिण हिंदुस्थानात याच्याएवढा न्हावगुंड अय्या कोणी नाही !

विद्या : पुरे झालं ! गावंढ्या गावात गाढवी सवाशीण ! नीरा, बाई, काढ आता
डोक्यावरचा बुरखा, भिऊ नकोस—

चंडिराम : मला किनई भारी लाज वाटते !

भुलेश्वर : हं, आता पुरे झालं लाजणं ! लग्न झाल्यावर पुरुष निर्लज्ज होतात
आणि बायकांना कुठून लाज येते एवढी !

विद्या : कवढी मोठी दिसू लागली आहे आमची नीरा ! आज माझ्या लक्षात
आलं !

भुलेश्वर : बोलूनचालून या उफाड्याच्या पोरी ! मिनिटामिनिटाला वाढतात.
काढतेस की नाही तो बुरखा ! का मी काढू ?

चंडिराम : नका, नका, मी तुमच्या पाया पडते—बुरखा काढू नका !

[पठाणाच्या पोषाखातला निरंजन नीरेला ओढीत येतो.]

नीरा : सोड, सोड, मेल्या माझा हात ! मी पंडितजीबरोबर गेले तर तुझ्या बापाचं
काय गेलं ?

निरंजन : असीरे हिर्स नूरेवतन खूने नाहक ! पीछे चलो एकदम !

विद्या : कोण नीरा, अगबाई ! आणखी मग ही कोण ?

कचेश्वर : ही तर नीरा ! आणि मग हे कोण—नीरेचं भूत ?

निरंजन : कौन नीरा ! नीरा ओ है ! ओ बदमाष पंडितजीक साथ जाती थी मैने
पकडके लायी ! बाबर—हुम यून—अकबर—शहाजहान—

कचेश्वर : झुट बोलते तुम ! पंडितजी तर इथं आहेत आणि ही कोणाबरोबर पळून
चालली होती ?

निरंजन : तोबा तोबा ! पंडितजी इधरही है ! मैने तो उदरबी देखा ! अबी इधर
कैसा आया ! सैतान का बच्चा ! कालीमूरकालीफासफेरमफास ! तुमारी हड्डी
फोडुंगा, खिमा करुंगा ! इधर फिर कायकू आया !

[अंगावर धावून जातो.]

भुलेश्वर : मेलो—मेलो, काकासाहेब ! याला अडवा !

विद्या : होतोस का नाही मेल्या मागं ! आडदांड राक्षस कुठला !

कचेश्वर : काय हो पंडित, काय भानगड केली आहेत ही ! ही कोण बिल्लीजान
लग्न लावून इथं आणली आहेत !

भुलेश्वर : तुमच्या गळ्याशपथ सांगतो की ही नीरा आहे !

कचेश्वर : ही नीरा, तर (नीरेकडे बोट दाखवून) मग तुमची आई कोण भीमा
आहे काय ?

भुलेश्वर : तेही खरंच आहे ! (चंडिरामास) काय ग, तुझं नाव काय आहे ?

चंडिराम : माझं नाव किनई नीरा आहे.

भुलेश्वर : पहा, ही नीरा आणि तीही नीराच !

कचेश्वर : काय नीरा ? चमत्कार आहे !

निरंजन : (स्वगत) अरेच्या, ही कोण तोतया नीरा निर्माण झाली ?

भुलेश्वर : एका नीरेशी तर मी लग्न केलंच आहे. आता या नीरेशी जरी मला लग्न करावं लागलं तरी माझी तयारी आहे !

कचेश्वर : तर-तर-मोठा स्वार्थत्यागच करता की नाही ! थांबा, हे कोडं असं नाही उलगडायचं ! हे गोषातील सुंदर स्त्रिये, आता मेहेरबानी करून तुझा हा बुरखा दूर कर. तुझ्या दर्शनासाठी आमचा जीव अगदी चालला आहे इथं !

चंडिराम : बायामाणसाशी असा फाजिलपणा करणं बरं नाही.

विद्या : छान झालं ! बरं नाक ठेचलं !

कचेश्वर : हे प्रकरण असं ताळ्यावर यायचं नाही ! पठाण, चलो, निकालो उसका बुरखा ! अबीके अबी !

निरंजन : ऐसा ? अच्छा ! ए गोहरजान मलकाजान बिल्लीजान ! क्युं शर्माते हो, मेरि जान, बुरखा सरका दो, बुरखा सरका दो. अपने रुप रोशनसे, मेरिजान !

चंडिराम : खबरदार, माझ्या अंगाला हात लावशील तर ! (निरंजन तिचे अंगावरचा बुरखा ओढतो.) मेलो-मेलो-धावा—

निरंजन : चलो, निकालो बुरखा ! अहमदाबादहैद्राबादझिंदाबाद !

[एकदम बुरखा काढतो. चंडिराम प्रकट होतो.]

भुलेश्वर : अरे बापरे, हा कोण ?

कचेश्वर ; हाच तो बोका-इ-बंगाल ! भला सापडला ! पठाण, पकडो उसकू ! किशा धाव, पोलिसला बोलावून आण ! आता एक लाख रुपयाचं बक्षीस मिळणार ! नक्की !

विद्या : इश ! याच्या का पाठीवरून मी इतका वेळ हात फिरवीत होते ! अरे, मेल्या चांगला सापडलास ! बायकांचे खून करून पुन्हा बायकोचं सांग घेऊन पळून जात होतास काय !

भुलेश्वर : हरे राम, आणि याच्याशी माझं लग्न झालं ! अरे हरामखोरा, असं मला फसवतोस काय ? काकासाहेब, थांबा मीच याला पोलिसाच्या ताब्यात देतो !

कचेश्वर : तुम्ही नका या भानगडीत पडू उलट पुरुषाशी लग्न केल्याच्या भयंकर गुन्ह्याबद्दल पोलिस तुम्हालाच पकडतील आणि तुम्हाला घालतील !

चंडिराम : काकासाहेब, मी तुमच्या पाया पडतो-अहो, मी बोका-इ-बंगाल नाही-दरवडेखोर नाही-कुणाचा खून केला नाही ! मी तुम्हाला अगदी जीव तोडून सांगतो ! मला सोडून द्या—

[फौजदाराचे पोषाखात नागनाथ व शिपाई प्रवेश करतात.]

नागनाथ : तुला सोडून द्या ! बदमाष, इतके दिवस वॉरंट चुकवता चुकवता आज सापडलास !

कचेश्वर : फौजदारसाहेब, मी त्याला पकडला आहे ! लाख रुपयांचं बक्षीस मला मिळालं पाहिजे !

नागनाथ : ते सरकार ठरवील ! शिपाई, घाल त्याला हातकड्या !

चंडिराम : फौजदारसाहेब, मी तुमच्या पाया पडतो. मला क्षमा करा. मला जीवदान द्या अहो, परवा तुम्ही मला दया करून सोडून दिलंत, आतां का गळा कापता ? आणखीन काय वाटेल ते लिहून देतो. पण मला सोडून द्या. आजपर्यंत तुम्ही आपल्या धंद्यात एवढी पापं केली असतील, आता माझ्याकरता एवढं तरी पुण्य करा !

नागनाथ : तू इतका गयावया करतो आहेस म्हणून मी तुझ्यावर दया करतो. पण असं नाही तसं; तुला मी चतुर्भुज केल्याशिवाय सोडणार नाही. हे बघ, मी सांगतो त्या मुलीशी लग्न करशील तरच तुला सोडून देईन.

चंडिराम : एवढंच ? अहो, लग्न करायला एवढा धाकदपटशा कशाला ? एकच काय पण तुम्ही सांगाल तर दहा मुलींशी मी डोळे झाकून लग्न करीन. तेवढ्यासाठी तर मी या गावी आलो आहे !

नागनाथ : कचेश्वर, तुमची चित्रा नावाची जी पुतणी आहे ती हीच ना ? चित्रा, इकडे ये पाहू !

कचेश्वर : म्हणजे तुमचा विचार काय आहे ?

नागनाथ : तुम्ही बोलू नका मधे. चित्रा, चल, पुढे ये इकडे !

चित्रा : इश्य, मला बाई लाज वाटते !

नागनाथ : ए बदमाष, हिच्याशी तुला लग्न करायला पाहिजे ! आहे कबूल !

चंडिराम : कबूल नसायला काय झालं ! काही वाईट नाही ही ! पण ही बायकोच आहे ना ! का काही सोंग आहे !

भुलेश्वर : नाही-ती तुम्ही आधी खात्री करून घ्या ! नाही तर आमच्यासारखी पुरुषांशी लग्न करायची पाळी यायची !

चित्रा : काय हो फौजदारसाहेब, तुम्ही इथ गुन्हाचा तपास करायला आलात का लग्न लावायला आलात ! आमची चित्रा वेडसर असली तरी या दरवडेखोराला मी देऊ देणार नाही !

कचेश्वर : (चित्रागौरीस) अग ए, गप बस की ! आपली पोरगी चांगली खपते आहे, उगाच का ओरडा करतेस ? नाही तरी हा वेडा गोळा पदरात घ्यायला कोणचा हरीचा लाल येणार आहे ? बक्षिसाचे लाख रुपये बुडाले तरी हे काम मात्र लाखाचं होतं आहे ?

चित्रा : काडीची अकल नाही तुम्हाला !

नागनाथ : अहो बाईसाहेब, कायद्याच्या कामात असा अडथळा कराल तर तुम्हाला जबर शिक्षा करावी लागेल ! एक काम तर झालं ! आता कचेश्वर, दुसरं काम तुम्ही करा. घरातून पळून जाणाऱ्या तुमच्या या मुलीला घरात परत सुरक्षित आणून दिल्याबद्दल तुम्ही आपली नीरा या पठाणाला देऊन टाका !

कचेश्वर : काय, म्हणता काय ? वेड लागलंय काय तुम्हाला ? फौजदारसाहेब, आता तुम्ही केलंय एवढं पुरे करा ! आता जास्त अतिप्रसंग कराल तर तुम्हालाच पोलिसांच्या ताब्यात देण्याची पाळी येईल !

नागनाथ : कचेश्वर, तुम्ही जर माझं म्हणणं ऐकणार नाही तर मला तुमच्यावर हे वॉरंट बजवावं लागेल !

कचेश्वर : माझ्यावर वॉरंट ! माझ्यावर कसलं वॉरंट ?

नागनाथ : या दरवडेखोराला आपल्या घरात आजपर्यंत आश्रय दिला त्याबद्दल हे वॉरंट सरकारनं काढलं आहे तुमच्यावर !

कचेश्वर : खोटी गोष्ट आहे ही !

नागनाथ : त्याबद्दल आमच्याजवळ भरपूर पुरावा आहे ! पाच वर्षांची सक्त मजुरीची शिक्षा मिळेल तुम्हाला या गुन्ह्याबद्दल !

कचेश्वर : अरे बापरे !

नागनाथ : बोला, तुम्हाला हा पठाण जावई पाहिजे का पाच वर्षांची सक्तमजुरी पाहिजे !

विद्या : पठाणाला मुलगी देण्यापेक्षा पाच वर्षांची सक्तमजुरी पत्करली !

कचेश्वर : तर— तर— तुरंगात खडी फोडावी लागेल मला ! तुला काय बोलायला होतंय ! पण काय ग नीरा, तुला पसंत आहे का हे !

नीरा : हो, बाबा, मला हे सारे मान्य आहे !

विद्या : काय बेशरम काटीं आहे !

भुलेश्वर : माझ्यासारखा विद्वान् हिंदु पंडित टाकून देऊन ही पोरगी या पठाणाबरोबर लग्न करायला तयार झाली; म्हणजे आता काळच फिरला, नाही तर काय म्हणायचं ?

कचेश्वर : आणि पठाण, तुमकू तरी ये कबूल है ना !

निरंजन : हा हा— मालिक, कबूल है ! (नीरास) आव ग मेरी कुलपी मलाई—

नीरा : जी, मेरे गुलाबजबू !

कचेश्वर : छान ! मिया—बिबी राजी तर काय करील काजी ?

भुलेश्वर : फौजदारसाहेब, अहो याला निदान हिंदु तरी करून घ्या. नाही तर लोक आम्हाला या गावात राहून घायचे नाहीत !

नागनाथ : ते करता येईल. अहो भटजी, या पठाणाला हिंदु करून ही दोन लग्न आताचे आता करून टाका ! आहे ना सगळं साहित्य जवळ !

हो हो— येताना चांगलं दान शेर गोमूत्र आणि शेण घेऊन आलो आहे !

अफगाणिस्तान आणि अरबस्तान शुद्ध करण्याइतक शेण आहे माझ्या-
कड ! चला मंडळी आत !

शिवर : म्हटलं आमचा तो पाळणा आणि दुधाची बाटली फुकट जाते की
नाही ? पण नाही !

चित्रा : इश्या ! मला बाई लाज वाटते !

[चंडिराम, चित्रा, निरंजन व नीरा आत जातात.]

शिवर : फौजदारसाहेब, आता नाही ना ते वारंट बजावणार माझ्यावर ?

चिनाथ : त्याबद्दल तुम्ही निर्धास्त असा !

शिवर : एकंदरीत खूप जावई मिळाले आम्हाला ! एक मद्रासी राक्षस, दुसरा
ठाण आणि तिसरा दरवडेखोर ! आता जावयांचं प्रदर्शन भरवायला काही
शिकवता नाही !

शिवर : माझं त्या दरवडेखोराशी लग्न लागलं हा विचार मनात आला म्हणजे
तर्पागाचा थरकाप होतो ! बरं झालं, मी त्याच्याशी फारसा गृंगार केला नाही !

चिनाथ : काकासाहेब, आता एकच विनंती आहे—

शिवर : काय विनंती ! फौजदारसाहेब, आता आणखी कोणाचं लग्न लावता
आहात ? आता ह्या पंडितजींचं काय ते लग्न उरलं आहे !

मुलेश्वर : मी जन्मात लग्न लावणं शक्य नाही ! आता जी अद्दल वडली, त्यामुळं
मला लग्नाची अगदी शिसारी आली आहे !

शिवर : आमच्या घरात आता मुलीही कोणी उरल्या नाहीत शिकवायला !
मी, तुम्ही आता मास्तरकीचा धंदा द्या सोडून— त्यापेक्षा एखादं गवळ्याचं
काढा !

मुलेश्वर : एवढे मोठे पंडित पदवी मिळविलेले हे विद्वान आणि त्यांना तुम्ही
गवळ्याचं दुकान उघडायला सांगता ? खूप शहाणे आहात ! मग तुम्ही जळाऊ
लाकडांची वखार का उघडत नाही ?

मुलेश्वर : नाही काकासाहेब म्हणतात ते काही खोटं नाही ! मी काही पदवीनं
पंडित नाही ! माझं आडनाव पंडित आहे !

[आतून ' शुभ लग्न सावधान ' असा आवाज ऐकू येतो.]

लागली लग्न वाटतं ! आता निदान टाळ्या तरी वाजवा !

चिनाथ : बस ! झालं काम ! काकासाहेब, विनंती ती हीच की—

[एकदम कचेश्वराचे पाय धरतो.]

शिवर : उठा. उठा, फौजदारसाहेब, अहो, हे काय ? तुम्ही का माझ्या पाया
धरता—

चिनाथ : मला अभयदान दिल्याशिवाय मी उठणार नाही !

कचेश्वर : तुम्हीच आम्हाला अभयदान देणार ! दुसऱ्याचे पाय घरा
पाहिलाच पोलिस पाहिला मी आज ! उठा, तुम्हाला अभयदान दे !
फौजदारसाहेब—

नागनाथ : (एकदम दाढी काढून) फौजदारसाहेब नाही— नागनाथ !
मात्र याला पोलीसाच्या ताब्यात देऊ नका !

कचेश्वर } : कोण नागनाथ !
विद्या }

भुलेश्वर : अहो, यानंच माझं त्या दरवडेखोराशी लग्न लावलं !

कचेश्वर : नागनाथ, पोलिसाचं सोंग घेऊन मला असं फसवतोस काय ! पा
माणसा, थांब आता तुझा असा निकाल लावतो—

नागनाथ : अहो, पण तुम्ही मला अभयदान दिलं आहे ना आता !

कचेश्वर : अभयदान गेलं खड्ड्यात स्वतःची वचनं पाळायला हे काही सत्य
नाही ! ते काही नाही ! माझ्याशी असला हलकटपणा केल्याबद्दल तुझ
चिंधड्या करून टाकतो.

नागनाथ : थांबा, तसं करण्यापूर्वी मी तुमच्या सगळ्या जावयांची एकदा न
ओळख तरी करून देतो. अहो नहावगंडु अय्या, या पुढं हे तुमचे नंबर वन
जावई—अरविंद.

[अरविंद खोल्या मिशा काढून टाकतो.]

कचेश्वर : कोण अरविंद ! म्हणजे हा धन्वंतरी नव्हे तर !

अरविंद : नाळगुंडा धन्वंतरी मिंडा ! अय्या !

कचेश्वर : मग मला यानं अमर कसचं केलंन डोसक्याचं ! पण तस
माझा रोग बीग तर पार नाहीसा झाला ! काय रे ए, मला पा
काय त्या बाटलीमध्ये ?

अरविंद : गोमूत्र !

कचेश्वर : (ओरडून) काय गोमूत्र !

भुलेश्वर : पण गाईचंच होतं ना ते !

अरविंद : काकासाहेब, तुम्हाला काही झालं नव्हतं ! नुसता कल्पनेचा रोग झाल
होता तुम्हाला ! म्हणून तो त्याच मार्गानं आम्हाला दूर करावा लागला !

जगी या दिसत जो सारा

पसारा कल्पनेचा हा !

मनाची मृगजळी माया,

मनाला घालिते मोही !

भ्रमाची भुलविते बाधा,

जर्गि या जीवमात्रांना,
फुगा हा फुटतसे फसवा,
लपे हे सत्य केव्हा ना !

विद्या : चांगली खोड मोडलीत तुम्ही यांची अरविंद ! औषधं घेऊन यांनी शरीर म्हणजे बहात्तर रोगांचा दवाखाना बनवला होता ! जी जाहिरात वाचतील तो रोग याना हटकून व्हायचा ! आजपर्यंत सगळे रोग होऊन गेले आहेत यांना ! आता काय तो बाळंत रोग व्हायचा राह्यला आहे !

[नीरा, निरंजन, चंडिराम व चित्रा प्रवेश करतात.]

नागनाथ : काकासाहेब, हे तुमचे जावई नंबर दोन ! मघाशी सरहद्दीवरचे पठाण होते ! आता हिंदु झाले आहेत ! याचं नाव निरंजन ! पडा हो पाया यांच्या ! एवढ्या मानगडीत यांनी आपली शेडी गमावली आहे !

कचेश्वर : कोण निरंजन ! म्हणजे हाही चोर इथं आहेच का ?

नागनाथ : आणि काकासाहेब, हे तुमचे तिसरे जावई जाफराबादचे जहागिरदार—चंडिराम ! हे दरोडेखोर नाहीत—यांनी कोणाचा खून केला नाही—अगदी गाई-सारखे गरीब आहेत हे ! आणि याचं हे पापच लज्ज !

चंडिराम : इतक्या दिवसात आज माझी खेळणी सांगणारा भेटला. का हो तुम्ही इथं कसे ?

नागनाथ : (हंसून) मी इथलाच आहे ! जहागिरदारसाहेब, या साऱ्या मानगडीत तुम्हाला सगळ्यात जास्त त्रास पडला याबद्दल तुमचा मी क्षमा मागतो.

चंडिराम : अहो, तुम्ही होता म्हणून तर मी या गावात सहीसलामत वाचलो, आणि आता माझं हे लज्ज तरी झालं ! अन्ना-पेण्याच्या ऐकजी ही चित्रा मिळाली ! पण व्यवहारात एवढी चूकभूल व्हायचीच ! काकासाहेब, तुमच्या या गावात एवढाच काय तो सज्जन मनुष्य भेटला !

कचेश्वर : हा सज्जन ? जहागिरदारसाहेब, महामूर्ख आहात तुम्ही ! नागनाथ, आश्चर्याने मी अगदी थक्क होऊन गेलो आहे ! हे काय नाटक आहे का स्वप्न आहे ? म्हणजे आता, मी तरी मीच आहे का ? एखाद्या चक्रव्यूहात अडकल्या सारखं वाटतं आहे मला !

विद्या : तुम्हाला शुद्धीवर आणण्यासाठीच नागनाथनं हे नाटक रचलं होतं सारं, समजलात !

कचेश्वर : तूं बोलू नकोस ! तुम्ही सारे लोक पाजी आहात ! तुम्ही सर्वांनी मिळून हे कारस्थान केलेलं दिसतंय ! ते काही नाही या घोर अपराधाबद्दल या हराम-खोराला देहान्त प्रायश्चित द्यायला पाहिजे. मला असं फसवतोस काय ? किशा, माझी तिसऱ्या मजल्यावरून बंदूक घेऊन ये ! पळ, लवकर बंदूक आण !